Ritzujiil, Kib'anb'aal Aj Tujaal Tziij

Tradición Oral Sakapulteka

Scanned by CamScanner

RITZUJIIL, KIB'ANB'AAL

AJ TUJAAL TZIIJ

TRADICIÓN ORAL
SAKAPULTEKA

Guatemala, 2004

Scanned by CamScanner

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL
RICHAN TZIIJ AJMAYIIB'

AJK'AMAL B'EEY Q'ATAL TZIIJ

PEM. Mario Perfecto Tema Bautista
K'amal B'eey

Prof. Juan Alvarez Ramírez
Kajwal Ajchakiib'

Lic. Juan Antonio Morán Mus
K'alal Pwaq

Lic. Cecilio Tuyuc Sucuc
Ajq'atal rwiqtijiik Tziij Mayiib'

© Academia de Lenguas Mayas de Guatemala, ALMG | (2004)

Tujaal Tziij
Comunidad Lingüística Sakapulteka
Sacapulas, El Quiché. Tel.: 7150914

Dirección de Planificación Lingüística y Cultural
-DIPLINC-

K'ulb'il Yol Twitz Paxil
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala
-ALMG-

Avenida Reforma, 3a. calle 00-11 zona 10, Ciudad de Guatemala
Tels.: 3393401, 3391363, 3341850, 3344552, 3393354
Email: almg@almg.org

Impreso en Guatemala

Scanned by CamScanner

TUJAAL TZIIJ
Comunidad Lingüística Sakapulteka

JUNTA DIRECTIVA DE LA COMUNIDAD LINGÜÍSTICA SAKAPULTEKA
DE LA ACADEMIA DE LENGUAS MAYAS DE GUATEMALA

Jesús Aceytuno Felipe
PRESIDENTE

Ofelia Andrea Solís Aceituno
VICEPRESIDENTE

Justa Rufina López Aceituno
SECRETARIA

María Dionicio López
TESORERA

Cruz Pajarito Lancerio Segunda
VOCAL I

Pedro Vásquez Aceytuno
VOCAL II

Manuel Marcos Ramírez
VOCAL III

PERSONAL UNIDAD TECNICA
DE LA COMUNIDAD LINGÜÍSTICA SAKAPULTEKA

Domingo Vásquez Gómez
COORDINADOR DE SUB-PROGRAMAS

Jesús Dionicio Felipe
TECNICO INVESTIGADOR

Aniceto Solís Pajarito
INVESTIGADOR

Scanned by CamScanner

Índice general

. TUNAAJ
TYOXB'AL

·	RITYOXIXIIK LI JAB'AAL	12
:	B'ANB'AL TYOXNEEM PIL Q'ANIIL Q'IIJ	13

.. TUNAAJ
TZUJB´AL

⁝	CHE KAB´AJ RA´AT WA KIK´AM JUN KUMATZ JUN WUNAQ LON KIKAMEK.	16
⁝	LI XEEP K'I LI MIRYAN	17
|	LI TE'T AK', LI T'OQ, LAJ TAQ CH'EW	18
·|	JUN ACHEN AJKAMSIIL AWAJ PA TAQ JUYOB'	19
:|	LI JUN AK'AAL SAQ TA RITZIIJ	· 0 20
⁝|	RITIB'ILIIL LI TA' XEEP	· : 22
⁝⁝	KIKOPLEX LI KUUK K'I LI TZ'E'	· ⁝ 23
‖	KIKOPLEX RIWIQB'AAL QALAWAAL	· ⁝ 24
·‖	LI AJXOJOOJ K'O KIK'OOJ KEXAJAW KIK'IIN LI KUMATZ	· | 25
:‖	KIKOPLEX LI´MOL K'I LU'TIIW	· ·| 26
⁝‖	RIKOPLEX JUN IXPAQ B'EEK PI JUN CH'IKINEEM	· :| 27
⁝⁝‖	RIKOPLEX JUN SAQ'OOR ACHEN XAK CHE K'OCH	· ⁝| 28
⁝⁝⁝	LI TUKOR.	· ⁝⁝ 29
·⁝⁝⁝	RITZUJB´AAL LI LUKAX POOM.	· ‖ 30
:⁝⁝⁝	RITZUJIIL JUN JURILTZ'UUM	· ·‖ 31
⁝⁝⁝⁝	LA'LIIT RINAWAAL LI NEMYA'	· :‖ 32
⁝⁝⁝⁝	RINAWAAL LI K'UWA'.	· ⁝‖ 34
· 0	RIKOPLEX LAJ SANEK.	· ⁝⁝⁝ 35
· ·	LAJ ALIIT CHE K'AMB'IIK RMAAL SUTUT KIQ'IIQ'	· ·⁝⁝⁝ 36
· :	LI K'OLB'AL TYOXB'AL	· :⁝⁝⁝ 37
· ⁝	LI TZ'EKEN KI'AB' RAJALOOM	· ⁝⁝⁝⁝ 38
· ⁝	LI TZ'EKEN K'I LU'TIIW	· ⁝⁝⁝⁝ 39
· |	RINAWAAL LI KIQ'IIQ'	: 0 40
· ·|	RITZUJIIL LI YA' CHE TZALAJ CHI RIIJ PI JUN KAMONB'AAL	: · 41
· :|	LI B'ALAM NAJNAQ RIIJ CHE OK'	: : 42
· ⁝|	TAQ PAXKWAAL	: ⁝ 43
· ⁝⁝	RITZATZIIK JUN CH'IMA'Y CHICHII' LI TZILIB'IM B'EEY	: ⁝ 44
· ‖	JUN SALSEK RILAXB'AAL YA'	: | 45

Scanned by CamScanner

LAJ TAQJO'OB' Q'AQIIB'
KIKOPLEX JUN ALAAB' Q'AB'AREEL SAQA'N
LI K'AX B'AN CHIRAN JUN JURILTZ'UUM
LI PATZ'AMPOOY
LI JURILTZ'UUM
LI TARAKON AB'AJ
JUN TZE' XIK'UT RIIB' CHA JUN TATA'.
LI TUKOR XTYA' RIB'IXIIK JUN KAMIKAAL.
¿CHE KAB'AJ KIRK'UT RIIB' JUN LAJ ALAAB' CHAWACH?
LI RIQAYQATIIK LI B'A'QAWACH.
RITZUJIIL LI KIB' AJKUNUNEEL
ETZ'ENEEM IXKAB' PA TAQ LAQ'ALAJ Q'IIJ
ICHEK'
LI Q'OJOOM RIB'E' MARIM K'I B'ALAM

... TUNAAJ
TZ'AAQ K'AXTUUN

LI TZ'AAQ K'AXTUUN
RITZUJIIL LI XA'L POQOOL
LI QATE'T QAMAAM
LI KA'ALAX WI'OL LI SAQB'AJA' NEMYA'
RAJAAW XA'L K'OXOOY
AJAR K'OLB'AL RE RQ'AB' TINIMET TUJAAL
CHU' TAXTYOOX.
JUN TZ'E' XIK'UT RIIB' CHA JUN TATA'.
RIMAJTAJIIK LI KAXTILAN PI TINIMET TUJAAL

.... TUNAAJ
RITZUJUSIIK
TZ'AAQ TUJAAL

TUJAAL ACHEN
LI RIB'IIK LI MIRYAN PI K'IB'AL NAB'EEY
KICHAAK JUJON TAQ IXAQIIB' E AJ TUJAAL
LI JACH'NEEM CHAQAWACH TUJAAL
RICHALJIIL RETZ'B'ISIIK LI ATZ'YAQB'AAL RE TUJAAL
RIKOPLEX LAJ SANEK.

Scanned by CamScanner

— TUNAAJ
NEMQ'IIJ

𝋠	LI NEMQ'IIJ	79
𝋡	NEMQ'IIJ	80

⸱ TUNAAJ
RICHALJIIL KETAL AWAJ

𝋢	E LI KIKYA' RIB'IXIIK JAB' LI TUKOR.	82
𝋣	JUN CHEK K'UTB'AL REL RIKAMIIK JUN KUMATZ	83
𝋤	LI RIK'ASLEMAAL JUN NEMALAJ KUMATZ PIXAWA'N.	84

⸱⸱ TUNAAJ
PIXAAB'

𝋥	KIPIXB'INIIK LI QATE'T CHIKYAN LI IXIQIIB' E YAB'WUNAQ	86
𝋦	JUJON TAQ PIXB'INEK CHU' RILA'WCHIXIIK LI QAWAAY	88
𝋧	RICHIJIXIIK LI'JA' KIB'ANEK	89
𝋨	KIPIXB'INIIK LI QATE'T	90

⸱⸱⸱ TUNAAJ
LOQ'B'AL IIB

𝋩	TIJIWYA' AJAR TZIIJ.	92
𝋪	LA'K'AAL K'O PI TYOXIIL	93
𝋫	LI PWAQ KO'KSIS CHE LOQ'OOW	94

⸱⸱⸱⸱ TUNAAJ
B'ANOOW

𝋬	B'ANAW CHAAK PA TAQ AWA'N	96
𝋭	RICHO'IIK LI'JA'	97
𝋮	TZAKAW KAAB'	98
𝋯	AWA'N	99
𝋰	RETA'MXIIK JUN B'ANAW PE'S, JUN B'ANAW CHAAK	100
𝋱	LA'TZ'AAM	101
𝋲	RITAQKIIL JUN JI'XEEL RIK'IIN RIJII' AJAR TZIIJ	102
𝋳	RIB'ANTAJIIK JUN CHIKYACH.	103
𝋴	RIKEMIIK LI SINTAN	104
𝋵	LI XIB'IB'AL KIRMAJ JUN IXAQ	105
𝋶	RINA'B'AAL JUN CHEE'	106

Scanned by CamScanner

TUNAAJ
RICHALJIIL KUNUNEEM

RIKUNB'ILIIL LI XIB'MAJ 108
AJTIQIL B'AAQ 109
LI KUNUNEK PI LI PORNEEM 110
RKUNUXIIK KUMATZIIL K'O'X 111
B'AQ'WACH 112
KIKUNUXIIK LA'WAJ. 113
OTZALAJ RIK'ASLEEMAAL TIKA'N 114
LAJ TAQ JO'OB' Q'AQIIB' 115

Scanned by CamScanner

TUNAAJ TYOXB'AL

Scanned by CamScanner

RITYOXIXIIK LI JAB'AAL

E ajer tziij li qate't qamaam xetyoxiin cha li Qajaw chu' li kib'inb'aal. Xaqara' chu' qajab'aal. E ti kimajtaj k'an li iik Maay, ara' wa' li q'iij re ripetb'aal re li jab'aa ko'ksis li poom, li seran che rityoxixiik li qajab'aal. K'o'sis k'i li poom, li seran pi pora'n re ti kipe k'an li jab'aal. E jun tyoxb'al rii', kib'an k'an pi otzalaj re kirk'uxinsaa k'an, li mib'iil li b'ayomaal kitz'onos chiran. E rityoxb'aal li jab'aal k'an, rajawxiik kib'an pi jun Jun I'x, Jun Tz'eken. E pil I'x kiqatyoxiij li qawaay qak'uyaa', e pi li jun Tz'eken q'iij kitz'onos wi', li pwaq li tik'an, li chikap, li kyeej renejeel taq tika'n jab'ek. Pi li q'iij rii', kityoxix wii' le nemalaj utziil pi li qab'inb'al chwa'q kab'iij. E wa' xikib'an qamaam ajar tziij, Xicha' li ta' Ko' Xoliix.

ETB'EN IIB'

1. ¿Chewa' xikityoxla' li qate't qamaam ajar tziij?

2. ¿Che chi q'iij xetyoxin jab' wii' li qate't qamaam ajar tziij?

3. ¿Na chike q'iij xikityoxiij wii' li kiwaay kik'uyaa' la qate't qamaam?

Scanned by CamScanner

Pi jun k'isb'al junaab' laa' li ta' Ra'p k'i li chux Kanla'y aqache k'an rinejeel junaab' xikichak kinejeel kalk'aal k'il kiykimaam re kikb'an nemq'iij rel tyoxb'al ija' pil q'iij Q'aniil. Ee k'an che jun qajq'iij xikinab'isaaj rib'aniik. Xikb'aj k'an chikyan chi ke'apanek. Ee k'an li rii' xpetsaaj k'ujweem pi kanima' li kalk'aal, li kiykimaam rmaal che chiriij che qas kikaj kajapanek, rimaal qas ela' xikina'taj kaan li tat iib'.

Enk' li tata' xiyak jun ajq'iij re karb'ana' li tyoxnek laa'. E k'an saqarsinek pil q'iij rel nimq'iij laa', li tata' cha'nem wa'ljek re kirchomaaj rinejeel li rajawxiik che jun q'iij laa', enk' li chucho´ e kirchomala´ li kitijek li wa´iim kib´anek.

Tek'ara' xe'apan li kalk'aal jab'ek, li kiykimaam chikijuna'naal xikiya'la' ritziil kiwach li tat iib' tek'ara' ara' xikijachala' li chakansa'n kik'amla'm b'iik chikujuna'naal. Kik'amala'm b'iik ixiim, kinaq', jawux, k'uum, wak'uum, q'ooq', chetaq, wa' nik'yaj chek chetaq ee taq la' xakiya'a'. K'ot jun k'an chet newa' kirb'aj. Ee k´an li tata' qas otz kik'uliik kirb'anan chikyan kinejel. Tek'ara' xitz'onooj kik'amuul saqa'n uleew richib'iil ya', ela' b'anek xa'koj pil tyoxb'al laa'.

E k'an tz'aqatnaq chek rinejeel, tek'ara' ch'a'w li ajq'iij xerchak kinejeel re kexukub'ek rimaal nem rib'antajiik li tyoxb'al, tek'ara' xetob'jab'ek che ritzijla'siik li kantelan, li ta' Ra'p k'o ok chenaqaj li ajq'iij. Enk' li ajq'iij k'an ke'wa' kirb'aj: *-Laq'alaj ija', Ranma' kaaj, Ranma' Uleew, kiqatz'onoj tzatzb'al qamaak chawach rimaal qach'itim li uleew rimaal li qachaak, xaqara' kiqtz'onooj jun toq'oob' chawach, che kaya' jun etb'ichnek chu'taq li ija're kek'utunuul pil laq'alaj qachon Uleew re b'ala'kewichinek.*

B'antaj k'an li tyoxneem tek'ara' li ajq'iij xkoj k'ok'sib'al, tek'ara' xeril li tat iib' xib'aj che kib'an li jachnek rel wa'iim. Enk' li Wex, riyrimaam li Ta' Ra'p, jatab'ok chinaqaj rimaam xitz'onooj che li tata': -Nimaam, k'o jun kintz'onoj chawan. –Chewa' nimi'aal. Xicha' li ta'maam rinejeel ranima'. -Che chiriij che qas k'o richalaaj qachakiik xab'anan, qatziij nira' aj achakamaj ke'tala' ab'anala'maj. Ee k'an che li rii' qas xab'aj kaan che qanejeel kajpetek, che k'ot jun ke'l kaan, xat cha'.

Enk' li ta'maam xirixmiyiij li riyrimaam tek'ara' xib'aj: -Ee kirna' li wanima' che xu'chek wa' k'isb'al junaab' kink'oob' iwik´iin che rib'aniik jun tyoxb'al rel ija' ri', iweta'aam che qas nem rib'antajiik chiniwach re'en. Kinejel xikilan xikiton li tziij rel We'x rik'iin li rimaam xejatb´ook kinejeel xikichaljiij kiib' chiriij.

Xiril k'an li ta'maam tek'ara' xib'aj: -E re'en otz kixinwil iwenejeel, xa'rimaal xixinchak che rib'aniik li tyoxnek rel nemq'iij rel ija' ri', e kinna' re'en che xu' chek wa' k'isb'al ri' kinwil iwik'iin che aj k'olek qenejeel. Kwaaj kinb'aj chiwan che kib'an re'ex, aqache qab'anamaj kajpa' ajpetnaq, re ke'la' k'o wa li tika'n, xaqara' ke'la' k'o jun utziil, k'o junamsib'al chixa'l, rinejel taq tika'an ela' jun ak'awsib'al q'iij rel k'aslemaal. Ke'la' xik'is kaan li ritziij tza'nek.

Scanned by CamScanner

-Qak'awsaj b'ala' riq'iij li k'aslemaal xicha', qatija' qawaay qenejeel. Xicha' li ta
Ra'p.

Rmaal k'an qeta'aam che li tat iib' k'o kina'b'aal wa jatal cho'ol li kikamikaal.

Kewa' xib'aj chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. ¿Chech nemq'iij tzujus pi jun tzujb'al rii'?

2. ¿Che rib'e' li q'iij ti kib'an wi' li tyoxnek laa'?

3. ¿Che chi chetaq b'ixek kik'aam b'iik pil tyoxb'al q'iij laa'?

Scanned by CamScanner

.. TUNAAJ

TZUJB´AL

Scanned by CamScanner

CHE KAB'AJ RA'AT WA KIK'AM JUN KUMATZ JUN WUNAQ LON KIKAMEK.

E li kinb'aj chawan rii', e wa' li xinb'an re'en juyaak, o xinwilan b'ara'. K'o juyaak, aj petnaq wichb'iil jun nichaaq', nab'yejnaquul saqa'n lara' chiniwach, te k'an xeril kib' taq nee' kumatz, xik'amaxtaj jun ab'aj xitzoqpiij chikiij k'o jun laj kumatz kamek, tee xinb'aj chiran: -¿che kawaaj chiran xakamsaaj?, xincha'. ¿Che ren k'an? Kicha' lara'. Kawiltaj rib'iim la jaaw chaqan, che keqakamsaajtaj li awaj, rimaal echijineel rel juyob', kincha' chiran. Te kawil nan e laj kumatz kamek k'o kirb'aj, kincha' chiran; ¡kat aach' minaxib'iij!, kicha' chwan, nichaaq' rii'. Tekawil nan jun laj k'aal kikamek kincha' chiran, ¡che aweta'aam! Kicha' chwan, tekawil nan kicha' chiran, in xinrikojtaj xaq xinb'aj la', chwach lara'.

Rii' te lo ixeb' q'iij ak'awnaq la' jun laa' te xaqaton te'et kam jun laj qachalaal jun laj alaab'kamek. Tek'ara' kirb'aj nichaaq rii' chwan, tek'ara' xinxij wiib' che latziij ¿xa' la' at jureltz'uum, chermoo aweta'aam? Kicha' chwan. E la' xinb'aj chiran, rimaal tikojo' retaal chewa' li kirtzujuuj qamam chaqan chila' k'owi' li kaweta'maaj, xincha' chiran.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che chi pixb'ineem kirya' kan chawan jun tzujb'al rii'?

_____

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI XEEP K'I LI MIRYAN

K'o jun q'iij re k'iyb'al li juk'ulaaj k'ulb'a'n Xeep richib'iil rixaqiil Miryan cha'nem xewa'lajek xeb'eek pi k'iyb'al xikik'am b'iik ak', pex, iik champaran, sub'al. Li Xeep xinuk'ula' kan reqa'n chaq'ab' pi jun chikyach xa'rimaal xu' chek reqaaj b'iik e xeb'eek pi k'iyb'al, e k'an li Miryan e xerk'am b'iik li ak', xeb'eek pi tinimet.

E b'anaq pi b'eey li Xeep na'taj chiran li riq'iij li rimi'aal xib'aj chiran, che k'o jun laj chewa' kirb'anan che riq'axaxiik li riq'iij, rimaal rinejeel junaab' kirb'aj che li rimi'aal che kib'an rak'awsisiik riq'iij in kirb'an taj, xu' kirb'aj chiran, e k'an che li rii' ke'tala', tek'ara' k'an xib'aj che li rixiqiil: *-¿Che kab'aj ra'at? Kiqalaq' nik'yaj ooj q'osaq re kiqab'an jun wa'iim chi re kiqak'awsaaj riq'iij li qami'aal qalk'aal? Xicha'. Rimaal reta'aam chi e la'qas ririyb'aal re li rimi'aal.*

Otz kinwil re'en xicha' li rixiqiil chiran xeb'eek kech'a'w taj e b'anaq. Xaq kela' keb'inek rajawxiik taj, che k'eyalaj tziij chikyan rimaal qatziij che otz kikil kiib', xu' otz chikyan lera' che qas junaam keb'inek pi k'ulujiil.

E k'an li Xeep e kirchomala' rinemq'iij rimi'aal te xiril rixiqiil che kikib'anan xu' xiyutz' b'a'rwach rixiqiil chiran re kirb'aj b'ala' che otz, xikik'am b'iik jun pajb'al pex.

Li Xeep k'il Miryan xu' xikixmiyiij kiib' xikich'ab'an xikijunumsaaj kichomb'aal, rajawxiik taj xetzujunek.

Xikilaq' ch'aab', trasan, chetaq la' k'iy taq wa taq che' xikilaq'an, ela' xikichomaaj kikik'am b'iik pi kichan. Xe'eluul pil k'iyb'al te xikil jun ixaq t'ub'ul k'eyalaj ooj chuwach qas riyb'al riliik, q'osaq taq ooj, tek'ara' k'an xikib'aj, chi k'isb'al k'an chere' e k'o wi' li ooj, xecha'.

1. Tz'ibaj qaj kib'e' li wunaq che kena'tixek pi jun tzujb'al rii'

_____

_____

_____

_____

2. ¿Chewa' chi nemq'iij kirchomaaj li Xeep kra'nan?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI TE'T AK', LI T'OQ, LAJ TAQ CH'EW

K'o jun q'iij cha'nem xaq kisaqarek, li te't ak' xik'usuuj laj taq raal e wuquub' laj taq ch'ew re kakiya' kechaaq' pa taq juyob' renejeel q'iij. Li kirb'ila' li kichon chikyan laj taq ch'ew, chi kikitas taj kiib' chi riij rimaal wina' k'o kikiraqan.

E k'an k'o jun chikyan laj taq ch'ew kitan taj, xiya' taj rixiken che xib'an li richon raj b'eek wi' che b'ineem. Li richon ka'alawtaj che richomxiik, tek'ara' xichak poon. Tisa'aj rimaal chila'wina'k'o karaqan majach awiib' chiqiij waal. Kicha' li te't ak'.

E k'an laj ch'ew kewa' xib'aj. K'o mab'usuuj nan. In otz, in nem chek. Maxib'iij awiib'. Tek'ara'b'eek nan xab'iin nan.

Juyak chek li richon xichak poon.

Sa'aj waal k'o maraq chila´ kicha´. Li ch'ew xib'aj chi'ol: -Maxib'iij awiib' otz, kicha'. E k'an jatab' cha' poon saqan chek. Ch'a'w cha' poon li richon. Kewa' xib'aj: -*Sa'oj waal, e chila´ k'o maraqan.* Xib'aj chi'ol juyak chek : -*In otz, maxib'iij a wiib'.*

E k'an k'i te'et li laj ch'ew xiril jun nemalaj mujaal k'o pi li uleew. K'ot chek k'an kirb'aj laj ch'ew te xirlan che jun xiik qas k'o qaj pi risuk'aal re karchapa'.

Alnaq k´an xirlix taj li te´t ak´ b´ek anim xek che ch´ooj, tek´ara´ k´an laj ch'ew xirxib'iij riib'.

E k'an qas xaqaj jun xiik xiraj xirchap laj ch'ew kawanek xichapax taj che jun rixiik'. E k'an li te't ak' e xitzapas taj che riqan li xiik xa'rimaal kawanek xiralsaaj kaan laj ch'ew pi riq'ab' li xiik, b'eek li xiik rimaal kawantaj che rik'amiik b'iik li ritii'.

Kewa' xb'aj chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. Tz'ib'aj kib'e' la'waj che xetzujus pi jun tzujb'al rii'.

Scanned by CamScanner

JUN ACHEN AJKAMSIIL AWAJ PA TAQ JUYOB'

E kib'ixek che k'o jun achen kirya' k'axalaj k'aslemaal che rixqiil, e k'an jun q'iij xel b'iik che kamsil awaj pa taq juyob' xik'am b'iik rik'yaqb'aal.

Xk'yaq jun mazat, xikoj patam chiran xireqjuul. E kib'ixek che rmal li rikosiik k'yoqub' qaj pi jun uxulunb'aal chinaqaj jun pak juyob'. Chila' k'an xito wi' che ch'ab'iix rimaal itzeel, b'iix rib'e', tek'ara' xiton kib'ila'x kib'e' nik'yaj chek itzeel.

Jun kik'ob' pil tz'ujtz'ub'al, junchek chinaqaj li q'aaq', e nik'yaj chek kik'ob' pi taq ritalak' li kosinan, kenejeel kichomaaj kiib' re rib'aniik li k'ax.

E k'an li achen ri', e xa'pan pi richan k'ot xib'aj chewa' li xarto'ol, kewa' xirb'aj che rixiqiil: -Ti paq'patsaaj jun t'o'y ya'.

Li'xaq xikoj jun nemalaj t'o'y xinajsaaj che ya'. E k'an kitijin che paq'patek li ya' li achen xikir li masaat, xipaq'an xralsaaj kaan li saseeb' xikoj chi riij jun b'alb'alti'ej, xiya' chu' richq'a'. E k'an kitijin chek paq'patek li ya' xik'am jun k'a'x xitix pil renejeel ritalak' li kosinan richib'iil pa taq li tz'ujtz'ub'al. Tek'ara' b'antaj li rii' xek'yoqub' pi mexan, xewa'ek qachek keki'kitek, e k'an li ixaq pachek kiki'kit che jun q'iij rilan che li richijiil k'ot rik'a'naal k'olek, qas otz e k'olek.

E k'an la'chen xik'am li rik'yaqb'aal b'eek chila' che k'o wi' li pak juyob'. E k'an xa'alaq xiton li pi kichii' li itzeel wunaq che k'ax xikina'an xek'atsasek rimaal li maq'an ya' tek'ara' k'an kiktz'onola' chikib'iil kiib' chi'el xek'at wii' che chiriij chi xek'atek. K'o nik'yaj kikib'ila' che xek'aat che kichii', nik'yaj chek kikib'aj che kik'o'x. K'o kikib'aj che kiqol, k'o kikib'aj che kajaloom renejeel kalawaal xek'at jab'ek.

Tek'ara'k'an xek pi rajaloom la'chen che renejeel li ch'ooj jab'ek kipe rimaal li itzeel, rimaal b'eek xartz'onooj tzatzb'al rimaak che rixiqiil, xa' kela' k'an xek'oob' pi jun utziil k'aslemaal.

Kewa' xitzujuuj jun ixaq Miryan rib'e' aj Chukuma'tz.-

1. Tz'ib'aj qaj juntir li xach'ab' che jun tzujb'al rii'. Pina' otz pina' otztaj.

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI JUN AK'AAL SAQ TA RITZIIJ

Pi jun tinimet k'o naj, e k'o kikiyb'aal li Lo' k'il Wan. E li Lo' otz kirma'an kirb'an chi b'aniik, k'o jun q'iij k'an e richon rajaaw xikitaq b'iik pi juyub' che ritikik ichaaj.

Enk' li Wan li ch'ite'n chikyan, e la' li niminek b'eek pi chaak pil juyob'. Li Lo' xib'aj che kib'eek taj, rimaal kiq'axaw rajaloom rimaal li q'iij, qache kipornek.

Li Lo' juyak taj b'eek pichaak, rimaal xaq xu' la' kirb'ila' che yaab'.

K'o jun q'iij k'an li kichon kajaaw xikichomaaj ke'el b'iik che b'ineem. Enk' jun q'iij laa', k'ot xib'aj wa yaab'. Xa' nera' qache kiki'kitek, e pi riliik k'ot k'ax chiran, b'eek kik'iin.

E k'an xikil richon rajaaw, che xa' chib'aniik kirb'anla' che kib'eek ta pi chaak.

Tek'ara' xikichakan kewa' xikib'aj chiran: *-Lo'. Kiqilan che ra'at xa'chib'aniik kab'anan che katb'eek ta pi chaak. ¿Che chi riij che ib'iir che xajb'eek che b'ineem k'ot ayab'iil xana'taaj?*

E k'an li Lo' otz taj xib'anan, kirraq ta chek che kirb'aj, k'i te'et xichomix taj, kewa' xib'aj: *-Ere'en chib'aniik taj kinb'anan. Xa'ib'iir in otz saqa'n.*

Li richon xib'aj: *-Tchijiij awiib'waal, rimaal wa k'o jun q'iij qatziij ka'alaq che at yaab' k'ot jun kikojow atziij. Rimal li kirb'an chib'aniik kikoj ta chek ritziij.*

E k'an che jun chek q'iij, li kijaaw xib'aj chikyan li kiib' ralk'aal che keb'eek pi juyob' pi chaak, e k'an li Wan xib'aj chiran: *-Jaaw e re'en in yaab'. K'o q'aa'chwiij, k'ax walawaal. Xicha'.*

Ee li rijaaw xib'aj chiran che richijiij riib'. E k'an li Lo' yaab' k'usum che jun q'iij laa'. B'eek k'an xarb'aj che li rijaaw.

Ee pwaq'iij qatziij in yaab', k'o q'aa' chwiij, k'ax walawaal, kinkawan taj kinb'eek pi chaak.

E k'an li rijaaw xib'aj chiran: *-Katb'eek pi chaak, rimaal xa' chib'aniik kab'an chaqan. Kinkoj taj a tziij. Xicha' chiran.*

E jun tzujb'al ril' kirb'aj chaqan che otz taj kiqab'an chib'aniik rimaal ka'al jun q'iij chi e ra' chire' qas kiqab'aj li qatziij tziij e kikoj ta chek ra'.

Scanned by CamScanner

Kicha' chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. Katchomin saqa'n wa jun alaab' kirb'aj saq tziij o xa'chib'anik kra'nan. Katz'ib'aj qaj li kachomaaj chi riij.

Scanned by CamScanner

RITIB'ILIIL LI TA' XEEP

E li ta' Xeep, ara' junch tata' k'o jo'k'aal rijunaab'. Lara' qas otz k'olek, k'ot k'ax chiran. K'o jun q'iij k'an li riyrimaam Wan xitz'onooj chiran: *-Nimaam, che chi riij che ra'at at b'inimaq k'eyalaj junaab', at k'asal nan in k'ot k'ax chawan.*

Enk' li ta'maam xirixmiyiij li riyrimaam tek'ara' xik'ul wa li ritziij ke'wa' xib'aj chiran: *E li rib'antijiik k'o wi' e li nitib'iil kintijan rinejeel q'iij.*

Li Wan xib'aj chek: *-¿Chewa'k'an katijan nimaam. E niwilim re'en che k'ot jun chek chewa' te nera' kajiviij katijan? -Chila' k'an k'o wi' li rajawxiik. Li qas na'l katwa'ek kirb'aj che katij chetaq wa', che aweta'aam ta riwach. Ere'en xu' kintijla' li ri'aal taq li ichaaj. e li imo'l, jun pak'b'al re ya'l chee' rinejeel q'iij, tza'm taq k'uum, sob're chipiliin, q'oor re jawox, re tzoqojtzey, re peeq. Xaqara' kintij ichaaj kajpa' taq li saqriwach, tz'iin, xe' tz'alek, xe' ch'amaay, lab'sees, tza'm ch'amaay k'il akax. Xaqara' qas ke' kina'an li wa taq chee' kajpa' taq li alanxax, li suq'uul, santyees, li q'anom, kyaq', liman, mansanan, trasan limnax, k'awax, xaqara' k'o chiran kintij li b'aq' k'uum, li maniya xaqara' li b'a' tulol.*

-Nimaam e juntir renejeel li rii', kab'aj kiya'taj wuraal pil qakamonb'al k'ey taq chetaq chi kepee naj.

Kela' k'an e lu'leew rii' renejeel ke'l chwach li kiqatijan. K'ot pi rajawxiik chi re kiqalaq' renejeel taq chetaq re kiqatijan, che mees kirmalan. E wa' li nib'anam re'en rimaal kinb'aj chawan wiyrnimaam, che matijila' chetaq che ustaj. Kirb'an che lawunaqiil kajpa' taq li kik'iyla'x pa taq li b'eey, juntir kinejeel li chetaq laa', xa' kirb'an k'ax chawan, e k'an laj taq kaab' kik'iyla'xek, e la' kirpok'irsaaj laweey.

Kewa' xitzujub'eej jun ixaq Miryan rib'e' aj Chukuma'tz.

1. Tz'ibaj qaj kib'e' li chetaq che otz ketijek, e k'o pa juyb'aal.

   _____

   _____

   _____

   _____

2. Tz'ibaj qaj che chi pixaab' xiya' li ta'maam che riyrimaam.

   _____

   _____

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

KIKOPLEX LI KUUK K'I LI TZ'E'

B'ek jun achen che richaak pi juyob', richib'iil jun nemalaj tz'e', qache richoq'ab' k'an re kerchap awaj. K'i te'et k'an xisiq li tz'e' che k'o chinaqaj jun laj kuuk tek'ara' xak che aniim qache kiwaywatek.

Li kuuk jun riij k'olek pi rijuul, e k'an ti xitoon li pi richii' li jun tz'e' xichomaaj re kraniij riib'.

Che kinb'an re'en, ¿che chiriij che kinkiya' ti kaan pi jun otzalaj k'oleem? ¿Ni xa' in kamsaneel, xa' in awaj che in xib'al iib' che xaq tijinek wa kinal b'iik kinoqtaxek? Xaq kela' xib'ila' laj kuuk pi ritike'laal.

E k'an k'a'nalaj tz'e', jatb'ook chinaqaaj li rijuul li kuuk. E k'an li laj kuuk rii' xiriyb'eej ta chek ti ximaj aniim, qache kixik'inek ximin la' riib' pa taq chee'. E k'an li tz'e' otztaj xina'an, rimaal xina'an che li kuuk xichomaaj che xik'am b'iik li tz'e' pi jun k'axk'ool chi'el kikawanta wii' kirchapan. E k'an li tz'e' xirsik'b'eej riib' chi riij li kuuk.

Wa kawaj kaw kat etz'enek kinb'anan, xicha' li tz'e'.

Li tz'e', che kraaj kirchap li ritii', xitaranb'eej riij e k'an kitijin che li aniim k'i te'et xaqaj pi jun jol, e k'an li kuuk xakab' pa'niim che jun riq'ab' chee', tek'ara' xijiq'aj rixlaab' ki'kitek.

Wa k'o jun kajritzuron k'ot qab'anam chiran, pina' nem na' poon chaqawach pache richoq'aab' era'aj k'an ajch'ite'n kajpa' li kuuk, rajawxiik kiqakoj qano'jb'aal re kirlan che otz li kitijin che rib'aniik. Kewa' jun ixaq Miryan rib'e' aj Chukuma'tz.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak kib'e' taq la'waj che xe'aton pi jun tzujb'al rii'.

_____

_____

_____

_____

2. B'ana' qaj cha jun chek wuuj, richib'al li kuuk, li tz'e'.

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

KIKOPLEX RIWIQB'AAL QALAWAAL

E kib'ixek che k'o juyaak li qol xib'aj: - *E li k'o'x k'ot kirb'anan. Qanejeel kik'iin nik'yaj chek, kajchukunek e k'an li k'o'x k'ot kirb'anan.*

Enk' li qol rii', xitaqchi'ej li wi'talab'. Li talab' k'il q'ab' li wi'taq q'ab', xaqara' re kesilib' ta chek kikiya'an li way. Xaqara' xitaqchi'ej li ayaj re kiwach'a'naj ta chek che li echaaq'. Xib'aj che li chi'aj che kirjaq ta chek riib'. che li aaq' che kirna' ta chek rike'aal li tib'iliil, chel b'a'qawach che mika'y chek, chel xiken che kitaan ta chek, chel jaloom che kisilib' ta chek, chel tza'm re kirsiq ta chek rixlaab' li chetaq.

Kinejeel k'an li richaljiil taq li alawaal xikib'aj che qatziij li kirb'aj li qol. Li k'o'x kichukun taj, xu' kiriyb'eej kik'aam b'iik li way. Kela' k'an xikib'anan. Xikib'anan chewa' li xib'an li qol chikyan. Kela' k'eyalaj q'iij xak'awek.

Tek'ara' kinejeel k'an xech'a'wek, li wi'ch'eek, li aqan, li wi'aqan, xikib'aj: -*Era'aj k'ot chek qachoq'aab're kajb'inek, xecha'*. Li aaq´ ke´wa´ xib´aj: -*Kwaaj wuk'yaa' rimaal qache kichaqej nichii', kicha'*. Li b'a'qawach, kewa' xibaj: -*Kela' ra'aj qas ta otz kajka'yek, mooy chek li qilb'aal, xicha'*. Li jaloom kewa' xib´aj: -*E kinna're'en che e li kiwach nik'yaj chek kesilib'ek kela'xaqara'li uleew.*

Enk' li k'o'x e rilan che kinejeel qache chek kikb'ila' tziij, xib'aj: -*E ri're'ex kib'aj che ere'en k'ot kinb'anan, e k'an kina'tajt chiwan, che ere'en kinjak rinejel li echaaq', juntir li otz kirb'an che liwalwaal, e la' kinb'an kek' chiran re kela' kajkawanek qanejeel kajchuknek.*

Tek'ara' k'an kinejeel xikiraq chek kiib', xetzujun chek kewa' xikib´aj: -*Qatziij b'ala' che qanejeel k'o jun chaak qapataan kiqab'anan. Wa k'o jun chaqan kichukun taj juntir b'ala' li alawaal kichukun taj.*

Xu' ra' k'an, k'ot chek jun xib'aj tziij kinejeel kechukunek nik'apala' li kichaak ya'tajnaq kikib'anan.

Kela' k'an li ajchakiib' re li qalawaal kechukunek chikijuna'naal reta'aam li kirb'anan, kela' k'an ra'aj rajawxiik kiqab'an li qachaak junaam, kiqab'an che ya'tajnaq chaqan chiqajuna'naal. Qab'ana' k'an rinejeel ki'kitemaal kiqakoj rik'iin li qachaak.

1. Tz'ibaj cha jun chek rixaaq wuuj, che xikib'aj chikijuna'naal riwiqb'aal qalawaal, ti xewaab' cha wi'ijal.

Scanned by CamScanner

LI AJXOJOOJ K'O KIK'OOJ KEXAJAW KIK'IIN LI KUMATZ

E kib'ixek che k'o juyaak jun achen qas kraaj ko'k chikixa'l jupuq ajxojooj rel k'ooj, e k'an kik'ulux rimaal etz'aqatnaq chek rimaal kikib'aj chiran chi etz'aqat, e lara' k'an qache kib'usnek rimaal k'ulux taj.

K'o jun q'iij k'an b'eek lara' che richaak pi juyob' k'ite'et k'an ka'y qaj pil swaan, k'ite rilan qachek atz'yaq ek'o qaj pil swaan, li atz'yaq rii' kel ajxojooj k'eyalaj atz'yaq k'o pil swaan. Weta'aam taj re'en che qache atz'yaq wuraal kel ajxojooj kicha' che k'an che kink'am ta' b'iik li were'en wuraal kicha', kink'am b'iik li were'en kicha'.

Tek'ara' xityoxiij chel rinawaal li swaan ajchoq'an li atz'yaq ela' ch'ab'in ren.

K'o jupuq wunaq kexajawek, k'o nan jun atz'yaqb'aal ka'raaj chikyan, tz'aqatnaq taj, wa jun xojooj kela' k'olek ustaj rimaal tz'aqatnaq taj.

Wa kak'am b'iik jun atz'yaq rii' kinya' b'iik jun kumatz rii' chawan, rimaal ela' nan ka'raj, kicha' li rinawaal li swaan, otz b'ala' xicha' lara' rimaal la' xa'al chikixa'l li ajxojooj tek'ara' k'uluxek rimaal rik'amam cha' b'iik li ritz'yaaq xaqara' li kumatz. Xa'rimaal che li xojooj kib'anla'xek k'o jun kumatz kik'iin ela' kitalb'ix qaj chu' li kajwaal xa' kela' kik'is li xojooj.

Kewa' xb'aj chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. Tz'ib'aaj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii'.

_____

_____

_____

2. ¿Che richaljiil jun xojooj rii' xaton?

_____

_____

_____

3. ¿Che richaljiil chawach ra'at jun tzujb'al xaton?

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

KIKOPLEX LI'MOL K'I LU'TIIW

E pi jun saqarb'al muqulek k'o suutz', pi jun tz'alikaal kwaar jun imol q'aq'ixnaq riij e k'an tikaal jatb'ook chinaqaaj jun utiiw kamanaq wi'jaal, k'ate't xichap laj imol, li utiiw qache kiki'kitek xib'aj: *-Pwaq 'iij katnitijan rimaal qache kinlumek.*

Li imol qache rino'jb'aal xib'aj chiran: *-Wuchalaal e re 'en in yaab', e k'an li ti 'ej rel imol wa yaab 'ustaj kitijek. Wa kathumek weta 'aam re 'en chi 'el k 'owi 'jun nemq 'iij, chila 'kiya 'wii 'k 'eyalaj tib 'iliil.* Xicha' li imol.

Chi'el k'an k'owi' li nemq'iij? Xicha' li utiiw. Jo'katnik'am b'iik pil nemq'iij. Xicha' li imol.

Xeb'eek. Naj li kib'eey xikib'anan, xe'aal chi' jun pak juyob' chila' k'an e k'owi' kichan li kyaq sita'l k'il q'aq sita'l.

Tek'ara'k'an li imol xib'aj chel utiiw: -Katak pil pak juyob' laa', tek'ara'katon li b'iix kitijnek. Li utiiw xikek, te xiton sum, sum, sum, sum, e li sita'l.

Kinek saqa´n chek re kinwil li nimq´iij kicha´ li utiw.

Chire' k'an xak wii' li imol che kitukuxiik li sita'l che jun chee' nem raqan.

Xetukutaj li sita'l xe'k che riti'iik li utiiw. Qache chek kisik'nek: -¡ay, ay, ay! Kicha'ol ti'ek renejeel ralawaal.

Enk' li imol b'eek raniij riib', b'eek pa taq juyob'. Qache kitza'n lara' b'antaj b'iik.

Li kirb'aj jun tziij rii' chaqan che renejel taj kiqakojon li kib'ix chaqan, rajawxiik kiqachomaj nan pu'tziil.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Nal tzurun na nab'eey pi jun tzujb'al rii'?

   _____

   _____

   _____

2. ¿Che xib'aj laj imol ritziliij rik'ixeel chi riij li jun utiiw?

   _____

   _____

3. ¿Che chi pixb'ineem kirya' kan chawan jun tzujb'al rii'?

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

RIKOPLEX JUN IXPAQ B'EEK PI JUN CH'IKINEEM

E xb'an kaan, b'an jun etz'neem ke kinejeel li tz'eken, li b'ixneel, xek'oob' k'an kinejeel li keb'ixnek. Ka'raaj na kib' q'iij re ke'al pi jun etz'aneem ri'. Li ixpaq k'ot reta'aam che jun etz'neem rii'. K'ite nan chaq'ab' li patox xib'aj chiran che k'o jun etz'eneem kib'an cha kaaj.

Enk' li ixpaq pee rixq'a'n pa che kib'eek rmaal lara' xaqara' kib'ixnek, kikawan taj kib'eek rimaal k'ot rixiik' re kirapapek.

A jun aq'ab' k'an xak che chomnek, che rib'aniik re ka'al pa kaaj xaqara', tek'ara' xa'al rik'iin li rino'jb'aal, kirtz'onooj toq'oob' chikyan li tz'eken nawa' li kik'amaw b'iik reen, re kib'ek pil jun etz'eneem laa'. Kisaqarek eb'anaq chek juntir kinejeel xu' alnaq na kaan li ch'ak.

E k'an li ixpaq xich'ab'eej: -*Wila'ch'ak, b'ana'jun toq'oob'chwan kwaaj kak'am b'iik jun waqxa'n cha kaaj. Kinpis b'iik pi jun wuuj kinxim b'iik che jun k'aam. Kinb'aj chawan chi'el kaya' wi' kaan.* Kela' kaya' kaan chakaaj e nik'yaj chek keta'aam la' chi'el kakik'ama' wii'.

Reta'aam taj li ch'ak chi li b'anaq pil wuuj e li'xpaq. Xa' kela' k'an li'xpaq xak pil etz'eneem rel b'iix, e jun lara' ara' xak che li rikab' ch'ikineem.

Kewa' rtzujuuj chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. ¿Che xib'an li'-xpaq kawanek b'eek cha kaaj re xarmina' riib' pi jun ch'ikb'al?

   _____

   _____

   _____

2. ¿Chech aqxa'n xik'am b'iik li ch'ak b'eek pi jun ch'ikb'al?

   _____

   _____

   _____

3. ¿Chech k'olb'al xarch'ikya' li ixpaq pil ch'ikb'al laa'?

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

RIKOPLEX JUN SAQ'OOR ACHEN XAK CHE K'OCH

E kib'ixek che k'o jun achen xaq saq'oor k'o pi jun kamonb'aal, renejeel q'iij kib'eek che chaak. Xaq kitijin k'an kik'yoqub' kaan, e qas k'ax chran che qas kichukun nan.

K'o jun q'iij k'an eb'anaq pil b'eey re rijuyuub'. Kirchomala' che otztaj li rik'aslemaal, xak'aw k'an xe' jun chee', te' ka'ya'n cha kaaj, te rilan k'o jun k'och k'o'ol chu' li chee', e la'chen rii' xib'aj: *-Otz ren li k'och rajawxiik taj kichukunek, re kiwa'ek.* K'i te'et k'an li k'och ch'a'wuul, ti' xib'ajuul chran: *- Wa kawaaj e katak cha k'och ra'at e kinak cha wunaq re'en xicha'li k'och.* Otz b'ala' xicha' la'chen. K'i te'et la'chen xak cha k'och, k'il k'och xak cha wunaq.

Nab'eey nan kinb'aj chawan, katwab'ek, kataq'an chu' li chee'. Chi'el kawil wii' seb', chila' katb'eek wii'. Xib'aj li k'och che xak wunaq.

Tek'ara' xikijach kiib'. Xa'aal k'an che la'chen b'eek pi richan, e xa'alaq li'xaq xib'aj: -Lan...Katon piche chow awiij. Cha'nem rii', kinmaq' ayaa' re katitinek xicha' li'xaq.

Enk' la'chen xi'tinek. E k'an li'xaq xaq kika'yek che li richijiil. Xaq kirq'isla' li riq'ab' re ki'tinek. Ni xu't la' k'an rimal, xal ta li richuwiil che k'olek.

Che jun chek q'iij k'an b'eek chek pirchaak, e xa'panek xikiraq chek kiib' juyak chek rik´in la'chen, che xak che k'och, kewa' k'an xib'aj: *-Tza' nimaak rimaal xinriyiij xinak cha k'och xaq rimaal in saq'oor. Enk' rimajtajiik pwaq'iij kinak che jun otzalaj ajchaak. Xaqara' kintyoxiij chawan jun k'utb'al rii', xaya' chwan. E k'an li jun q'iij ib'iir xinwa' taj. Xinwa' taj, xa'rimaal xintij ta li kikitij li k'och.*

Otz b'ala' xicha' la'chen chran, tek'ara' xikik'ax chek kiib'. Tek'ara' la'chen tzalaj chi b'iik cha richan xartzujuuj renejeel li xak'aw wi', rnejeel li xib'anla'.

Kewa' xib'aj li chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. ¿Cheren jun saq'oor laj achen xak che k'och?

   _____

   _____

2. ¿Che xib'aj ranima' jun saq'oor achen k'och chek?

   _____

   _____

3. ¿Chech pixb'inek kirya' kan chawan jun tzujb'al rii' ?

   _____

Scanned by CamScanner

LI TUKOR.

E chikiwach qate't qamam xaqt kikton jun tukor koq'chinaqaaj kichan. Xaq kasaqrek keb'ek rik'iin jun ajq'iij kakpaja' riij, chewa' xarb'aj li jun tukor, e jun tukor xa' kitaquul rmaal li kamnaqiib', xa' karya' kan jun retaal, e la' wi' keb'ek rik'iin jun ajq'iij kakila' riij wa yab'iil wa kamek li kirb'aj. Tek'ara' kikichukuuj riij, ara' li jun ajq'iij kib'anaw reech, k'o chiran wa riq'iij kiti'n chi riij, jun e la' kirsuk'b'a' jun ajq'iij, b'a e la' richaak lara' jun che ajslaneel ke li ek'o pi k'ax. Kirchupsaaj jun k'ax k'o chi riij jun wunaq, k'o jujon kekojon taj chran kraqla' k'ax xa jujon la', e ajer tziij k'o nan kikojb'aal, li qate't qamaam e cha'nem xaq jujon chek kikkoj reech, ela' nem taj kqaj wi' chek rimaak, wa xiqaton jun tukor, k'o chran xa' kikik'yaq b'iik che ab'aj. E ajeer k'o kikikoj b'iik ripoom jun tukor kityoxix b'iik chran jun yakanek che karb'ana' kan. Kicha' li ta' Manweel.

1. ¿Tzujum juyaak richaljiil raq'eej jun tukor?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Awilim juyaak jun tukor, che kika'y riij?

_____

_____

_____

_____

3. ¿Che kab'an ra'at cha'nem wa kato jun tukor ka'aq' cha awuchan?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

RITZUJB'AAL LI LUKAX POOM.

E ajer tziij re'en kinetz'en kik'iin nik'yaj chek ak'alaab' che ch'ikiw pwaq. Nitor k'an che wa jun kraaj kich'iknek e kreqaj li rixk'yaq li lukax poom, ela' riwasiil xinb'e k'an xanjiyiij, xinkamsaaj jun weech, xinwalsaaj rixk'yaq re rimax ii xinweqaaj p nib'orxan tek'ara' xinb'eek chef cha etz'eneem. Qatziij xinch'ikin k'ey taq juyaa xench'ikila' k'ey taq kipwaaq li wichb'iil xa'rimaal rixk'yaq li lukax poom. Kicha' li ta Ko' Pusuul.

1. Wa xa' katch'ikintaj, ¿che rixk'yaq awaj kaweqaaj re katch'ikinek?

2. ¿Na chikyan nik'yaj chek awaj k'o kiwasiil ii kikiya' utziil chawan wa kaweqaaj kixk'yaq?

3. ¿Che xib'an jun alaab' Ko' rib'e' re qas xich'ik kipwaaq richib'iil?

Scanned by CamScanner

RITZUJIIL JUN JURILTZ'UUM

E xib'an kib' ixeb' q'iij kaan, li juriltz'uum kipee chu' qachan kib'in chu' taq li xaan. ¡miyaaw, miyaaw! Kicha'. E li qanee' k'an ka'lawtaj che aq'eej: -nee', nee', kicha'. Qache kirch'itala' riib' ka'lawtajek pee pi qajaloom xa'rimaal jun ma's qaqoqtaj b'iik. Te qalan kalalib' jun nee' che aq'eej xiqach'ab' ta riij che jun nab'eey aq'ab', chi kiib' q'iij pe chek li jun ma's, majtaj chek li nee' che aq'eej. K'ite xinb'aj che li wich iil, e li jun ma's laa' suk'ulek ma's taj, b'a kiwilan, wa koqtix b'iik kilalib' li nee' che aq'eej, kib'ek ta chek li jun ma's xaq chi'el lon sutun wi'ol kitzalaj cha'ol, te't ne' katon kerwuuj kirrach'an, b'antaj la', e chek li jun ma's kraaj lon che kirch'ik li qanee', kajaq' chek riliik li aq'eej kirb'anan.

Kisaqrek k'an che kiib' q'iij xak'utun jun chucho', ¿ni ix otz? Kicha' chwan, pe wiwaal che jun ritziij laa'. Aj otz xincha' chran. Kinto la' che b'antaj wa' kib' aq'ab' kasik'in jun ma's chu'jaay, kirya'taj che wuraam laj ninee', ela' k'an xinb'aj che jun wichb'iil, wa kipe chek ko'kq'ab' kirkamsaaj tatzoqpij jun chee' pi rixiken, wicha', li rajloom xa' kraaj tala' k'aslek, o poroj iik pi ritza'm. ¡Jaaa! An xinrich'ab'eej taj cha' kan, xichap rib'eey b'ek cha richan. Pe pi najaloom jun che juriltz'uum jun chucho' laa'. Ko'k q'ab' la', xinb'aj che jun wichb'iil tik'ama'jun chee' kachijij li jun ma's kakamsaaj. E cha' qachinaa kiya'w ma's pet chek. E la' k'an xinwilan che li juriltz'uum e ma's wunaq, kicha' li Chux Miryan.

1. Wa qas xaton richalaaj jun juriltz'uum. ¿Nala' li xarilila' junaj nee' chaq'ab'?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che ra'n laj nee' ti ka'apan jun ma's chaq'ab'?

_____

_____

_____

_____

3. ¿Che xikib'an richon rajaaw che jun juriltz'uum che xapan ta chek?

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LA'LIIT RINAWAAL LI NEMYA'

K'o jun q'iij k'o jun aliit Luse'y rib'e' xa'al pi junaj ch'ete'n tinimet kinejeel li wunaq xikimayijiij riliik, k'ot jun chikyan reta'aam chi'el ripetb'al. Nemaq li riwe' qas q'aq nik'yaj riwe', kitz'iltz'itek aqache li q'iij. Pi ritz'yaqb'aal k'o retz'b'iliil li suluuy richib'iil kotz'e'j, e k'o jab'ek chipam li ritz'yaaq qas q'os kika'yek.

Li wunaq re junaj tinimet la', xikixib'iij saqa'n kiib' che jun q'osalaj aliit eta'mixnaq taj rwach kimaal.

Chinaqaj li tinimet k'o jun nemya', e k'an li wunaq kikib'aj chi e b'eek li Luse'y che itineem pil ya', li nemya' b'ek ranima' chi riij. Xak che lewek li ya' chipam li q'aq taq we' re la'liit. E k'an kib'antaj che li itineem kik'yoqub' pi ritalak' li ya' ko'k che rixa'iik riwe' che jun rixiyeb' che chee'. Laj taq kar k'il ya' kejililek keqajuul pil riwe' li Luse'y tek'ara' e taqal chek pil ya'.

Li tat iib´ kikb´aj pani´ k´an li Luse´y junam taj kik´in nik´yaj chek rajawxiik kiloq´xek junam riliik kib´anek kik´in nik´yaj chek. E k´an li wunaq ke´tala´xikib´anan xikiloq´oj taj, k´ot nira´ kich´ab´in reen. Itzel taq tzujb´al ren kikb´anla kichijla´maj paq´iij, kichijim chaq´ab´.

E k'an li Luse'y ke'tala' kiliik kirb'anan, k'eyalaj wunaq k'an pee kiwaal chi riij qache kib'anala' tzujb'al reen. Xekawanek xikalsaaj b'iik pil tinimet.

Enk'xal b'iik li Luse'y pil tinimet li nemya', li kar, kinejeel li awaj rel nemya' xeb'eek xaqara' rik'iin la'liit, xu' xe'l kaan li saneeb' k'il riq'aneeb' li ya'.

Te k'an xikil li rii' li wunaq, xe'k che alawtajeem, xikichomaaj taj che ke'alb'ix kaan rimaal li nemya' rimaal li xikib'anan.

Li tat iib' xikib'aj che kinejeel rajawxiik keb'eek kakjiyiij li Luse'y re kakitz'onooj tzatzb'al kimaak chwach. E k'ey k'an kikaj taj keb'eek, rimaal che ketijin che wi'jaal re chaqej che'ej, xechomin kinejeel xeb'ek che rijiyixiik.

Nem li kib'eey k'an xikib'anan, li wunaq xikiraqan che'el k'owi' pi jun pak juyob' rel rax patiix chila'xa'k'ool wi' li Luse'y. kikil ta rwach rimaal li Luse'y riya'muul warichaq chikiwach. E k'an k'o laj taq ak'alaab' e la' xeb'eek xakitz'onooj tzatzb'al kimaak chikiwach.

Li Luse'y xerilan kixi'm kiib'keb'usnek e b'anaq, e la'xek'axk'ab' pi ranima'. Tek'ara' k'an xib'aj: *-Kintz'onooj che li nemya're kitzalaj cha'ab'iik iwik'iin, aqache k'an li ya' la' kirya' riib' chiwan iwenejeel k'ot kirtz'onooj pi rik'ixeel chiwan. Kela' k'an tib'ana' re'ex, otz tiwila' rinejeel chewa' li k'o chi naqaaj pina' b'ala'*

Scanned by CamScanner

k'axtalek kika'yek, tiwila' renejeel twanma'.

Li Luse'y e xeril li wunaq che qatziij kiqu'w li kanima', tzalaj chi biik kik'iin pil tinimet. Tek'ara' xak che rixa'iik riwe', k'itet nan xiluul li riq'ab' taq li ya', xe'eluul li kar, li kenejeel jab' li awaj re ya', xib'anan xixa' li riwe' ril nan che xa'al chek pil rik'olb'al li nimya'.

Li wunaq qache xeki'kit chek rimaal tzalaj chi'ol li nemya'. Qache kikchikla' ya' chikiij, chikiij taq li awaj kich'itala' kiib' pa taq li ya' ke'aq'ek, ketza'nek rimaal li ki'kitemaal.

Rimaal k'o nemalaj keki'kitek che xikil taj che xisuk'wi' li Luse'y. E k'an lak'alaab' xikitz'onooj chikyan li tat iib'che xisuk'wii' la'liit Luse'y. Li tat iib'xikib'aj che lara'e ralb'in ti kaan. Pina' b'ala' kikil ta chek riwach, e lara' k'an kik'ob' nan kik'iin, kerchijiij, kerla'wchiij renejeel ranima'. Rimaal lara' rii', ara' li nawaal rel nemya'.

Kewa' xitzujuuj chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii' xaton?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che rib'e' li rinawaal li nemya' xaton?

_____

_____

_____

_____

3. ¿Che xika'n li wunaq ti raniij riib' li Luse'y rinawaal li nemya'?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

RINAWAAL LI K'UWA'.

Kiktzujuuj li wunaq che pi jun laj tinimet, k'o jun laj k'uwa' pi jun juyob' k'iche'laaj, k'eyalaj wunaq kikalsaaj kiyaa' chila' re kiktijan xaqara' re kiktzakb'eej kichetaaq, k'o taq juyaak kikil jun kumatz chnaqaaj li k'uwa', k'o nik'yaj rinejeel q'iij kikilan kikxi'jt chek kiib' chiran rimaal k'an k'ot kikb'an chiran, kikitzur taj. E k'an k'o jun laj alitt k'ite nab'ey q'iij xa'alaq xaralsaaj riyaa'. K'ite riil li jun kumatz chinaqaaj li k'uwa', xixiij riib'. E k'an rimaal xib'al riib' xik'am jun nemalaj ab'aj xich'itij che rajloom li kumatz e xisak che rajaloom, riil laj aliit che kiranij taj riib' li kumatz laa' xich'iyla', jampla' nan rilan kamek.

Chi jarpla' q'iij ri' chaqej ripaam li k'uwa'. Kinejeel li wunaq ke'alawtajek xakib'aj chikyan li tat iib' li k'axk'ool ketijin wi'. Tek'ara' k'an xe'k che chomnek li tat iib'. Ke'wa' xikib'aj:-*Chikijuna 'naal li juyob', chikijuna 'naal li uul, chikijuna 'naal li alaxb 'al ya', chikijuna 'naal li ramanya', chikijuna 'naal li awaj, chikijuna 'naal li swaan, kinejeel li chetaq rel wachuleew k'o kinawaal che kichijin keen, e k'an wa nikeqachijiij taj li nawaal jab'ek, kajq'ax pi nemaq taq k'axk'ool.*

Li wunaq qas keb'usnek xikib'aj chikyan: -Che qeta'am chewa' rinawaal re kiqaloq'ooj?

Li tat iib' xikib'aj: -Rajawxiik keloq'oxek kinejeel li awajiil rimaal wa' kiqab'an taj kiqab'an k'ax chiran li wachuleew en kiqana' taj kiqab'anan. Ee wa' li b'antaj chel k'uwa' laa'. Ee rinawaal lara' e li kumatz. Kam li kumatz, xa' rimaal kam li k'uwa' xaqara' rimaal wa' tz'ajek, cheqajek.

Xu' ra' k'an li wunaq xiketa'maaj che li nemaq juyob', li uul, li k'uwa', li swaan rinejeel li k'o chuwach uleew k'o rinawaal, ela' rajawxiik kechijixek kekamsis taj. Mab'an k'ax chikyan li chetaq, xaqara' k'ot kirb'an chawan.

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii'?

   _____

2. ¿Cheren ka'pan jun kumatz chi' li k'uwa' chila'?

   _____

3. ¿Nala' kamsin li kumatz chila' chi' li k'uwa' laa'?

   _____

4. ¿Che ra'n li k'uwa' ti kamsis li kumatz chila' mi jun aliit?

   _____

Scanned by CamScanner

. 0 RIKOPLEX LAJ SANEK.

K'o jun q'iij jun sanek b'eek che rijiyixiik rechaaq' pi jun tika'nb'al te b'antajek.

Xiril k'an li ixiim te kepoq' b'iik li ixiim re ketuxwinuul, te ke'luul li nab'ey rixaaq, tek'ara' ki'kitek rimaal xiril li rasad e xib'aj che laj rixaaq laa': *-wo'y nan xaqara' ke' kicha' laj sanek.*

Kinch'up b'iik jun laj rixaaq kink'am b'iik kank'uto' chikyan li wachalaal re kajpetek qenejeel kaqach'upo' rixaaq re kiqtijan.

Tek'ara' xik'am b'iik li rixaaq chinooj pi ripara'j ximaj rib'eey. E k'an maja'ka'aal pil rituun sanek, raqtaj rik'iin li reqa'n kimal jupuq tat iib', tek'ara' xikitz'onooj che chikib'il kiib': *-¿Chi'el rik'amam wi'ol laj ija' rii', k'ite akuxan nan?* Xecha' chikiwach.

E k'an re ke'al rik'iin xikichapan re kikitz'onoj chiran che xik'am wi' li ixiim laa'. Tek'ara' kewa' xikib'aj chiran: *-Chemcha laj sanek, tib'aj chaqan che xaraq wi' laj rixaq chinoj ri'?* Xecha' chiran.

Enk' Laj sanek ch'aw taj, k'ot xib'aj chkyan. Li tat iib' yaktaj kiwaal rimaal ch'aw taj laj sanek. Tek'ara' k'an xikichomaj kikiyach'an re kikik'itij richii'. K'o jun chikyan li tat iib' kirlan che kich'a'w taj laj sanek, xichapan, xikijitz'aaj che riqol richib'il xe' ripaam ke'wa' xib'aj chiran.

Pwaq'iij k'an kimajtaj b'iik k'ajsib'al riwach rimaal kirb'aqla' li chinooj, rimaal kirb'aj taj chaqan chi'el xark'ama' wi'ol. Li ralwaal ke'l kaan jachtil rwach pi ki'ab', ke'la' ke'al kinejeel li richalaal. E k'an kinejeel li richalaal ke'alawtajek che rijiyxiik li kechaaq'.

Xa' rimaal kinejel li sanek alnaqiil kikiraq li kechaaq' pa taq li k'olb'al p'na' awtalek. Ee qas kikitij qaax taq chetaq, kamnaq taq awaj, ixpaq'pan, chetaq k'i nik'yaj chek chetaq, e taq la' kiktijan.

Kinejeel kikchomaaj wa kikik'ax li kik'olb'aal, ketob'ek kik'in nik'yaj chek re kikeqaaj kaal, ke'al b'iik kikik'ax kik'olb'aal e maja' kimajtaj li jab'al, e k'an li ri' ewa' jun retaal chikyan kinejel li kamonb'al che kijatat chi'ol li jab'al, e kikik'ax kik'olb'aal li sanek.

1. ¿Nal tzujus pil tzujus rii'?

   _____

2. ¿Chewa' xib'aq b'iik laj sanek xark'uto' chikyan li richalaal?

   _____

3. ¿Cheren pe kiwaal kamoon sanek chi riij laj sanek rii'?

   _____

Scanned by CamScanner

LAJ ALIIT CHE K'AMB'IIK RMAAL SUTUT KIQ'IIQ'

B'antaj chek k'eyalaj junaab' pil qakamonb'aal li tat iib' xikil jun nemalaj b'antajeem. E maja' ra', kib'an jun nemq'iij che chomtajnaq, li chon iwajaaw re jun q'apoj aliit k'ot kipwaaq re kikilaq' jun ritz'yaaq, rimaal k'an qache keb'usnek.

E k'an jun q'iij li rajaw li q'apoj aliit b'eek pa taq li juyob', chila' xeraq wii' jupuq tat iib' kichib'iil chuch iib'.

Tek'ara' xikitz'onooj chiran la'chen: *-Che chiriij che qache katb'usnek, xa'petanaq taj li nemq'iij.*

La'chen xk'ul wa li kitziij: *-Xa'tichomaaj, che re'en k'ot nipwaaq re kinlaq'jun k'aak'atz'yaq re nimi'aal.*

Li tat iib' xikib'aj chiran: *-Matb'usnek. Qanan kiqilan chewa' kiqab'anan.*

Tek'ara' k'an xikiraq kiib' xikichomaaj che kikib'an jun sipinek che laj aliit, li tat iib'e wa' e ajk'amal taq b'eey rel kamonb'aal.

E k'an xa'pan li q'iij rel xojooj k'i te'et k'o pee chikiij. K'i te'et pe jun sutum kiq'iiq' chi xerxib'iij kinejeel. K'ot chewa' xib'anan xu' xik'am b'iik laj aliit chipam che kitijin che xojooj. Xiq'ansaj cha kaaj naj xariya' wi'ol.

K'ot jun reta'aam chi'el xaqaj wii' xu' kib'ixek che xaqaj chu' jun juyob' tek'ara' xa'aal chek cha richan.

Xu' k'i ra' k'an li k'olb'al rii' xak kan che rib'e' Xe' Q'apooj.

Kewa' xibaj chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii' xaton?

   _____

   _____

2. ¿Cheren kib'usun laj aliit che li nemq'iij petanaq chwach?

   _____

   _____

3. ¿Cheren xaksis Xe' Q'apooj che li juyb'al laa' k'o wii' jun aliit laa'

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

. : LI K'OLB'AL TYOXB'AL

K'o juyak pi jun k'olb'al re tyoxb'al che k'o wi' k'eyalaj taq wa taq chee' nimaq k'il ch'ite'n. Jun che q'osalaj k'olb'al rimaal kinejeel li chee' k'o jab' kiwach.

K'ot k'an jun chee' che b'it k'o rwach.

E jun k'olb'al rii' kojom rib'e' koj rib'e' tyox ke' li wataq chee', rimaal chila' kiraqtaj wi' renejeel kichalaj wa taq chee', re tew juyob', re maq'an juyub'.

Chila' kikitij wii' rinejel wa taq chee'. E k'an li riliik chire' che renejeel kikitijan kik'is taj, xa' kik'iyir wa taq li chee'. Li wunaq li ak'alaab' kenejeel kikitijla' li wa taq li chee'.

E k'an kijab' wunaq pe pi kajloom kikik'am b'iik rib'a' taq li wachee' rii' pa taq li kijab' ritak'alb'aal re wachuleew, kela' k'an xikib'an chiran, xikik'am b'iik renejeel rib'a' taq chee' xa' pa chi'el xekawanek che xikitikila' wii', xa' kela' jipin jab' wa li chee' rii'.

1. Tz'ib'aj qaj, ¿che qas richaljiil jun tzujb'al xaton?

Scanned by CamScanner

LI TZ'EKEN KI'AB' RAJALOOM

B'antaj ra' k'eyalaj junaab' k'oob' jun tz'eken che kib' rajloom. E wa' kib'iix chiran lab'ekot, chi e wa' kertij li wunaq chi kerraq poon pa taq b'eey.

E kikib'aj li wunaq che li kilab'ekot ripetiik chila' ch'aqa' poon palaw, pache kikixib'iij kiib' chiran. Rimaal kerchap che kajaloom tek'ara' kertijan, li wunaq xe'ak che richomxiik re rita'iik kiib' chwach.

Tek'ara' k'an b'an jun nemalaj chomnek re kikitz'onooj rib'antajiik jun tziij rii' tuktujuul. Chila' k'an xikijiyla' wii' k'ey jab' richukuxiik.

K'o nik'yaj xikib'aj che rajawxiik kib'an jol pa taq li juyob' re kikiwaaj kiib' wa kikilan che petanaq li Klab'ekot. K'o nik'yaj kikya'taj li kitziij che li rii' rimaal kikib'aj k'ey rib'anla'xiik, xaqara' otz taj ke'lek rimaal rajawxiik kechukunek pa taq li juyob'.

K'o nik'yaj chek kikib'aj che kijiyixek li rib'aniik chewa' li k'ax taj, k'i te'et k'an chomtaj rimaal, che rajawxiik kikikoj kuchb'al kajaloom, li Klabekot xu' kirk'am b'iik laa' li kuchb'al kajaloom.

Xa'rimaal laa' xu' ra' li achijaab' keb'eek pi chaak kisaq'la'm b'iik uleew chel kipwe'.

E kikib'aj jab' li re'j taq tat iib' che li awaj ri', kamek rimaal li wi'jaal, rimaal xikiraqan li wunaq che rikuchiik kiib' che jun k'a'x, re ke'aal e to'tajnaq, e xikikoj li pwe'.

E k'an xikilan che li Klab'ekot kikawan ta chek che kitijiik, xe'apan itzeel taq wunaq, che kechukun taj, e kikaj kikijiyla' ch'ooj.

E k'an li Rajaw tziij re jun tinimet xikilan che e k'o chek jab' li itzeel taq wunaq, xikichomaaj che kikik'ajsaaj kiwach chal Klab'ekot. E li kech'ojnek, kikiximan e k'an wa kikil wa li Klab'ekot kikalsajuul re ketiij b'iik. E xikil li rii' li wunaq tek'ara' xe'ak che kichaak, tek'ara' xek'oob' pi jun utzalaj k'aslemaal.

Xa'rimaal li tat iib' kikib'aj che tyoox che jun awaj rii' kinejeel li wunaq xikib'an jun otzalaj raqaw iib' re kechukunek, xa' kela' kechukunek xaqara'.

E cha'nem ki'ltaj nan jun awaj laa' che kiib' rajaloom pa taq li pa't ke jab' li wunaq Aj Maxiib', aj Nawala'. E wa' kirb'aj che li wunaq re nik'yaj juyb'al kikityoxiij chiran li utziil k'oleem che xiya' chikyan.

Xa'rimaal che li tat iib' kikib'aj chaqan che rajawxiik kikoj li pwe'.

Kewa' xitzujuuj jun ixaq Miryan rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che rib'e' jun awaj ki'ab' rajaloom kertij li wunaq pil jun juyb'al laa'?

   _____

2. ¿Che xika'n li wunaq laa' re ketij rimaal jun awaj laa'?

   _____

Scanned by CamScanner

LI TZ'EKEN K'I LU'TIIW

K'o jun q'iij ere'en kintijin che b'ineem pa taq li k'eche'laaj re kinjiyla' laj taq tz'eken re kenk'yaqan. E li laj k'yaqb'al e la' laj k'aak' qas q'os, qas kwaaj kinkojon, kwaaj kinkamsaaj tz'eken chiran rel wachlaal. E kwaaj qas kinak la'chen re pi wichan. Pina' k'an nimaam rib'iim chwan che otz kekamsis laj taq tz'eken, ere'en k'an, xinya' ta nixiken chiran li kirb'ila' chwan. In b'ininaq chek pa taq li tz'a'likaal, k'i te' xinwil jun laj tz'eken k'o chu' riq'ab' jun chee'. Xinb'ek aniim, e k'an kib'ek, kib'ek naj b'eek wii'kinxi'j chek wiib', k'i te'et k'utunuul jun utiiw.

Tek'ara' k'an xinb'aj, kinmaj aniim. Enk' jun utiiw xikoj riib' che jun alaab'. Tek'ara' xinrich'ab'eej. Xib'aj chwan: -*¿Che kab'anan ak'aal?*

Xa' nitaranb'im riij jun laj tz'eken. Xincha' chiran.

Ere'en e la' li tz'eken, xicha' chwan. Tek'ara' xintz'onooj chiran: -*¿Che chi riij che era'at at tz'eken?*.

Ere'en kinchijiij li ritalak' li nemya' laa'. E wa kawaaj k'an kak'yaq tz'eken nab'eey nan katz'onooj ab'eey che li ta'maam e la' li nawaal rel k'iche'laaj xaqara' rel swaan.

Tek'ara' kinchomnek xinal kaan, xintzaljuul cha wuchan k'ot k'o pi niq'ab' qache k'ax chwan rimaal k'ot jun tz'eken nik'amamuul.

Xinbaj che li nimaam li xinraqan. E k'an lara' qache ki'kitek che k'ot jun tz'eken xinkawanek xinkamsaaj, xaqara' xinweta'maaj li xirb'aj lu'tiiw chwan.

Kewa' xib'aj li chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. ¿Che ril jun iymaam ti kraaj kerchap taq tz'eken chu' taq li chee'?

   _____

   _____

2. ¿Cheren jun utiiw xikoj riib' che jun alaab' tek'ara' xich'ab'eej jun alaab' laa'?

   _____

   _____

3. ¿Chech no'jb'al kirya' kan chawan jun tzujb'al rii'?

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

· | RINAWAAL LI KIQ'IIQ'

K'o jun q'iij xak'aw jun nemalaj kiq'iiq' richib'iil li saqb'ach chi xerq'eb'ala' li chinooj re jun achen rib'e' Xaal. Che la'chen rii', qache kib'anaw tika'n. e k'an che jun chek q'iij e xa'al li Te'x pil ritika'n xiril li chinooj renejeel eqajnaq pi taq uleew.

E k'an li kiq'iiq' xiril li riwaal li Te'x wab'ek tek'ara' xikoj riib' che wunaq che xik'ut riib' chwach chixa'l taq li chinooj. Jun che ta'maam, e k'an li kiq'iiq' kiryuku'msila' rwe' li ta'maam aqache jun suutz', e li raqan kitzaatz p' taq li suutz' chu' taq juyub'.

E la'chen xixib'ijij riib' tek'ara' xaq'ek, rimaal na'taj chiran che wan k´ot li kiq'iiq' k'ot ra' rik'aslemaal lara', li chinooj xaqara' la'waj.

Tek'ara' li kiq'iiq' xich'ab'eej la'chen: -Maxi'j awiib'. Xcha' chran. Katijt wi'jaal rmaal lachinooj, k'aslek e k'awanaq e yaktajnaq kitikeel kewichinek.

Tek'ara' li Xaal xib'aj: -*Qatziij che li kiq'iiq' wich aal.*

Kewa' xib'aj li'xaq Miryan rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che ra'n li kiq'iiq' che richinooj li Xaal?

2. ¿Chech chomab'al kirya' kaan chawan jun tzujb'al rii'?

Scanned by CamScanner

RITZUJIIL LI YA' CHE TZALAJ CHI RIIJ PI JUN KAMONB'AAL

E b'an juyaak pi kamonb'aal re jun tinimet li wunaq xekawanek xikikoj b'iik ya' re pa taq kichan, xikib'an jun nemalaj k'alb'al ya' rel kamoon chila' kikalsaaj wii' kiya' kinejeel, ketajan taj chi riij.

Ak'awnaq chek k'eyalaj junaab' tikaal li wunaq xe'k che ralsasiik li ya' re kikik'iyiij chikyan nik'yaj chek, rimaal tikir jab' li ch'ooj chikixa'l.

Rimaal jab' li ch'ooj xikib'anla' tikaal xak ritzaljiik chi riij li ya' li rilaxb'al li ya' xak ritzatziik, chaqej li k'awa' re rilaxb'aal li ya'. Rimaal k'an kikib'aj li tat iib' che li ya' k'aslek kirna'an wa otz rikojiik kib'anek reta'aam xaqara' wan otz taj. Rimaal k'an kinejeel li wunaq xikiraq kiib' re richomxiik jun k'ax rii'.

Rimaal k'an tek'ara' xikichomaaj xikiraq kiib' kikijunimsaaj li kichomb'aal, kikitz'onooj tzatzb'al kimaak chikiwach jab' li wunaq rel kamonb'aal, rimaal jab' li ch'ooj che xikitukula', xaqara' ritz'onsiik tzatzb'al kimaak cha li wachuleew rimaal ara' ya'l k'aslemaal re renejeel li k'olek, xaqara' che li Qajaaw che ara' ajb'aneel, ya'neel k'aslemaal re renejeel li k'asal cha li wachuleew, xa'kewa'k'an li k'awa'tzalaj cha'ol pil kamonb'aal, rimaal k'oo kiyaa' li wunaq, li wunaq xiketa'maaj che rajawxiik kek'oob'pi jun riij k'aslemaal chikixa'l lera'xaqara'rik'iin li wachuleew.

Kewa' xib'aj li chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. ¿Cheren li ya' tzalaj chi riij pi jun kamonb'aal laa'?

   _____

   _____

   _____

2. ¿Che xikib'an chek li wunaq re xikitziliij cho'ol li ya' chi riij pil kamonb'aal?

   _____

   _____

   _____

3. ¿Chech pixb'inek xiya' kan chawan jun tzujb'al rii'?

   _____

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

LI B'ALAM NAJNAQ RIIJ CHE OK'

Pi jun nemalaj k'eche'laaj kraqataj jun nemalaj b'alam che qas kib'usnek, rimaal qache ok' chi riij. K'o jun q'iij k'an xichomaaj karjiyiij rechaaq', rimaal pee rilumiik. Xak che b'ineem, tikaal b'anaq. E k'an b'anaq ril jun nemalaj k'ooy qache ki'kitek xirlan.

Xichomaaj k'an, che rib'ixiik kinb'aj che li k'ooy che kiqajuul chu' li chee'? Kicha' li b'alam. -¿Chemcha' at k'olek laj k'ooy. Xicha'.

E li k'ooy qache kirxib'iij riib'. Xib'aj: *-in otz tyox.*

K'ooy, e kwaaj kintz'onooj toq'oob' chawan. Katon qache ok' chwiij. *-¿Kawaaj ta lon ke'awalsaaj chwiij, b'ana' toq'oob' chwan kawalsaj li ok' chwiij.*

Kinkawan taj, rimaal ra'at wani' kinakamsaaj. E kinwil re'en qache katlumek. Xib'aj li k'ooy.

Li b'alam xib'aj chek: *-K'ot kinb'an chawan, a kinb'aj chawan rii', chi kela' junaam kajb'inek katnita'an chikiwach li kikaj kikib'an k'ax chawan.*

E li k'ooy k'an k'axk'ab' pi ranima', qajuul chu' li chee', xak che ralsasiik li ok' chi riij li b'alam. K'ite k'an li b'alam saqta'naal pe ri wuraam, wurek. E k'an li k'ooy e xirlan qache chek kiwurek, tek'ara' xik'am li rijeey xixim kaan che jun chee'. Tek'ara' raniij b'iik riib, b'eek.

Te k'an k'usun li b'alam, te rilan che k'ot chek li k'ooy rik'iin, te k'an xirna' li rijeey yach'am kaan cha jun chee'. ¡Qache yaktaj riwaal! Xikir b'iik li rijeey b'eek che rijiyixiik li k'ooy re karkamsaaj. Xiraq ta chek li k'ooy. Xa'kela' li k'ooy xib'an kan toq'oob' chiran, xaqara' kawanek xiralsaaj riib' pi jun k'ax.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che xib'an li jun b'alam re xeralsaaj li ok' chi riij?

   _____

   _____

2. ¿Che xib'an li k'ooy re ralsaaj b'iik riib' pil k'ax ti xultaj kan riij li b'alam?

   _____

   _____

3. ¿Che chi pixb'ineem kirya' kan chawan jun tzujb'al rii'?

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

E re'en ajeer kinb'inek ko'k aq'ab'. Xinb'an juyaak xinak'awuul Cha Pab'aal k'i naqaaj la'xe'q'atz Wankoon chila'mal k'ot wunaq la'chila'ajeer. Ere'en k'an xinakuul chi' taq ya' xinpetek, xinaq'anuul chire' Cha Pab'aal ri'. K'o jun laj k'uux chi' swaan kika'y poon pa nemya' k'o jun laj k'uux chila' pi wuquub' raq'an aq'ab' re ko'kaq'ab', xinaq'anuul chire', te xinton jun laj sek' chila', chwach qaj Lu'se'p cha'nem. Xinto alo'oom qalaq' jujon taq qeech, ii kela' kitijin kintola' in petnaq che b'ineem xinwab'ek, xinb'an rito'iik. Te xinton chu'l k'uux laa' kitijin wi' laj q'ojom, kajpa' rito'iik li kortyoon kib'an pi jun nemq'iij, keqitz'qit chu'l k'uux laa'. Xinawa'l chi xee' re'en, chire' k'an che xinawa'laq xinna'tsaaj Qajaaw, xinb'an nich'ab'aal k'o taj awaas. Xinawa'l pil taq'aaj kento poon ketijinek, ketijin chila', aa naj kb'eek riqol laj kiq'ojoom. E lera' k'o laj kich'ab'aal che xa' kewitz'witek. Kela' nitoom re'en ajer pi taq li aqo'm chu' taq li chee' chaq'ab'.

Kewa' xb'aj li ta' Wan Tz'eken.

1. ¿Che xerton li ta' Wan Tz'eken chila' Cha Pab'aal?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che xb'aj lara' ti xiton kitijin q'ojoom chila'?

_____

_____

_____

_____

3. ¿Che pe pi rajaloom ti xich'ab'an che taq Paxkwaal e k'o chila'?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

RITZATZIIK JUN CH'IMA'Y CHICHII' LI TZILIB'IM B'EEY

K'o jun q'iij e nimaam b'anaw reen, k'o juyaak kajpa' k'an li rii' qache kipee pi tyoox, e k'an jun q'iij aq'anaquul, te'et pe jun rajawxiik chi riij b'ek pa taq juyob', e k'an qajqaj xe' laj juyob', xiya' kaan rich'ima'y chi' li b'eey la', lara' la' kirluul che xiya' wi' kaan. Chi' li b'eey, in k'ot jun wunaq tenera' xak'awek, te k'an b'antajuul te karyaka' rich'ama'y kirb'an la'ra', re rilan k'ot chek rich'ama'y , xijiyla' kirb'aj chek lara' che kanjiyiij wii'. Kicha'. Xa chi' rii' xinya' wi' kaan, in k'ot wunaq xak'awek kicha' b'ala', k'otaj in k'otaj in xiraq taj, ak'awnaq chek jarpala' q'iij tek'ara' xib'aj chaqan: *-Ere'en, e wa', e wa'xinb'anan,* kicha' chaqan. Or re'en k'an xinb'aj chiran: *-¿Chi'el xab'an wii' jaaw? Xincha' chran. Rii' xe' juyob' qaj rii', kicha', chil, chel kikik'ut wi' kiib' li wunaq laa', chiqawach chila' xinb'an wi',* che tzatz wi' li rich'ama'y b'ala'.

Kewa' xib'aj chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. ¿Che xitzatz wi' rich'ima'y rimaam li chux Miryan aj Chukuma'tz?

_____

_____

_____

_____

4. ¿Che kika'y k'la' che tzaatz li ch'ma'y la'?

_____

_____

_____

_____

5. ¿Raqataj chek lon li ch'ma'y laa'?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

JUN SALSEK RILAXB'AAL YA'

E kikb'aj li qate't qamaam che cha rik'o'x jun nem swaan k'o jun tantek k'owi' jun tyoox ab'aj, e k'an pi jun k'olb'al ri', ke'apan li wunaq kakb'ana' kiporneem chla'. Kakya' kisipiniik kikik'am b'iik poom, xaq chaj, re kikityoxiij jab'aal, kimib'iil li awaj k'il renejeel kichetaq jab'ek.

E pil rik'o'x li swaan k'o jun nemalaj jukuub' che junalek najnaq che li ya' kinejeel li'xaqiib' rel tinimet chila' kakik'ama' wi' li kiyaa', e k'an re ke'al chila', xa' pi kalab' k'il cha'l kikijurla' kiib' chipam re ke'aal chila'.

K'o jun q'iij k'an k'o nik'yaj wunaq e kikaj kikelq'aaj b'iik li jukub' che kik'uton ya' chipam. E k'an li wunaq ri' xikitzaq b'iik cha'l k'il kalab' pi rik'o'x li swaan re kakalsajo'l li jukuub'. E k'an kilan che kekawan taj kikalsaaj tek'ara' qaj b'iik jun chikyan re karalsajo'l.

E kib'ixek k'an chi erichomim chek riib' li elq'oom re kirk'am b'iik li kukub' re ya' te ril qaj pil kukub' jun kumatz rikatam riib' chipam, xixi'j riib' e xak chek sek' xib'aj che ka'lsis alnaq pil rik'o'x swaan.

E kikb'aj k'an li qate't qamaam chi e rinawaal li ya' k'il swaan xa' xikoj riib' che kumatz.

Kewa' xb'aj chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. ¿Che rb'e' jun tzujb'al rii' xaton?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che k'iwa' jun kukub' che k'utun jun kumatz chipam?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

E kikb'aj li qate't qamaam che li jupuq taq q'aqiib' rii', che ewa' taq e achijaab' e ch'ite'n che xa' junwunaq lujuj wii' q'ab' pajb'al kiqan kek'ob'ek. Kikikoj pwe' nemaq rixaaq, e k'an li kitz'yaaq q'aq rika'yb'aal, aqache kika'yek li ajxojooj kel aj Mejikaan.

Kik'ut kiib' chikiwach li wunaq eq'ab'areel, kiksutuj riij kikitz'onooj q'ampo'r chran, k'il ya'kaxmut. Wa li wunaq rii' q'ab'areel k'ot rik'iin li kitz'onos chran e kiktz'onooj kirya' rixk'yaq chikyan re laj taq ch'ite'n wi' riq'ab'. Wa li q'ab'areel k'ot kirb'aj ko'k che tziij kik'iin keb'ek pi jun k'iyiil ya' kaxmut keb'eek che tijiwya' xa' saqa'n kek'ob'rik'iin li q'ab'areel. Tek'ara'kikya'kaan.

E k'an wa li q'ab'areel kich'ojin kik'iin ela' k'an kik'am b'iik naj kakya'ol chu' taq juyob' chu' taq nemaq taq uul, kikya' kaan chu' taq chee', k'o rik'ixaal, chu' taq k'iix, chu' taq wanak, kikb'anan xaqara' kikxakb'a' kaan chu' taq k'uux, xaqara' kib'antaj chikiwach kikich'itiij b'iik pi swaan.

Kib'ixek xaqara' che laj taq wunaq rii' kik'asab' taj wan k'ot jun ajchoq'an. E kirb'aj li tziij che e li qas nab'ey ajchoq'an xikek jun che achen q'ab'areel wunaq xiraq jun wuuj pi rb'eey eb'anaq pi rijuyuub'.

E k'an pi jun wuuj rii' kirb'aj wii' li kib'inb'aal li kik'aslemaal laj taq wunaq rii'. E k'an xlawiij li wuuj te'xirlan, e k'o laj taq wunaq jo'ob'qaq rii' chnaqaaj. Tek'ara'xikib'aj chran: -Era'at at ajchoq'an rmaal era'at xajasik'yan. - Kiqaj kaj k'ob' awik'iin, era'aj katqachijiij, katqata'an pi kiq'ab' lakontran.

-E k'an li achen ri' xtz'onoj chikyan: ¿chewa' kinb'anan re'en rekixel kan junalek wik'iin?.

-E k'an lera' xikib'aj: -era'aj kajiltaj taj xaqara' kajkawnek kiqab'an ch'ite'n che qiib' che kajrib'anan pi jun b'orxan re laliix. Tek'ara' la'chen xersik' b'iik, xerya' b'iik pi rib'orxan re riliix.

E k'an li achen ri' wa k'o jun rich'ooj kik'in rikontran k'ot juyaak b'it kich'ikinek, rmaal laj taq jo'ob' qaq wunaq rii'. E ara' kech'o'jnek xat e taj li achen, xa' e li wunaq e rikontran kikiltaj che ara' taj kich'o'jnek. E k'an li ajchoq'an ke laj taq wunaq rii' xa'apan che rich'ikiik nemaq taq etz'neem kajpa' li ch'ikiw pwaq, li jun chek xikib'an e li reta'mxiik li rib'inb'aal jun wunaq, kikos taj che li chaak e lera' kekos taj.

E k'an che jun q'iij la' wa li kajchoq'an kwarek o ke'l kaan pi rchan, e laj taq jo'ob'qaq wunaq rii', ke'el b'iik che rijiyixiik q'ab'arlaab' chi e wa' qas kib'an k'ax chikyan che jun q'iij e la' ketaqla'x pi'tzeel. E wa' richalaaj kipetiik laj taq wunaq che kib'iix... (cinco negritos) chikyan.

Scanned by CamScanner

1. ¿Che kib'e' taq alo'oom che kikta' li q'ab'arlaa'b o kik'an k'ax chikyan wa k'ot kiyaa' chikyan?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che kirb'aj achomab'aal otz lon kech'ab'xek?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

KIKOPLEX JUN ALAAB' Q'AB'AREEL SAQA'N

K'o jun q'iij, k'o jun alaab' q'ab'areel saqa'n, aq'anaquul cha tantek otz petnaq, te' xina'an, kerxa' jurux kib' raqan, k'i talen b'eek pu'leew, kraaj kiyaktajek kikawan ta chek, te kirna'an, k'o jun aal k'o chi riij kikawanta chek kiwa'ljek chxee'. Xicha'.

Xinsik'in kaw re kinkiton li b'isinan. Maraj xak pi rajaloom li jun xinarla'. Xinrich'ab'ej tek'ara' xinriyakan an k'axtaj xinwa'ljek kicha'. E k'an nitikeel kinsilib' taj, kerxa' xetuun li waqan, kicha' k'an jun alaab', chi kib' q'iij xb'aj chaqan xa' chom la' li ya' xatijan ku'chuxek. In q'ab'areel taj kicha', kitijin che rib'ixiik exaq'an poon li yakaw rech, ti tz'onos chiran wa niq'ab'areel taj, q'ab'areel taj pache kisik'inek xanwila', te xinwilan pu'leew katz'al wii'. Te'xinyakan otz kib'inek xanjacha'kaan, kicha' la'chen b'isinan.

Xa' kixib'in li juyob' la' xa' e li qachalaal kikikojtaj ren. Kewa' xib'aj chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. ¿Che ritijim jun alaab' ti xib'ixek?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Nal xayakaw reech?

_____

_____

_____

_____

3. ¿Che xina' lara' k'o chila'?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI K'AX B'AN CHIRAN JUN JURILTZ'UUM

E ajeer e k'o ixeb' alo'oom kikaj kikil jun juriltz'uum, kikitz'onola' chikiwach che lon riliik kecha'. Jo' kaqatz'onooj che jun ta'maam xikik'am b'iik jun tzoy awryentan ya' xikiya' b'iik kichaak chikiwach, jun kirpaj ya', jun chek kitzujun rik'iin li ta'maam, jun chek kirtz'ib'aaj, e li tat iib' k'o keta'mb'aal che li juriltz'uum, xe'apan rik'iin jun ta'mam xikiya' li ya' chiran kraaj taj kirtij li ta'maam maraaj xekawan rik'iin kiq'ab'arsaaj, tek'ara' xib'aj chikyan: *-Che k'ila 'li taqkiil xicha 'chikyan.* Tek'ara' lera' xikib'aj chiran: *-E kiqaj ra 'aj qach 'ab 'an chewa ' li juriltz 'uum b 'ana ' jun toq 'oob ' chaqan tb 'aj che kib 'an chiran che jun juriltz 'uum che kirk 'ut riib ' chaqawach.*

Tek'ara' jun ta'maam laa' xib'aj chikyan: *-A kinb 'ajt chiwan.* Xicha' chek chikyan. Tek'ara' lera' xikiya' chek li ya' chiran, rajawal q'ab'arel chek. Tek'ara' xib'aj: -Tiwila'kicha', kik´am b'iik kiib' paas kyaq kirxalq'atij riib'. Iwumaal cha sutb'al b'eey, chila' kiya' wi' xu' la'. Kicha' li ta'maam. Otz la' tyoox chawan xecha' li ak'alaab' xeb'eek.

E ajer pa taq riwaqiib' qasb'al q'iij e ko'k li aqo'm k'ot chek wunaq keb'inek ek'ey ta wunaq xb'an kan, xaqara' ke't cha'nem aj k'ey chek, xaq kitz'ininek k'an te xikina'an pe laj kiq'iiq'. E la' retaal e petanaq chek, kecha' qakojo' li paas xikisak li paas xikixalq'atiij kiib' kimal xejat pon naj chire' li paas, te b'antaj kan kimaal xe'aqaj nik'yaj juriltz'uum xeq'aax ta chi'ol, paas e kib' ixiqiib' richib'iil jun achen, aa ewunaq ta chek nik'yaj ak'alaab' xetzalaj cha kichan xikixib'iij kiib'. E k'an nik'yaj juriltz'uum xe'ek che yajanek kekawan ta chek keb'ek xe'l kan jun aq'ab' chila' te kisaqarek chi kiib' q'iij xal b'iik jun ta'mam che q'ab'arsis kan kimaal li ixeb' ak'alaab' te xerilan e wa'l ixeb' wunaq pil b'eey, che xib'anan kich', chikyan. Wujaaw xajq'atux wuraal kajkawan ta chek kajb'eek xecha'.

Tek'ara' li ta'mam xib'an rich'ab'aal, tek'ara' xetzoqpitaj b'iik nik'yaj wunaq juriltz'uum. Xicha' li ta' Lo' Lopes.

1. ¿Na chiran xakitz'onooj wii' li ki'ab' alo'oom riq'atxiik jun juriltz'uum?

   _____

   _____

   _____

2. ¿Che xikib'an li ki'ab' alo'oom ti xeq'atataj li juriltz'uum kimaal?

   _____

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

LI PATZ'AMPOOY

Li ajeer tziij jun ajchijil chinooj k'ox chek renejeel q'iij kirchijiij re kitijtaj li rik'ox kimaal li k'al, li ch'ek, li kuuk, xaqara', xa'al jun q'iij li che k'o jun raqaw iib' xikib'an li kamon e k'an jun ajchijil chinooj pe pil richomb'aal xib'an jun patz'ampooy, otz rib'aniik xib'an chiran xikoj kan jun ripwe' jun wunaq chek riliik, tek'ara' xiya' kaan pi nik'yaj li chinooj e b'eek lara' pil raqaw iib', e k'an jun patz'ampooy rilan li k'al xeqaj pi chinooj, xik'inek, xik'inek, ope, ope, kicha'.

E k'o k'an nik'yaj wunaq naqaj te xakila' jun chek patz'ampooy kisik'inek, cha'. Ela' nitom kan kik'iin wute't nimaam. Xicha' jun alaab' Wan rib'e' aj Tujaal.

1. ¿Che kirchakaneej jun patz'ampooy pi taq li chinooj chel k'ox chek?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che rimoo kr'an jun patz'ampooy totaj pi li chinooj laa'?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

E li juriltz'uum k'o richalaj xaq ta kib'ixek, ekimajtajuul jun ixaq wa tunul raqan riq'ab' rajawxiik kirchijiij riib' xapa chela' kirb'anan. Kajpa' k'an wa li ixaq rii' yab' wunaq ii kirb'an richuul pi tz'ujtz'ub'al ela' kirb'an k'ax che li ak'aal che petnaq rik'iin rimaal ela' kib'ixek che ko'k che juriltz'uum, ¿che k'iwa' li juriltz'uum? E li juriltz'uum e la' jun che ch'akneel ke' kinb'aj kik'amamuul pi kixena'b'aal, e li juriltz'uum ke'alix cha li Tijaax nawaal, wa cha li tijaax, ka'alix wi'jun wunaq jun che ch'akneel kicha' b'ala' chan che a ren, petnaq rimaal Qajaaw.

¿Chewa' richaak jun juriltz'uum? E richaak jun juriltz'uum kib'in chaq'ab', renejeel aq'ab' taj keb'inek k'o riq'iij xu' pil jo'ob' re li wuquub' q'iij (viernes). Xu'la' jun q'iij la', k'o kikiraq wii'kiib' miil e k'ey, xaqara' k'ey kiwach li kijaleeb' k'o xooch', k'o ma's, k'o tz'e', k'o k'ooy, ela' kikiraq kiib' chu' kamanaq, k'o jun kajwaal ara'kitaqaw keech, b'a xetz'aqat kiwach k'o keb'ek tz'a'm paqalaaj, k'o keb'eek Pawayiil, k'o keb'ek Chukuma'tz renejeel ke taqla'x wi', keb'ek k'an kakijiyiij chi'el kakich'ikya' wi' jun nee', k'o ke'aq'an chu' taq jaay kil wi' b'a xatriwartasaaj ra'at, b'a tek'ara' kiqaj rik'iin li nee' e kito'oj pi risuut, wa b'antajek kib'ek ela' karjacha' li xito'oj b'iik ch'iktaj b'iik li nee' rimaal chu´ kamnaq chek kisik´in wi´ol li nee´, ela´ kikjachan, naj wa k´ot kikiya'an e le'ra' keb'ek, ela' qatomaj kik'iin qate't qamaam, xecha' li Chux Miryan richib'il li Ta' Lo' Lupes.

1. Tz'ib'aj qaj richaljiil jun juriltz'uum?

_____

_____

_____

2. ¿Che chi ichib'al kirkoj wi' riib' jun juriltz'uum

_____

_____

_____

3. ¿Che chi q'iij e'alaxnaq li wunaq che ke'ak che juriltz'uum ii che ketaliil?

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI TARAKON AB'AJ

E ajar tziij cha', k'o jun kyeej ke'l b'iik Xe' K'uux kib'ek pa taq taq'aaj kertij wunaq cha', wa k'o jun wunaq kitzaqek ko'k rijiyixiik xu' chek li k'k' kraaq li ajjiyineel maraaj xikiraqan che jun chek kyeej kib'anaw reech, xikichomaaj che kikikamsaaj xikitaranb'eej riij xe'aal k'i wuraal xa' kewantaj rik´iin, ela' xib'an kan ab'aj chila' Xe' K'uux, jun che nemalaj ab'aj k'o pil ya' rib'e' Tarakoon. Xicha' li Chux Marseel.

1. Tz'ib'aaj qaj kib'e' li wunaq achijaab' k'o keqala'n chila'.

2. Tz'ib'aaj qaj kib'e' li wunaq ixiqiib' k'o keqala'n chila'.

3. Tz'ib'aaj qaj kib'e' li chee', li tz'alek, li awaj keraqtaj chila'.

Scanned by CamScanner

JUN TZE' XIK'UT RIIB' CHA JUN TATA'.

K'o jun q'iij laj ta'maam ripetiik pityoox, rimaal renejeel q'iij kepee pityoox e kiib' tat iib', e k'an jun q'iij rii' e li tata' rii' qas aq'anaquul pil rib'eey che kipee wii' b'ala', tee xirlan k'o jun nemalaj tz'e' k'o pi rib'eey cha'. Te k'an xich'ab'eej li tz'e', katal pi nib'eey kicha' chel tz'e' e k'an jun tz'e' ke'l taj pil rib'eey li tata' rii' e la' wukyaan, tikaal k'an xiralsaaj li rich'iich' xik'ut chal jun tz'e' re kirxib'iij b'ala' kirb'aj lara' li wukyaan rii', te k'an yaktaj jun tz'e' rii' b'eek e xitaqiij li b'eey laa' che kib'ek chi' pilan, li pilan re k'awa' chila' kijurux wi' ya' pil ajar taq tziij e k'an cha'nem kichap ta chek la' laa', chila' k'an xitaqiij wi' rib'eey li jun tz'e' rii', te riil poon li wukyaan ri xaqara' tzaatz chwach aqache k'an xib'an laj alaab', kela' k'an li rilmaj li wukyaan rii', e lara' k'an kirxib'iij ta riib' e tat iib' chek cha'nem kirxib'iij ta riib' kepe pi tyoox richib'iil nimaam e kaw taq tat iib'.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che ril rikyaan li Miryan pi b'eey?

2. ¿Che chi ichib'al xikoj wi' riib' jun tz'e' chal rikyaan li Miryan?

3. ¿Che xa'ak'ix wi' jun xib'ib'al la' xaton?

Scanned by CamScanner

LI TUKOR XIYA' RIB'IXIIK JUN KAMIKAAL.

Qatziij chi tek'ara' qas ko'k pa joloom, kachomaaj ta chek ra', junam rik'iin katwartisisek, ke'la' kato poon xaq kitijneek ke'aq jab' li tukor naj ke a too wi' poon, ke'aton li utiiw, ke'aton li tz'e', ii kaya' taj a xiken chan, qas ke' awuraam xa saqa'n katon katwar chek. E k'an li xiqab'anan ra'aj li xa'akaw chipam, nab'ey nan xaqaton che naqaj k'owi' li tukor, qatziij kaxib'iij awiib' katon che chanaqaj k'owi', katon li k'o wi'ol chu' jun chaj, che k'o chaqachan, xaq te'et qaton xajluul qenejel xaq la', kina'taj chwan, qenejel xajawa'l cha jaay che rito'iik che riliik chi'el k'owi', laa' kawilan laa' qache koq'ek o kib'ixnek o chewa', li kirb'anan, te k'an kirb'aj nichaaq' kan k'ama' ni'uul kink'yaq b'iik kicha' k'an. Te qab'aj kiqak'am ab'aj kiqoqataaj b'iik, ni xa' kib'ek xu' ra' xib'aj nimaam tiya' kan chila' kicha' chaqan te kirb'aj lara' chel tukor: -Tyoox chawan, tyoox che qarasoon kiqachomaaj qiib' wa' tyoox kicha' nimaam, xat pi che lon akanaq laq'ab', saq chek. Te kan kib'aj nik'yaj wunaq tichomaaj iwiib' k'o kirb'aj la', laa', kecha' jab' li wunaq b'ala' k'o xetaaw reen b'ala' che qak'in xak'ol wi'ol li tukor laa'.qas qatziij k'an kiib' semaan ak'awnaq chek rii' e nemtaj li wute't, qas kinb'aj chawan, che qas qatziij ara' xarb'aj, rimaal jun wunaq q'iij ak'awnaq aq'anaq li tukor laa' e xa' kam li wute't, tek'ara' k'an qas qatziij kinb'aj chawan che nikojom kaan retaal la'.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che chi tziij xaton chipaam jun tzujb'al rii'?

2. ¿Na k'iwa' li kamek chel xib'aj jun tukor pi riq'eej?

3. ¿Che kiij kiliik li tukor e k'o pil juyb'al Tujaal?

Scanned by CamScanner

¿CHE KAB'AJ KIRK'UT RIIB' JUN LAJ ALAAB' CHAWACH?

Epi jun q'iij k'o jun wukyaan k'yoqluul cha richan kitijin che uxuluneem, enk' li wukyaan rii', qas k'yoqlek laa' kika'y poon xe' taq kraal, k'o jun nimnax chila' che kika'y wi' poon, te k'an xiriil poon jun laj alaab' wa'luul, e k'an li wukyaan rii' xak che richakiik, qache kirchak poon laj alaab' kirk0ut poon li riq'ab' chwach kirchak la' poon, e k'an laj ak'aal xu' tziij kika'yuul, kipe taj rimaal jun nimnax k'o chikixa'l b'ala', tikaal e li wukyaan wa'laj b'iik b'ek xarla' laj alaab', te kan xirlan laj alaab' rii' b'ek qaj b'iik, e k'an li wukyaan tarab' chi riij laj alaab' rii', qajuul qajuul taran chi riij pil b'eey tek'ara' k'an laj alaab' rii' e xitaqiij jun b'eey la'k'aal k'o wi' jun k'awa' jun pilan k'awa' kikoj ta chek, e k'an laj alaab' ri' chila' b'ek wii', qas chila' b'anaq wii' laa' te riil li wukyaan xaq te'et tzatzek, xaq te'et tzaatz laj alaab' laa' chwach, xaq kela' xirlan laa' tzalja'n lara' cha jaay.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Chewa' ril rikyaan li Miryan cha jaay xe' taq kraal pon li pilan?

2. ¿Che ra'n li rikyaan li Miryan ti ril pon junaj alaab' xe' taq kraal?

3. ¿Che rimoo ra'nan laj alaab' tzaatz chila'?

Scanned by CamScanner

: 9 LI RIQAYQATIIK LI B'A'QAWACH.

Qast wat xa' qeta'aam jab'ek li renejeel kiya'la'x rib'ixiik chaqan qet am b'ala' renejeel li kiqana'an e jab' li riqayqatiij li b'a'qawach, e nikojom saqa'n retaal re'en e wa e li nilikiq'aab' kiqayqatek ela' xa' k'o chewa' kinwilan jun wunaq kipetek, jun chewa' kinton re ki'kitemaal ela', e k'an wa e li nimax wa qayqatek ¡a b'ayla'! k'o ra' laj ch'ooj k'oo laj chewa' ustaj xatoon b'iix chawan, k'o chan li tz'e' taq tziij k'olek kab'ila'x chawan, k'o chiran chewa' xa' q'axawsib'al a wanima' chewa' li katon, e taq la' li kirya' rib'ixiik jun retaal rii', ela' chwan re'en, qenejeel b'ala' k'axtil jab' li qana'b'aal.

Jun chek niya'm wii' kaan retaal li b'a'niwach laa' k'o jun qachalaal k'o riyab'iil otzalaj wunaq, xaq ta rib'ixiik xaqaxib'iij qiib' xaq te'et q'atataaj rixlaab' kamek.

Xaqara' li jun laa' qayqat li b'aqniwach jun iik', che loran rimaal lara' junaam rik'iin raal li wute't k'ax xiqana'an kam lara' laa'. E taq la' li retaal nikojola'm re'en che la b'a'wach laa'.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Chewa' li k'o retaal wa kiqayqatek?

2. ¿Chewa' li kiqayqat che jun wunaq wa xa' k'o kirlan kirk'ulon?

3. ¿Kakoj k'iwa' ra'at jun tzujb'al rii'?

Scanned by CamScanner

RITZUJIIL LI KIB' AJKUNUNEEL

E li kib' kununeel ela' li Chukuma'tz ixaq richib'il Tujaal Achen. E lera' rii', xa' jun kikib'an che li kichaak cha', xikita' kiib' xikiya' chikiwach, kiqata' qiib' wa e k'ey niwunaaq kinata'an kicha' li tata' che li chicho'. -Otz b'ala'. Kicha' li Chux Kuma'tz, kela' ra'at xaqara' kinata'an.

Kela' xikib'anan, kib'eek li chucho' kartija' rituuj pi tinimet, kela' li ta' Ko' ku'kuul kartija' rituuj Chukuma'tz. K'o chiran e k'ey li yaab', wa e k´ey re li ta'maam karchaka' li chicho' karita'a' o wa li chicho' k´ey riyaab', kipe li ta'maam katob'anaq chiran. Kela' xikib'an che li kichaak li nab'eey taq ajkununeel re jab' li wunaq e aj Tujaal. Kicha' li ta' Tiin.

1. ¿Che kib'e' li ki'ab' ajkununeel chikyan li wunaq e aj Tujaal?

2. ¿Kikita'la' lon kiib' chikiwach?

3. Wa aweta'aam kiwach nik'yaj chek ajkununeel, tz'iba'j qaj kib'e', e nataqla'.

Scanned by CamScanner

: : ETZ´ENEEM IXKAB' PA TAQ LAQ'ALAJ Q'IIJ

Pa taq laq'alaj q'iij re etz'enb'al ixkab' kina'taj chwan aj ak'alaab'. Ajk'ey qaraq qiib' kqetz'b'eej li ixkab' chiqajuna'naal la' k'o qixkab'. Kaqalejan qab'an rwach tek'ara' kiqaya' qaj, jun kirtzaq li reech chi riij jun chek ixkab' wa kawanek xisalkapiij kepak'ab' e ke'ab' ch'iktaj ra'.

Li etz'eneem ixkab' wural Tujaal, e ajar taq tziij la'k'alaab' qas otz kikilan ke etz'en chij ixkab', ela' li etz'eneem rii' xu kimajtaj b'iik pi krexma', e pil nik'yaj q'iij rii' re tijb'al kaab' xa' rmaal la' kinijeel la'k'alaab', kakpaq'a' taq oskaab', ela' kikelsaaj so'rtaq chiran ela' qas otz kikilan, xaqara' kakpaq'a' nik'yaj oskaab', xu' chan nik'yaj ri' q'a' lixkab' kikiqa'n.

Li jun etz'eneem ri wa xa'pan laq'alaj q'iij ke nab'aw la'k'alab' che li etz'eneem chi' li q'atb'al tziij chi' taq tzujb'al iib'. Chila' la' k'yoqob' wi' che li etz'eneem e ka'kab' e ax ax e kajpa' laj taq ixkab' ri' k'ey rwach, k'o taq xot'iin, taq retaal k'o nik'yaj wuk'ub'aq kiij, li ritz'ib'isiik nab'eey kikya'qaj jun, tek'ara' kiktzaliij jun chek chriij, wa kawan li jun tz'ajis chriij xi yak jun chek e tunulek ke pak'ab'ek xa' ke'la' ke ch'ikinek e wa xa' xikitun kiib' xe xatab'ek e la' kitzilis chek li tzaqaw reen.

Wa xu' tz'ajab'kaan chriij e la' retaal kich'ikintaj. Ewa' jun etz'enb'al rii' li qawunaaq ajer tziij wa kawaaj ka weta'maaj.

E la' kib'an qab'an chiran e wa aj k'ey q'ab' pi tuntuj chiran ke tun ke'ab' o ixeb' taq leej tek'ara' kesalpapasek rimaal jun qichib'iil kaqayiij chi'el kajetz'en wii' chi' taq b'eey, e li ixkab' la' ke'l xe' taq b'eey, e li ixkab' laa' ke'l ke'taq uskaab' che paq'ek e la' li q'iij laa' paq'b'al Reen. Kicha' li k'o Pisu'uul.

1. ¿Che richaljiil jun tzujb'al rii'?

   _____

   _____

2. ¿Che ripataniij pi qatinimiit Tujaal?

   _____

   _____

   _____

3. ¿Otz katon ra'at jun etz'eneem rii'?

   _____

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

ICHEK'

Cha'nem rii', kintzujub'eej saqa'n chiwan richaljiil jun richek're li wajaaw.

E nab'eey kan, li Wajaaw k'o ritarpichan. K'o k'i jun q'iij li wajaaw richik'yaaj, b'eek riparoor pi swaan, e k'o rimakab'eem aj salal ajiij. Te xib'aj chikyan: -Jex itija' iwaay re kanwila' nan ni paroor koq' ek qaj pi swaan.

Te xiril riparoor k'yoqul chi qaj pi li ya', cha'. Qaj chi b'iik, te ril jun ajq'iij k'o kiib' kantelan chwach ximitil riso't che rajloom xukulek, cha'. Che rib'aniik k'utun jun ch'iich' pi riq'ab' xipajiij cha richak cha', xib'aj chiran cha': -Itzeel che kab'an chire'. -Nimaktaj Mikeel. –Xa' in makb'amaj, xa' in makb'amaj. Kicha' jun ajq'iij la' cha'. Qatziij najta'an, xal richaak, tixuul rikaab'chu' q'aa' cha'. Xekawan ta chek rik'iin, xaqara' pax jun pilan pi li ya'l ajiij. Xa'alaq li richek'. Xib'anan li xab'ix pi riwaraam che tixul rikaab' chu' q'aaq'. E la' xib'aj kan chaqan li q'atz wujaaw Mikeel. Kicha' li chux Miryan Tz'eken.

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii' xaton?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Chewa' li richik'yaaj li rajaaw li Miryan Tz'eken?

_____

_____

_____

_____

3. Wa k'o awuchek' ab'anamaj, tz'ib'aj qaj wa k'o alanaq kajpa' lawichk'imaj.

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI Q'OJOOM RIB'E' MARIM K'I B'ALAM

Li Marim k'i B'alam, e kib' che ak'alaab' e re jun kamonb'al, re junaj ch'ite'n tinimet che otz kib'anb'aal li wunaq chila'. E ajchaak taq wunaq, keta'aam k'ey taq etz'eneem. Xenimirek lak'alaak rii', qas otz kikil kiib'.

E k'an li B'alam b'eek che chaak pi jun chek tinimet, qas k'ax chiran che xiya' kaan li Marim. Te pe pi rajloom xik'am b'iik, xaraqxa'niij kaan che jun pak juyub', che kirchijiij chila'.

Enk' li nawaal rel pak juyob' la', xik'ulaaj che kirchijiij li aliit Marim re jarpala' iik'. Xa'ak'aw kib' iik' e k'an li B'alam kitzalaj ta'ol. E k'an li nawaal rel pak juyob' k'ot chek kirya' che la'liit re kirtijan. E xib'an li nawaal rel pak juyob' xik'am la'liit xitik pil k'iche'laaj, xa'rimaal k'an xa'lax li tyoxchee'.

Enk' li B'alam tzalajuul xarjiyiij li aliit Marim, e li nawaal rel pak xib'aj chiran: -Che k'o chila' pil k'eche'laaj. Li ki'ab' xeb'eek chila' pil k'olb'al che k'o wi' li Marim, enk' la'liit rii' jun che nemalaj chee' chek. E k'an li nawaal rel pak juyob', xib'aj che li B'alam: -Kintz'onooj jun riq'ab', xaqara' kinjiyiij jun wunaq tzoy, te katon li Marim kich'a'wek pil b'iix. Xicha' chiran.

Era'at B'alam kak'am li Marim renejeel tinimet chi'el katb'ek wi' re ke' kikitirsaaj, re xa' kela' k'an, kik'am na b'iik iwiib´ nan ix k'ulaaj kajpa' ix petnaq. Xu'chixek.

Xaq kela' xa'alax li q'ojoom. Kewa' kikib'aj li qate't qamaam.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

_____

_____

_____

_____

2. ¿Nawa' li Marim ii che b'an chiran chila xe' pak juyob'?

_____

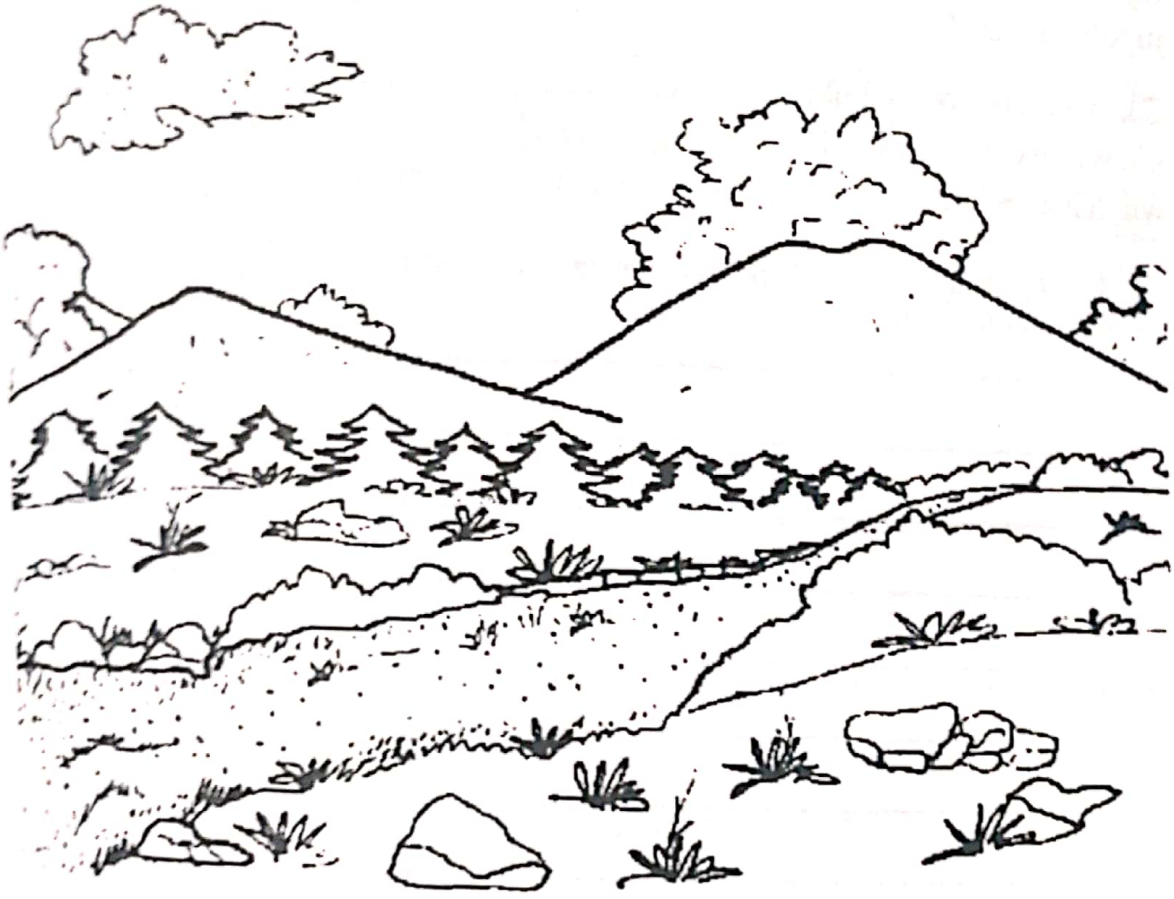
_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

... TUNAAJ TZ'AAQ K'AXTUUN

Scanned by CamScanner

: | LI TZ'AAQ K'AXTUUN

¿Jarpala' lon li tz'aaq k'axtuun e k'o chukuma'tz?

E pi li juyb'al Chukuma´tz keraqtaj jo'ob' tz'aaq k'axtuun. Kejab' kikarlim riij li k'olb'al, rik'isb'aal kraqtaj pi li rik'o'x li Chukuma'tz.

Li xa'l k'axoy kiraqataj cha li taxtyoox, e li jun chek xa'lchuun, kiraqataj pil qajb'al q'iij, li chi' k'awa' kiraqataj pi rtalak' kaaj. E k'an li chu' koot kiraqataj pil rtalak' wachuleew, e li kitzujiil li qate't qamaam chila' xe jaqab' wi' pil k'olb'al rib'e' Xa'lk'axoy, chila' ke tzujun wi', k'il qajaw, chila' ke tyoxin wi' chila' kika'n wi' li rajawaxiik chikyan, e xib'an kaan laj k'olb'al la' kijininek rmaal chank'o rajaw li juyob' taq'aaj la'.

E k'o wi' taxtyoox Chukuma'tz, ajsek chran k'o wii' li Xa'lchuun, pi rixkot kajuleew k´o wii' li Chi' K'uwa'. Pil rixkot uleew kaaj k'o wii' li Chu' Kot, e k'an pil rik'o'x k'o wii' li Xa'l K'oxooy chila' xek'oob' wii' qate't qamaam, tinimet la' Kicha' li ta' Martiin.

1. Tz'ib'aj qaj kib'e' nik'yaj chek tz'aaq k'axtuun e chire' pi tinimet Tujaal.

Scanned by CamScanner

RITZUJIIL LI XA'L POQOOL

Li ritzujum kaan saqa'n li wute't chaqan e kirb'aj e li maam ta' Manweel T'uun lara' k'o nem richomb'aal, no'jneel laj achen, e lara' ajtook, eta'mixnaq xapachi'el kib'ek wii'. E lara' wa kik'ob' pi jun chomnek xaq ta kich'a'wek, wa kich'a'wek qas k'o pi richalaaj ra' li kirb'aj. E kirb'aj xaq ta kitijnek kink'is ya'l nichii' kicha' cha'.

E k'an jun q'iij kom ajtook b'ala', ritijmuul saqa'n ya' awryentan pe pi jun k'ulb'ek, te k'an xiton che taranb'im riij. Kraaj kika'yeel chi riij, xib'an taj k'an, k'ite'et xiton che epetnaq jut'b'aj kyeej. Qache kexik'in li kyeej epetnaq, e k'an xb'aj lara': -Kinjam kib'eey ke'ak'aw nan, kicha'. Xijam pon b'eey te wa'l chila', k'ot chek te'et tzatzek b'a li kiqan kib'inb'aal li kyeej epetnaq xiton. E la' xb'an cha poqool laa', cha'.

E k'an juyaak chek, xaqara' ripetiik pi chomnek, pi jun k'ulb'ek. E juyaak la', laj kimaq'aw saqa'n petnaq, ritijimuul rik'uyaa'. K'ite'et rilan xaqara', waab' jun rikyeej chwach. Kom k'o laj rikyeej lara', laj saq riij. Ela' kirk'amla' b'iik chi'el kib'ek wii' chire'. E la' xib'an kan, wab' li kyeej kixik'in pi kaaj, in ka'ak'aw taj li rikyeej. B'a tek'ara' k'an, te xib'aj nik'yaj ritziij, tiya' nib'eey kicha' cha' te xik'am li rilametan laa', k'o saqa'n ruk'uyaa' chipaam, xijub'ula' xijub'ula'. Tek'ara' xiya' saqa'n re jun kyeej tek'ara', xib'an manxan li jun kyeej laa', petek kom laj kib'aq'a't saqa'n, qache koq'ek xa'alaq xartzujuuj li xib'anan. Kicha' li wute't.

Kewa' xib'aj jun chucho' Wa'nperes rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Nawa' la'chen wab' rikyeej chwach pi b'eey Xa'l Poqool?

_____

_____

_____

2. ¿Che xerton li Want'uun kechak'chit pi b'eey chaq'ab'?

_____

_____

_____

3. ¿Che kirchomaaj ajaloom chu' rito'iik nik'yaj tzujb'al rii'?

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI QATE'T QAMAAM

B'antaj k'eyalaj junaab' wa' li wunaq li nab'ey taq qate't qamaam, e lera' qas kech'a'w kik'iin taq li awa'n pi kenejeel.

K'o jun q'iij k'an k'o jun ixaq' b'eek che chaak pi juyob' e k'an xiriil taj, jatab' poon chi' jun swaan, k'i te'et tzoqpataj b'iik. E k'an totajek k'o xiraqan, pa taq cha'l xaqaj wi'. E chila' k'an qache awaj e k'o pi rik'o'x li jun nemalaj swaan laa'. Xiraj li ixaq ke'luul, kawan taj. Te k'an xa'pan jun b'alam e kraaj kirtij li ixaq, enk' li ixaq xuloob' chwach li b'alam tzujun rik'iin xib'aj chiran: -*K'o* mab'an chwan. Ere'en kwaj taj in k'o wuraal. Ere'en otz kixinwilan qas q'os kixka'yek. Ix b'alam q'os kinwil li retz'b'iliil li tz'umaal, k'o mab'an chwan. Xicha' che li b'alam. Enk' chek xa'pan jun utiiw, xaqara' kraaj kirtij li ixaq, juyak chek li ixaq tzujun rik'iin minatijan. Ere'en pu'tziil taj in k'o waraal weta'aam che iweech re'ex li k'olb'al ri'. Ere'en xa' xintzaquul chixa'l Li wachlaal keta'aam taj che in k'o waraal. Qache keb'usun la' chwiij, ketijin la' che nijiyixiik in kinkiraq taj, rimaal waraal in k'o wi' chixa'l, pi rik'o'x li swaan rii'. Xicha' che li utiiw.

Enk' li utiiw xiton xerchak li richib'iil, xe'aq'an chi' li swaan, ti xe'ak che sek'. Enk' li richalaal li ixaq ketijin che jiyinek xikiton ke'aq li utiiw xepetek xakijiyiij chi'el e k'o wi'. Rimaal kikib'aj lera' che tijtaj li ixaq kimaal, enk' li utiiw xikilan xepee li wunaq xikaniij kiib', xeqaj pi rik'o'x li swaan taranb'ix kiij xa'rimaal raqtaj li ixaq che tzaaq b'iik pil swaan. Xa'rimaal kikib'aj li qate't qamaam che li awaj ketanek wa kech'a'b'xek. Kicha' jun ixaq Miryan rib'e' aj Chukuma'tz.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

_____

_____

_____

2. ¿Che tzaaq wi' b'ik li ixaq?

_____

_____

_____

3. ¿che xib'aj chikyan li b'alam k'i lu'tiiw?

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI KA'ALAX WI'OL LI SAQB'AJA' NEMYA'

E li Saqb'aja' nemya' naj petanaq wii', naj k'iynaq wi'ol. Xaq ke k'i wa' chom wa' ritzujusiik riij. Xa'rimaal e nab'eey k'o li Ija' ya' kipe pi risuk'aal jun juyb'al rib'e' Cheex, chila' k'i ra' kepe wii', li ke'laj taq chee', chel k'o ke'laj taq kiwach. K'o jun chek nemya' kik'utunuul pil juyb'al Cheex rib'e' Tyoox Wan ya'.

Tek'ara' kik'utunuul li Ya' Puur pi k'isb'al pon che li k'iche'laj k'o chila'. Xaq ke k'i wa' taran chek li Ya' Tz'eken kik'utun xe' Xajawb'al, e wa' karraqa' riib' Xe'xk'ejeel e la' kib'ix Saqb'aja' chiran. Xa'rimaal k'i wa' k'o tyoxnek b'anala'x jab'ek chila', mal qas chila' kepe wi' li Ya' Puur, xaq kela' richaaq' ra' li Ya' Tz'eken, li Saqb'aja' che kipe chila' Cha'lamjaay pil Wan nemya'. Chila' k'i ra' kipe li nemya' Injertal. E k'i wa' li ya' rii', chila' kipe pi risuk´aal li juyb'al Chex kajpa´ kinb´aj: -chila' kipe rinejeel wataq chee' che qas ke' ketij jab'ek. Xa'rimaal e la' ripataan kichab'xek riq'iij riq'ab'iil. Ek'i wa' kib'iim li qate't qamaam. Kicha' li ta' Xeep Juust.

ETB'EN IIB'

1. ¿Chewa' li qas tzujus pi li tzujb'al rii'?

2. ¿Che chi kipetiik li chee' che qas ke' kiwach e k'o pi rijuyb'aal li Tujaal?

3. Tz'ib'aj qaj kib'e' taq ixeb' ya' chel kiraqam kiib' chila' Xe'xk'ejeel.

Scanned by CamScanner

RAJAAW XA'L K'OXOOY

E li juyb'al Xa'l K'oxooy ara' jun rixo'lb'aal li juyb'al Chukuma'tz. Mal e li Xa'l K'oxooy kimajtaj b'iik chila' cha k'ib'al Chukuma'tz ka'aq'an pon chi Maxteew, Xa'rimaal e k'o k'eyalaj taq mulo'x kitiqla'm k'iib' chila'. Chire' k'i wa' ke'ilitaj wi' laj taq kyaq k'oxooy, e ra' chire' ti kiqap kib'in li rayan chila'. Wa kikil k'an jun wunaq che k'o pon naqaj kikichak pon, kikib'aj chiran che kejich'ek chi xik'a'y. E wa xejiich' k'an kikiya' kan jun chiim pwaq chiran laj ch'ayneel. Tek'ara' keb'eek kikichap kib'eey chu' taq li mulo'x laa'. Chila' ketzaatz wii'.

K'i naqaj kan rii', kraqtaj nan jun mulo'x chi' karaal chij jaay k'i q'atz Yekole'n. Jun alkaltan k'an petek, xartulsaaj. E cha'nem chek, jun chi nemalaj taq'aaj k'o chek chila', xa' ritzujiil chek chi Xa'l K'oxooy, k'ot chek li mulo'x xaqara' keraqataj ta chek li kyat k'oxooy. Kela' kitzujus kimaal li mam iib' e aj Chukuma'tz.

1. ¿Chi'el k'i la' kiraqtaj wii' li luwaar rib'e' Xa'l K'oxooy?

_____

_____

_____

_____

2. ¿K'o na k'i ra' chila' cha'nem?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

AJAR K'OLB'AL RE RQ'AB' TINIMET TUJAAL

Erik'olb'aal li qatinimiit Tujaal, nab'eey nan k'o chu' xajawb'al chla'k'ob'wi'rik'o'x rq'ab' tinimet. E chre' ajeer xu' tza'm taq juyob', xek'ob' wi' li qate't qamaam re nikib'antajtaj kawaneem ka'ab'an k'ax chikyan k'ey taq jo'k'aal junaab' xek'oob' chla' li aj tinimet, tek'ara' xeqajuul chu' nem wi' taxtyoox chinaqaj nemya' xaqa'ra' tza'm juyob', k'ot q'aa' ra' chere', cha chirixil li kiti' kar jo'k'altaq junaab' k'ob' chla' li tinimet. Xa' xek'iyir lon o xikijiyiij jun chek k'olb'al otz e xeq'aax chi'ol, chi'el k'owi' li nem wi' kamnaq cha'nem. Tinimet xib'an kan li wi' kamanaq la' q'alaj nan b'a k'o li jun ch'aqap xaan chila' re li taxtyoox chila' k'ob' wi' li tinimet, e k'an li wi' kamanaq e la' chi'el k'yoqul wi' li taxtyox cha'nem, wi'kamanaq xib'an kan renejeel pi k'ib'al, xa'rmaal chek k'an li nemya' che jat qaj xulunek chi'el k'owi' cha'nem, e li nemya' nimirek, xituluuj qaj li juyob' xa' kela' xe'eluul, e la' li k'olb'al che k'olnaq wii' li rq'ab' tinimet Tujaal nitomkaan kik'iin qate't qamaam. Xicha' li ta' Lo'.

1. Tz'ib'aaj qaj kib'e' taq juyb'al jab'ek e k'o cha'nem pi tinimet Tujaal.

Scanned by CamScanner

CHU' TAXTYOOX.

E rib'antajiik li wi' Taxtyoox, jujon che li mulo'x k'o rib'e'.

K'o jun ela' li nemjaay, e jun chek k'ob' wi' jun pilan re ya' nem kajpa' li k'o pi tinimet cha'nem, k'o ke'ab' re ilb'al etz'neem chixa'l k'owi' li etz'enb'al q'alaj k'o chixa'l kib' mulo'x chila' xe'etz'en wi' li aj etz'eneel b'alantz'uum. E wa' weta'aam che wi' Taxtyoox re Chukuma'tz. Xicha' li ta' Martiin.

1. B'ana' jun atoq'oob' tz'ib'aj qaj kib'e' nik'yaj luwaar e k'o Chukuma'tz che k'o kiq'iij, ii kab'aj qaj chi'el keraqtaj jab' wii'.

Scanned by CamScanner

JUN TZ'E' XIK'UT RIIB' CHA JUN TATA'.

K'o jun q'iij laj ta'maam ripetiik pityoox, rimaal renejeel q'iij kepee pityoox e kiib' tat iib', e k'an jun q'iij rii' e li tata' rii' qas aq'anaquul pil rib'eey che kipee wii' b'ala', tee xirlan k'o jun nemalaj tz'e' k'o pi rib'eey cha'. Te k'an xich'ab'eej li tz'e', katal pi nib'eey kicha' chel tz'e' e k'an jun tz'e' ke'l taj pil rib'eey li tata' rii' e la' wukyaan, tikaal k'an xiralsaaj li rich'iich' xik'ut chal jun tz'e' re kirxib'iij b'ala' kirb'aj lara' li wukyaan rii', te k'an yaktaj jun tz'e' rii' b'eek e xitaqiij li b'eey laa' che kib'ek chi' pilan, li pilan re k'awa' chila' kijurux wi' ya' pil ajar taq tziij e k'an cha'nem kichap ta chek la' laa', chila' k'an xitaqiij wi' rib'eey li jun tz'e' rii', te riil poon li wukyaan ri xaqara' tzaatz chwach aqache k'an xib'an laj alaab', kela' k'an li rilmaj li wukyaan rii', e lara' k'an kirxib'iij ta riib' e tat iib' chek cha'nem kirxib'iij ta riib' kepe pi tyoox richib'iil nimaam e kaw taq tat iib'.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che ril rikyaan li Miryan pi b'eey?

2. ¿Che chi ichib'al xikoj wi' riib' jun tz'e' chal rikyaan li Miryan?

3. ¿Che xa'ak'ix wi' jun xib'ib'al la' xaton?

Scanned by CamScanner

RIMAJTAJIIK LI KAXTILAN PI TINIMET TUJAAL

E ajar tziij xaq xu' Tujaal Tziij, ko'ksis pi kinijeel li juyb'al rel tinimet Tujaal rii': Pitinimet, Xe'xk'ejeel, Chukuma'tz, Pusu'uul, Chu' B'iyiil, Pi Richaq ya', e la' kib'ix Xe' K'uux chiran xaqara'. Chu' Maxken, Tza'mb'aj, Cha Cruz, Chu' Paqay, Xexaq, Pi Salk'iil, Pi Wayiil, Pi Ya'laj chee', Xek'atalooj, Paxkyeej, Chu' Tinimet, Ch'aqa ya', Chu' Chuun, Chi' K'axay, Xe' Tzajeel, Patzajeel, Pi Tz'iwinan, Chi'tzak, Paq'an, Xe'tab'al.

E li xek'amawuul li kaxtilan tziij waraal, e ara' li alo'oom ti xeb'eek pi xalta't ajar tziij, e ti tz'aqat kiniminiik pi xalta't xetzaljuul, xakitoq'aaj li maya's jab'ek re ketujun chikyan lak'alaab' pi kaxtilan tziij. Xa' kela' majtaj kitujuxiik li wunaq che kaxtilan. Otzla' kicha' li kimaya's chikyan. Xa' kela' e jun maya's rib'e' Nacho richib'iil Angelina pi kaxtilan xikimaj li tujunek pi li tziij laa', pi Ranchan jaqal wii', qaj pon che tujunek chila' Chukuma'tz.

ETB'EN IIB'

1. Tz'ib'aj qaj kib'e' taq li k'olb'al che ke tzujun wi' pi Tujaal Tziij li wunaq

_____

_____

_____

_____

2. ¿Na li xetoq'in che ketujux lak'alaab' pi kaxtilan tziij?

_____

_____

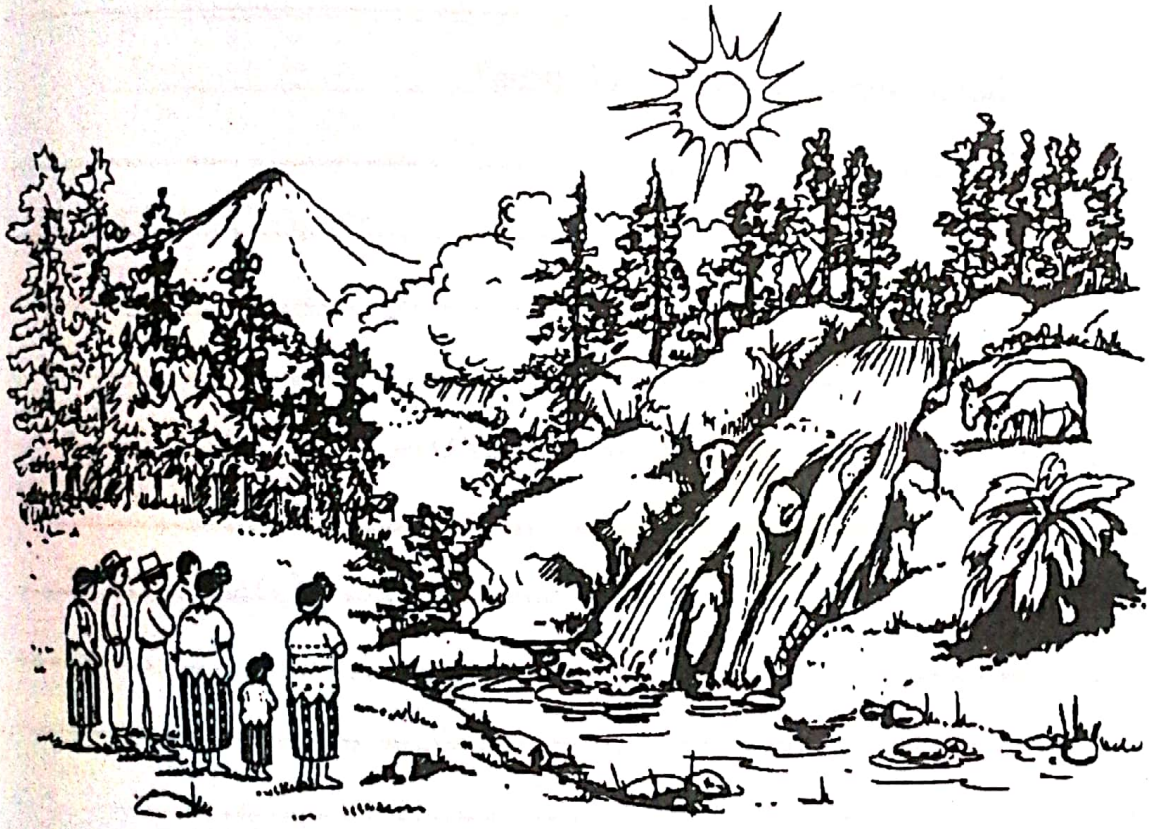
_____

_____

Scanned by CamScanner

.... TUNAAJ

RITZUJUSIIK TZ'AAQ TUJAAL

Scanned by CamScanner

TUJAAL ACHEN

E li rik'o'x riq'ab'tinimet Tujaal kitzujuuj qate't qamaam, chila'k'ob' wii' jun ta'n ajkununeel, kerkunaaj lara' e li ajchijaab' qajnaq kik'o'x ii kiq'ajam kiib'. Xac ajtuuj lara', nab'eey nan kerkunaaj nan, tek'ara' kerkoj pi tuuj chi kib' q'iij b'aqb'al. Xa' kerjik chu' ixk'a'm cha', e li ixk'a'm e la' ch'aqataq xoot e rinuk'u che kib'iix imo'ch chiran. Pil atz'jaay xiyak wii' li nab'eey tuuj.

La'chen laa' chila' xerkunaaj wii' li yaab'. E lara' rii' aj Q'aqxupaj, Ykan rib'e riq'ab' qatinimiit Tujaal. Kicha' li ta' Martín.

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii' xaton?

2. ¿Che kirchakaneej jun tzujb'al rii' xaton?

3. ¿Che rib'e' la'chen ajtzujul reech jun tzujb'al rii'?

Scanned by CamScanner

LI RIB'IIK LI MIRYAN PI K'IB'AL NAB'EEY

E kajb'eek Chijaay nab'eey, che qaqan kajb'eek. Qukrim b'iik kinaq're kaq'ik'iyiij pi k'ib'al. Jarpa' ta kaqaya' wii', xa' ixeb' sentaaw rajal li pajb'al. Ti kik'iytaj kan li kinaq' laa', qak'amam b'iik qat'o'y re kiqaminuul qatz'aam chipam, ixeb' sentaaw ra' raljal kiqaluq'uul. Xaqara' k'o qaxib'oon kiqaluq'uul, jo'ob' sentaaw ra' kiqaluq'uul chi'iil qaseb'oyiix, nik'yaj sentaaw rajal jayataj raxichaaj, jayataj qakulantan, jun ketzaal qixiim a kinajuul qachikyaach chiran. Wa laq'taj qachetaaq k'an, tek'ara' kiqatijuul qaroos, e li ch'ite'n mulo'l jun sentaaw rajal. E li nemaq mulo'l ixeb' sentaaw rajal. Pi ixeb' riqasb'al q'iij, kaqaraqa' qachan, che qaqan kaj b'eek ke'la' kaj tzalajuul, Kicha' li Miryan Pisu'uul.

ETB'EN IIB'

1. ¿Aj chi'el li Miryan kitzujun pi jun tzujb'al rii'?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che kark'iyiij li Miryan Chijaay nab'eey?

_____

_____

_____

_____

3. B'ana' qaj richib'al li Miryan, rukrim b'iik richikyaach pi riyaa'

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

: ·||| KICHAAK JUJON TAQ IXAQIIB' E AJ TUJAAL

E xajk'iyuul ra'aj cha qachon qajaaw k'ot la' jun aliit jun alaab', xaq tana' kinraq'a'tek. E wa k'o chiniwek, miich' , ka'muul, jach' kib'anek, kajwa'lsisek pi kijab' saqarb'al re kayak che richaqiik li almasaal cha kaa'. Wa b'antaj k'an e kiqachaq chi kan li nuwu'iim, re kisurub' kan qaq'oor cha kaa'. E kitzaak chi b'iik li mokon, tek'ara' qak'ama' chek qayaa' pi swaan. E ti kajapan chila', nab'ey nan kiqach'aj li qak'uwaa'. Wa ch'ajtaj k'an, e kiqab'an chi pon qach'aja'n, re retal kinaj pon li qak'uwaa' chi ya', re tek'ara' kiqab'iliij li qayaa'. Xaqara' kaqaya' kik'uyaa' li ajchaak kamoon chaak. Wa ya'taj kan li ya', e kajpe chek kaqitzi'aj qakee'. Kaqab'ana' tib'iliil re li nem wi'iim. ke li ajchaak. Tek'ara' kib'antajek kaqaya' nuwu'iim xaqara'. Wa b'antaj b'iik, tek'ara' kaqaya' wi'iim pi chaak. Xicha' li Miryan Pisu'uul.

Ti kajb'antaj chi ol, kaqk'isa' chek rikojiik. Tek'ara' kayak chek che rib'ilixiik qayaa'. Naj wa re tarpichan li chaak kib'anek, nik'yaj q'ab' kajwa'lajek, re kaqaya' almasaal k'i chila' Pisu'uul. Xaqara' re kaqaya' nem wi'iim, re kaqaya' sanaar chila'.

E wa xajnatib' saqa'n, kajyajek. Otzla' che kajyajek. Kicha' li Miryan Pisu'uul. -¡K'o chiran kajch'eey che patam, che krotan! Xu' kajaq'ek, kajch'a'w taj. Naj wa xajch'a'wek, xa' ni k'ax tila'. Kajuchux mi li qachon chaqan. Ti kajrich'ay juyak chek. K'ot uxuluneem, xu' koseem kajak'aw wii' jab'ek. Xu' kajuxulun saqa'n pi b'eey.

Kech'ey xaqara' li qaxib'aal, ni xu't ra' laltoom kech'eyek, juntir kajch'eyek, wa kajnajtib'ek. Xaq kela' kajq'alala'x chi riij li qape's kajtaq wii' jab'ek.

ETB'EN IIB'

4. ¿Che chi k'ax kitijimuul li ixiqiib' ajar tziij chikiwach qate't qamaam?

5. ¿Che chi taqkiil ketaq wii' laltoom?

Scanned by CamScanner

LI JACH'NEEM CHAQAWACH TUJAAL

E li kitijin cha'nem, wat kib'an jun tyoxneem re ajeer, k'o qachalaal che qas e kojoneel chel kojb'al k'o ni chiran ajq'iij kichakan che karya'a' jun tyoxneem che li'ja', xaqara' chire' kyaktaj li qawaay la'. K'o riq'iij jal. Pil riq'iij li jal ko'ksis q'ojoom, kijachla'x q'oor. Cha'nem kb'an ta chek nemq'iij, k'ot chek. E nab'eey xajk'iya'n kiqasalala' Tza'm taq ab'aj, Xe' taq tab'al, renejeel che'el k'o wi.

Chire' k'o kaqatija' wi' way, qas ajb'ineel taq tz'e. Kela' kib'an chel qawaay, keyakaq b'isinan, achalaal, kepe jab'ek richib'iil kikantelan. Nab'eey xu' la', wa li kojb'al k'o jun tyoxnek rel qawaay la' kiwiqek kiwiq li qaway la', kisuk'b'is wa lara' xa' kinuk'ek li jal, wa nuk'um taj kik'yoqb'ix ruk'uyaa', rikotz'e'j pi rajaloom, k'o xaqchaj chichi' taq e la' li wiqnek tyoxb'al rel qawaay. Xa'rimaal kinb'aj e k'o ajq'iij, ara' kirchijiij riij li tyoxb'al.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

_____

_____

_____

_____

2. ¿Chewa' rajawxiik kib'anek che e k'o taltaq taq jal kewichix jab'ek?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

RICHALJIIL RETZ'B'ISIIK LI ATZ'YAQB'AAL RE TUJAAL

Li kemb'al aqache jab' li rxaq wuuj che k'o kikib'aj jab' pa taq li retz'b'iliil, li ritzujb'aal kikib'aj li qate't qamaam pa taq li kib'inb'aal epetnaq.

Kinejel jab' li pa't saqla'laaj kika'y rpaam, k'o jab' retz'b'iliil re jab' wunaq, awaj, chee', chi e taq wa' kikik'utb'eej rb'antajiik li wachuleew.

E k'an re jab' li tz'eken k'o ren kiqab'aj che li tz'onon, chi qas ewa' k'o jun nemalaj ritzujiil chikixa'l taq e ak'aal wunaq, kajpa' k'an jun aliit k'il jun alaab' qache otz kikil kiib' in kiya'taj taj chikyan xa'rimaal li alaab' xikoj riib' che tz'onon re ka'ajawax rwach. Rimaal k'an k'ey jab' richalaaj rib'antajiik li qatz'yaqb'aal, li rikotz'e'jaal e la' li rib'antajiik qak'aslemaal aj k'o qanejeel pil wachuleew. Li ixq'ap ela' jun tyoxneem loq'neem chel renejeel wachuleew, li uuq ela' rik'utb'aal li k'am rinek e paaj li kejab' ritak'alb'aal li wachuleew ewa' k'o pil Poop Wuuj.

Kewa' xib'aj chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. ¿Che rchaljiil jojon taq ritz'b'iliil li atz'yaqb'aal ke li'xaqiib' Tujaal?

_____

_____

_____

_____

Tb'ana' qaj jun pa't k'o taq ichib'al chwaq taq, chi riij taq, tek'ara' kajiyiij che kirb'aj.

Scanned by CamScanner

RIKOPLEX LAJ SANEK.

K'o jun q'iij jun sanek b'eek che rijiyixiik rechaaq' pi jun tika'nb'al te b'antajek.

Xiril k'an li ixiim te kepoq' b'iik li ixiim re ketuxwinuul, te ke'luul li nab'ey rixaaq, tek'ara' ki'kitek rimaal xiril li rasad e xib'aj che laj rixaaq laa': *-wo'y nan xaqara' ke' kicha' laj sanek.*

Kinch'up b'iik jun laj rixaaq kink'am b'iik kank'uto' chikyan li wachalaal re kajpetek qenejeel kaqach'upo' rixaaq re kiqtijan.

Tek'ara' xik'am b'iik li rixaaq chinooj pi ripara'j ximaj rib'eey. E k'an maja'ka'aal pil rituun sanek, raqtaj rik'iin li reqa'n kimal jupuq tat iib', tek'ara' xikitz'onooj che chikib'il kiib': *-¿Chi'el rik'amam wi'ol laj ija' rii', k'ite akuxan nan?* Xecha' chikiwach.

E k'an re ke'al rik'iin xikichapan re kikitz'onoj chiran che xik'am wi' li ixiim laa'. Tek'ara' kewa' xikib'aj chiran: *-Chemcha laj sanek, tib'aj chaqan che xaraq wi' laj rixaq chinoj ri'?* Xecha' chiran.

Enk' Laj sanek ch'aw taj, k'ot xib'aj chkyan. Li tat iib' yaktaj kiwaal rimaal ch'aw taj laj sanek. Tek'ara' k'an xikichomaj kikiyach'an re kikik'itij richii'. K'o jun chikyan li tat iib' kirlan che kich'a'w taj laj sanek, xichapan, xikijitz'aaj che riqol richib'il xe' ripaam ke'wa' xib'aj chiran.

Pwaq'iij k'an kimajtaj b'iik k'ajsib'al riwach rimaal kirb'aqla' li chinooj, rimaal kirb'aj taj chaqan chi'el xark'ama' wi'ol. Li ralwaal ke'l kaan jachtil rwach pi ki'ab', ke'la' ke'al kinejeel li richalaal. E k'an kinejeel li richalaal ke'alawtajek che rijiyxiik li kechaaq'.

Xa' rimaal kinejel li sanek alnaqiil kikiraq li kechaaq' pa taq li k'olb'al p'na' awtalek. Ee qas kikitij qaax taq chetaq, kamnaq taq awaj, ixpaq'pan, chetaq k'i nik´yaj chek chetaq, e taq la' kiktijan.

Kinejeel kikchomaaj wa kikik'ax li kik'olb'aal, ketob'ek kik'in nik'yaj chek re kikeqaaj kaal, ke'al b'iik kikik'ax kik'olb'aal e maja' kimajtaj li jab'al, e k'an li ri' ewa' jun retaal chikyan kinejel li kamonb'al che kijatat chi'ol li jab'al, e kikik'ax kik'olb'aal li sanek.

1. ¿Nal tzujus pil tzujus rii'?

   _____

2. ¿Chewa' xib'aq b'iik laj sanek xark'uto' chikyan li richalaal?

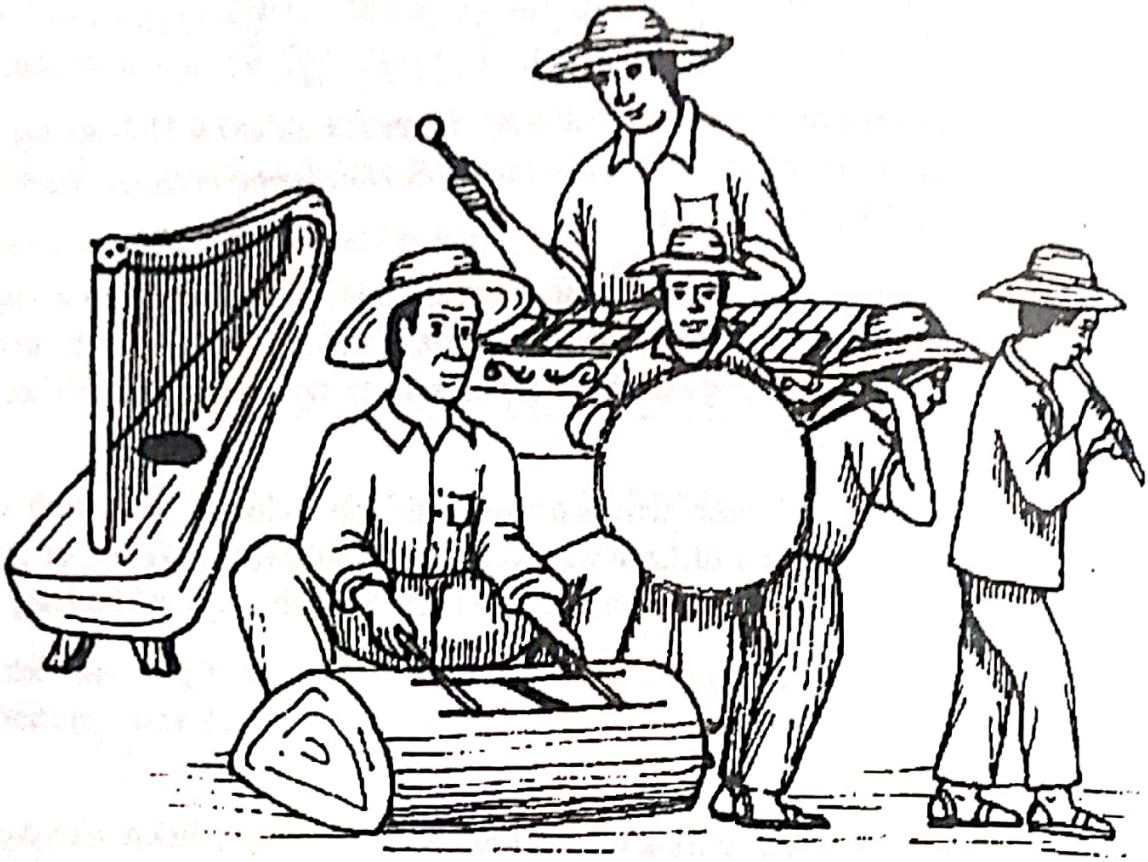
   _____

3. ¿Cheren pe kiwaal kamoon sanek chi riij laj sanek rii'?

   _____

Scanned by CamScanner

_ TUNAAJ NEMQ'IIJ

Scanned by CamScanner

E pi junaj juyb'al k'o junaj ta'maam rib'e' Kanek, lara' rii' junilek k'o pi taq li nemq'iij rel ritinimet. Junilek kiqajuul pil tinimet richib'iil jab' li richalaal. Xu' kirya' kaan jun wunaq re kirchijiij li richan, kenejeel nik'yaj chek keqajuul rik'iin.

E k'an ka'al pil tinimet kralsaaj li ripwe' ko'k che rib'aniik rityoxb'aal re kirtz'onooj tewchi'b'al chu' taq li chetaq re kirk'iyiij rik'amla'muul.

E k'an chek pil k'iyb'al, kikimalala' kiib' li wunaq chi riij re kelaq'wek. Kikawan ta chek che rik'iyixiik li pex, li iik chaparan, li te't taq ak' k'il pipen chi e rik'amla'muul.

E k'an kib'antaj li rik'aay kirch'ab' riij li xik'iyiij, tek'ara' kirjachala' li ripwaaq, tek'ara' kirb'aj, kiqalaq' xajab', kiqalaq' uuq, pwe', q'oop, xiyeb' chetaq wa' nik'yaj chek che rajawxiik che jab' li rachalaal.

Tek'ara' kikimaj li kib'eey k'eyalaj taq etz'b'a'l e k'o jab' pil nimq'iij. Xaqara' che taq wa' li re kitijek che kib'anla'm b'iik li wunaq, li ixiqiib'.

E k'an che jun nemq'iij rii' xikiraq kiib' rik'iin jun chek richib'iil che junaam rik'iin keqajuul pil tinimet che riliik li nemq'iij. Xeb'eek xakitoo' q'ojoom, xexajawek. Enk' xe'aal pil k'olb'al xe'ak che tijiw k'ayalaj ya', kexajawek, e pi riliik che k'ot jun kiq'atun keen. Enk' li Ta' Kanek k'il richib'iil na'taj ta chek chikyan li kiloq'oow kee jab' li kichalaal, juntir li kipwaaq xikitzatzan.

Chi k'isb'al k'an, li ixaq xiralsaaj b'iik chila', xikik'am b'iik pi kichan. E k'an k'astajek, che chek k'ax pil ranima', mal kirb'i'la' e te nera' xinal kaan che richijixiik li wuchan, e kinb'an ta k'ax che li nipwaaq.

¡Qas k'ax, qas k´ax! Chalaj chwan wat kinb'aan che asyaal, kicha´. Qache kirch'iyla' riib' ritikeel. Rilan che ustaj li xib'anan rimaal laa' xak pi rajaloom ni jumul chek ra' kirb'an chek kela'. Kewa' xitzujuuj jun ixaq rib'e' Miryan aj Chukuma'tz.

1. ¿Che chi chetaq rik'aay junaj ta'maam rib'e' Kanek?

_____

_____

_____

2. ¿Che xib'an laj ta'maam Kanek ti xet'ub' li wunaq chi riij rik'aay?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

NEMQ'IIJ

Pi jun tinimet k'o jun ixaq xraaj xib'an jun way, kela' xichomaaj xerchak k'eyalaj wunaq richalaal. Chikixa'l k'an e k'o jab' li kimaam, kikyaan, kich taq aal, kichaaq' jab'ek. Kinejeel xe'apanek xeki'kitek xe' tob'aq re chetaq wa'b'anla'xek. Li achijaab' xikib'iliij ya' li sii', li xaq chaj, li ixiqiib' xikib'an li way, k 'o nik'yaj chek chetaq wa' xikib'anla', k'o nik'yaj chek xikib'an li q'ojom , qas qatziij che jun nemalaj nemq'iij.

Xechukun kinejeel tek'ara' xe'k che rityoxixiik che li Qajawxeel chu' taq li chetaq re kitijek, xikityoxiij li kik'aslemaal kinejeel li xetob'ek, tek'ara' xek'yoqb'ek, xetzujunek, xewa'ek. Kinejel k'an xeki'kitek xikib'aj che qas k'o jun k'oleem xikib'anan re jun ki'kitemaal re jun tob'nek.

Enk' chek pi jun chek jupuq achalaal kib'isinan kiib' che xichomaaj kiraq kiib' re kikib'an li tyoxnek re li ija' e k'an xikiraq kiib' re xikichomaaj rinejeel li kikib'anan. Che taq che ija' ii na taq wa' kek'amamuul ren, na taq wa' kikiwiq li tyoxb'al, na taq wa' kikik'amuul sii', na taq wa' li ya', na taq wa' li saqarwach, na taq wa' k'uux, na taq wa' ti'ej, na taq wa' kikib'an li way, na taq wa' li ajb'anal taq q'ojoom, k'ot tzaatz chikyan pil kichomniik, e k'an pil riq'iij rel qanemq'iij kichomim taj chewa' li kikiraqan.

E k'an xa'al li q'iij rel raqb'al iib' xu' xe'al li ajq'ojomaab' e tz'aqatnaq taj li kichakansa'n, xu' jun ixaq xa'panek re rib'aniik li way. K'ot jun xik'amuul chetaq, k'ot jun xik'amuul sii', e k'an juntir kinejeel xe'apanek re kakitija' kiwaay. E k'an xib'an li ixaq xik'am li ya' che rik'amam b'iik lara' e la' xijach chikiwach kinejeel. E k'an li ajq'ojomaab' xikib'an li q'ojom qas ta otz k'an xelek rimaal tz'aqatnaq taj li kichakansa'n. Li nemq'iij b'i'maj k'ot rike'aal xelek.

Kinejeel keb'usnek xe'l kan, kelumek. Che kikitz'onola' che kewa' kecha' k'ot k'an chek kib'aj rimaal keta'aam che xetob' taj.

Kewa' xitzujub'eej jun ixaq Miryan rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Chewa' kipe's kikichomaaj la'chijaab' pi taq nemq'iij?

2. ¿Chew'a kipe's kikichomaaj li ixiqiib' pi taq nemq'iij?

Scanned by CamScanner

TUNAAJ

RICHALJIIL KETAL AWAJ

Scanned by CamScanner

E LI KIKYA' RIB'IXIIK JAB' LI TUKOR.

K'o chiran kiqakoj ta reen li kiya'la'x rib'ixiik chaqan e k'an wuraal pil qachan kik'iin jab' li qachalaal wa xikiton li tukor kipee jun tukor laa' alnaq kepee jab' li wukyaan kaq'anuul jun wikyaan kiqajuul jun chek wukyan te ke' alaq ni xaton li tukor che lon kirb'aj, le'ra' keta'aam ke'ek che ritzujusiik ke'ek che rajlaxiik, li or che xa'aq'aq li tuk'r wa alnaq riij ra' li xarya' rib'ixiik, wa maraaj nan kecha'. Xaqara' kikilan wa qachalaal ra' li kikamek wa kamek karb'aj li tukor o xa' chewa' karya' rib'ixiik rajawxiik kichomxek kajpa' wa xa' k'o yab'iil ke'ek che rib'aniik kipajniik kiktzonooj che richalaaj ra' li tukor laa', wa chewa' li kib'ix chikyan kikikoj kiporb'aal rimaal e la' rajawxiik kib'anek, k'o chiran e li karaaj chi e jun xa'k'oo rik'as chal wachuleew, k'o chan xa' rityoxiim taj li ritika'n, rityoxiim li richan rik'olb'al rinejeel la' li laa' kiti'n chiriij jun e taq la' k'an rajawxiik kib'anla'xek, k'oo chiran xa' jun kib'anaw ren li tyoxb'al laa', k'o wunaq kikiton li tukor tee kikib'aj aj xet k'ot kirb'aj li tukor laa' kecha' k'iyalaj welta ak'awnaq chi wa k'o kamnaq alnaq b'iik, kecha' kikikoj ta ren, e ni keta'aam taj che k'o jun wunaq chukun reen xib'an la' laj riporniik, rityoxniik re xiqatuj wa li k'axk'ool petnaq chikiij kinejeel, xitz'onooj mayiij toq'oob' re kiq'atux wa li k'ax.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Che chi awaj tzujus riij pi jun tzujb'al ii che kra'nan?

2. ¿Che chi rcihaljiil wa xa'aq' jun tukor cha rik'iin jun wunaq?

Scanned by CamScanner

JUN CHEK K'UTB'AL REL RIKAMIIK JUN KUMATZ

Tek'ara'k'an xajb'ek chek cha juyo', aj paqalanaq b'iik rik'iin jun nichaaq' rii' xaqara', te xiqil taq ixeb' nee' kumatz e k'oo pa qab'eey, eb'anam cha' kaan che ab'aj, te kirb'aj nichaaq' rii' kirya' k'ax chwan kenwil qaj k'ax ketijin wii' chemo at xekamsis kaan, or laa' k'ax ketijin wii' e saktajnaq kicha' nichaaq' e ra'at wila' che kab'anan kincha' chiran, jo' wani' nera' kek'astaj b'iik kincha' chiran, te kirb'aj lara' wa keech kek'asab' nan kesuk'ub' la' naj wa keech taj kiktij na' b'iik k'ax kincha', wa k'o wunaq ke'ak'awek kekamsiis kaan laa' kincha' xajb'eek xu't ra' xaqb'ana' tek'ara' xajqajuul ekamanaq chek e ixeb' taq nee' kumatz, te kirb'aj kaan or che chek kab'aj cha'nem rii' nawa' kikamek e nawa' re'en, te kinb'aj chan k'olek k'o li kamek kincha' chan jun akaal kikamek, o jun reej wunaq, chemo k'an che re'j wunaq, e chi'te'n li taq kumatz kicha' chwan, uu qatziij katot kan kikib'aj li qamaam che li re'j wunaq kirbanan aqache chek jun laj ak'aal kecha' xincha' chan, aj jo' xicha' xajpetek.

Tek'ara'k'an ak'awnaq chek jarpala' q'iij, te xaqaton kam jun laj chucho'k'ot riya'b'iil te'et kamek kecha' li wunaq jab'ek, e kan nichaaq' rii' xaq xinrixmiyiij chek rimaal nib'iim chek chiran, te kirb'aj chikyan nimaam, li xiqtzujuuj b'ala', te kirb'aj nimaam xa' k'o la' kiya' pi richomb'aal la wunaab' laa' kiya' pi rajaloom k'o rinab'aal, k'o chikyan k'o nik'yaj chek kinab'aal keta'aam taj che kirb'aj kicha' nimaam. Rimaal xu' la' k'an qas ke'l kaan nan pil najaloom che ustaj ke'akamsaaj li kumatz, rimal e la' kib'ixek k'o chan kinawaal li wunaq xa' b'an kax chikyan kecha'.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Chewa' le kamsim kan pi b'eey?

_____

_____

2. ¿Che richaljiil xaton che ekamsim kan kib' taq kumatz pi b'eey?

_____

_____

3. ¿Che chi chomab'al kirya' kan chawan jun tzujb'al rii'?

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI RIK´ASLEMAAL JUN NEMALAJ KUMATZ PIXAWA´N.

E kirb'aj nimaam kirtzujuuj chi e ra' chire' b'anla'x jab' li ripajiik jab' li juyob' re pa taq li kamonb'aal laa'. Kirb'aj k'an che xu' kitotajek b'a kikitzujula' li wunaq che koo jun nemalaj kumatz chila' pi jun luwaar rib'e' Pi Xawa'n. K'o kikib'aj kilim chek k'o kikib'aj che kilim taj xu' kikiton, che kijub'ub'ek ka'ak'aw pa taq li tz'alek, qache kixulq'ib'nek, kecha' xaqara'.

Xa'al jun q'iij k'an e k'eyalaj ajchikiib' e k'o chila' te xikiton che k'o li jun kumatz pa taq swaan, e k'an li wunaq kikib'aj: -¡Kiqakamsaaj, kiqakamsaaj! xekawea k'an xikikamsaaj jun nemalaj kumatz xikikamsaaj. Xu' chiran kirb'aj nimaam che li jun kumatz aqache taj kinejeel li kumatz, jun chek qatoom li rwach aqache li wunaq, xaqara' k'o risamchii', aqache rixakman rib'anam risamchii', kicha'. Rimaal la' k'an k'o tat iib' xikib'aj, che e ra' kam li jun kumatz laa'. ¡K'o wa', k'o wa' kipe chaqij! Xecha'. Xa'rimaal li awaj e chijineel rel wachuleew kicha' jab' li tat iib'. K'ax chikyan che kamsis li jun kumatz raxtzintzaj li riij, e la' kikib'ila' li tat iib', k'o la', k'o chewa' kiqalan, kecha'. K'o wa' che kiqaraqan, kecha'. Rimaal la' xaq ta xik'ut riib', li awaj la' echijineel, etzuquneel, eq'isneel. Rimaal ya'uul kik'aslemaal rimaal Qajaaw, kecha' kan, kicha' nimaam.

E k'an che nikyaj junaab' laa', pee jun wi'jaal, k'ot jab'aal qajek xechaqej jab' li tikaan. Xetzatz jab' li k'awa', chi e k'o pa taq swaan, e wa' li kib'iin kan li tat iib'. Rimal laa' k'an kirb'aj nimaam: -*Wa kiwil jun kumatz rimaal lara' chijineel, xaqara' k'o kirb'aj e kirkut riib' chiqawach, mikamsaj xa' tijama' rib'eey, kicha' chaqan, tich'abej, kirton.* Kicha' chaqan.

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. ¿Chi'el ke'l wi' kan li luwaar rib'e' Xa'l Pi Xawa'n?

   _____

   _____

2. ¿Chewa' li tzalaj chila' ti li wunaq xikikamsaaj li kumatz chila'?

   _____

   _____

3. ¿Che kirch'ab' ajaloom che rito'iik jun tzujb'al, jun pixb'ineem rii'?

   _____

   _____

Scanned by CamScanner

TUNAAJ PIXAAB'

Scanned by CamScanner

E k'ey jab' li pixb'inek che rajawxiik ketola'xek, rimaal cha'nem kiya'lax ta chek rib'ixiik, rimaal xaq ajch'ib'al ta chek kajtijin jab' kik'iin li qaal jab'ek. Rajawxiik keta'mxek che taq richalaaj ra' ripetiik jun ak'aal. K'o jab' chuch iib' qache kikib'ila' nab'eey e k'an cha'nem k'ot chek jun ak'aal wunaq kirya' jun pixaab' chawan xu' taq chuch iib' rimaal k'an rajawxiik kiqeta'maaj richaljiil kitziij.

Kina'taj chwan li wute't kirb'aj: *-Wa k'o laj chewa'katijan katk'yoqlaq, wa kattijin che awaay katk'yoqlaq, rimaal wan kab'an taj kela' la'k'aal petnaq awik'iin laa' kinaj taj xaq kirb'iliij li riwaay, kicha'. Chela' kirtijan kinaj taj che kraaj xaq kitijnek kiwa'ek ela' e xaran k'o'x, kicha' lara' chikyan. -E katb'inek tiwila' che taq la' kayaq'la' kaan maxalq'atiij li ya'l tzey rimaal ustaj e la' kipee ch'a'k pi rajloom la'k'aal chow li ch'a'k laa' kipe pi rajaloom. -Matij qaj tapa'l k'il kyaq'qajb'al q'iij nichaq'ab', e taq'ab'rwach la'k'aal e kirb'aj re'j wunaq qache rixalab riij, pina' nera' te kitinek qache rixalaab' rimiskya'l.*

-Matak'aw jab' xe' taq li kalab' re sapa'l ch'aja'n ma xalq'atala' k'an kalab' ustaj e la' riwasiil che la'k'aal kirtzuk riib' pil rikoloob' rimoxo'x eka'lxek kirtij k'ax k'o ekamanaq kela'. –Matwaab' pi richii' jaay katij awuk'yaa', matwaab' chi' salsek, matij awuk'yaa' pil pulb'al ya' rimaal lawaal xaq tetek, xaq tawtek li pi raja'j ke'lek, katrik'ula'leej wa kayajan. -Maraq´ riij pak', matijan tib'liil pil pak'b'al rimaal ela' kirb'aj tziij, che xaq raq'b'al pi pak' ela' kirmal o kirpisla' riib' pa taq tziij. –Maya' kaan laa tukulb'aal pil xaran rimaal k'ot retaliil ke'lek.

-Matk'yoqub'chu' ixiim rimaal ela' kipe way chikipalaj lak'alaab' ekenimirek, kepee jab'ch'a'k chikiij. –Matzuk'aaj q'aa'cha qate't iik'rimal ela'alnaq kisiqiib' kajaloom. -Machap chetaq che aweechtaj awaas, wa ela' kab'anan k'o retaal kipee wii'chij lawaal. -Mawixmiyiij li qate't iik'k'il suutz', rimaal ela'ko'k ta iil che ritaqkiil titoq'aj wii', ko'k ta iil ke'l kan che tziij kik'iin taq wunaq. Matk'yoqub' cha aq'een matij richii' ch'ooy rimaal kimaal tziij chiriij. Maxalq'atiij li saqkiiy rimaal wa achen qas aj ixaq ke'lek; wa ixaq aj achen ke'lek. Matij ranima' chikap rimaal ela' lawaal kawta ranima' wa kayajan xaqkib'iyb'itek xaq katrilan, tiwajlaj wii' tziij chiran katrikoj taj e koq'ek. Matij riqol ak' rimaal wa achen kikatab' riqol xel eqa'n kawtaj riqol, wa ixaq ela' tz'aylek ku'krunek. Matij ranima' ak' ela' xaq kiyajek, axaq k'o mib'iix poon chiran, axaq kit'urt'ut ya'l rwach kipetek.

Scanned by CamScanner

Kewa' xib'aj jun ixaq Miyran rib'e' aj Chukuma'tz.

1. Rajawxiik katchomin saqa'n chi riij taq li pixb'inek rii'. Xaqara' chi riij nik'yaj chek pixb'inek ke qate't qamaam.

Scanned by CamScanner

JUJON TAQ PIXB'INEK CHU' RILA'WCHIXIIK LI QAWAAY

E kib'im kan li qate't qamaam chaqan nab'eey: -Ix waal kisik' li wixiim, kisik' li kinaaq'. -Xaq mijipiij pi uleew awaas. Kecha'. -Wa kisik' taj, xaqara' kixchukunaq, titikya' iikinaaq'. Titikya' iik'uum, titikya' iichinooj. Xu't la'chen kiqil riij. –Tita'a' re'ex, b'a kixkawanek. Jun chek xaqara' tib'ana' toq'oob' iwenejeel, kiq'aj iwiib' chikiwach li chuch iib' li tat iib' jab'ek, kiq'aj iiwiib' chikiwach. Wa kik'ul pon pi b'eey kiya' li jaloom chikiwach. Xaq'an q'iij. Kixcha' chikyan wa te kik'utunuul li q'iij, wa kiqajek li q'iij, qajq'iij, kixcha'. wa kib'anan, otz kixalek. Li walk'aal chek, xaqara' kipixb'eej re'ex. Kichakan chaqan. Kicha' li wute't Ta'n tz'eken k'i nimaam Manweel Cruz. Kicha' li Chux Miryan Pisu'uul.

ETB'EN IIB'

1. Tz'ib'aj qaj ki'ab' pixb'inek k'o pi li tzujb'al rii'

2. ¿Che ripataan kepixb'ixek lak'alaab'?

3. Tz'ib'aj qaj kichib'al lawute't amaam.

Scanned by CamScanner

RICHIJIXIIK LI´JA' KIB'ANEK

E ajer taq wunaq kikicho rwach li kijaa' e chire' kiwar nan li iik', re otzalaj rwach kirya'an renejeel richalaj taq tika'n. E li qawaay, li'xiim kitzaaq pi kaxoon, pi saneeb'. Kawil nan li qate't, jun k'olb'al chek, katak iil che lawixiiim pa'niim tzaqastaj pi saneeb'. K'ot kirb'anan. Kela' li were'en cha'nem k'ot kirb'anan. Xu' saneeb' kojom la', ni kinlaq'taj kunub'al k'o nik'yaj chek kunub'al nilaq'maj kikitzaq pi kaxtar k'ot kirb'anan. Kela' che lawiij ee kawilan che xaqara' kri'jib' li iik' walsaaj li ija', keb'eek ta chi riij rib'e' li iij, ee b'anaq lera' kikib'an li kija', kikiya'la' pataq chikyach, kikikoj rikantelan kikikoj ripoom, kikitz'onoj che Qajaaw li ritzilaal pa rajaloom li kija'. Chire' k'an ka'al riq'ijiil li awa'n k'ot chere' che kechakpin chi riij che ch'ab'al, e kikil chek li q'iij xu'kikik'am chi b'iik li'ja', keb'eek che rajawxiik. Kela' niwulim kan re'en ajeer. Kicha' li ta' Xaal.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

_____

_____

_____

_____

2. Tz'ibaj qaj che chi ija' rajawxiik kib'an rik'ob'iik re kitikek.

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

K'o jujon taq tinimet che e k'owi' li ixiqiib' qa che ki'kitemaal kik'iin. Qas keki'kitek, kikib'an kikee'. Xaqara' kikichaq li k'ox cha kaa'. K'o jun q'iij k'an k'o jun achen xilaq' li ch'iich' ke'b'al ki'eem. E k'ey k'an li ixiqiib' xikik'am b'iik kik'ox pil ch'iich' rii'. E k'an xikimayiij kiliik li ixiqiib' che li k'ox xaq'ek, ch'a'wek, xib'an li riqol aqache li re jun chucho'.

E k'an che li nab'ey yaak laa' che xikik'am b'iik li kik'ox li ixiqiib' pi ki'eem e b'anaq chek cha kichan k'i te'et xik'ut riib' jun laj aliit saq riij ritz'yaaq, xib'aj chikyan: *-che kiwaaj kewa 'kib 'an chwan, ere 'en qa che kinb 'usnek, k'ax renejeel li walawaal.* Xicha' laj aliit.

Enk' k'an laj aliit che xik'ut riib' che jun q'iij laa', e la' rinawaal li k'ox. Xu' ra' k'an li chuch iib' kikib'aj che otztaj kik'am b'iik li ki'eem pil jun ch'iich' rimaal kooq' li qaxiim. Xaqara' kooq' li k'ox. Kewa' rib'iim kan li wute't chux Miryan aj Chukuma'tz.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

2. ¿Na riqol rito'iik jun k'ox che xaq' cha q'aaq' xaton pi li tzujb'al rii'?

3. B'ana' qaj richib'al jun k'ox kitijin rib'aliik cha q'aaq'.

Scanned by CamScanner

TUNAAJ

LOQ'B'AL IIB

Scanned by CamScanner

TIJIWYA' AJAR TZIIJ.

E pil nab'eey tijiwya' xu' li alaab' richib'iil richon rijaaw e ara' kikinab'ijsaaj b'iik awryentan ya' richi'iil q'ampo'r ke'ak pa jaay. Tek'ara' ketzujun li kib' tat iib', kikitij jupaaj kuk'uya' nab'eey, tek'ara' ketzujun pi riwe'. Kirtz'onooj rajaaw li aliit che chi riij li ya' laa' k'amamuul, che chi riij xaya'aq li jupaaj nitz'aaq nik'axtuun, e rajaaw la'laab' kirb'aj, chij nimi'aal walk'aal k'ax k'o jun alaab' k'ax k'o jun aliit, e ri' k'an ka'yuul nik'ojool chij mi'al lan xa'rimaal kaqak'uto' qiib' kajtzujun chi kiij li ak'alaab', wa b'antajek tek'ara' kirb'aj rajaw la'laab', pwaq'iij xajtzujun k'in alaq, aj retal chek wuqb'iix.

Pil rikab' tijiwya' xa' junaam, xu' richon rajaaw keb'eek rik'iin la'laab', ketzujun juyak chek chi riij, kitaqkiil chire' ketzujun wi' richon rajaaw la'liit, otz b'ala' kecha'. E richon rajaaw k'an li alaab' kirtyoxiij kirk'amwaaj che li ajchoq'an li tz'aaq k'axtuun, chire' b'awa' kichomtaj wii' kaan riij li k'yoqb'im tziij kiq'aat kan jun wuquub' q'iij e kijiyiij li wajqiib' q'iij re li wuquub', tek'ara' k'an kijiyiij kib' kichalaal la'laab' xaqara' li aliit k'o chiran kikoj q'ojoom o e li yuquw kaab' e richb'al li alaab' kirxajawsaaj richalaal la'liit, chila' chek k'an kiq'at wii' kaan li jun k'ulb'ek e ke'ab' chi tat iib' kechomnek, e chek li jun ch'a'weem naj rixa'l kiya'n chan jun k'yoqb'im tziij kijunimsataj saqa'n rik'iin jun k'ulb'ek chila' kreqaaj wii' kaan li katenan pwaq li aliit xaqara' chila' kikiq'aj wi' kiib' richon rijaaw, richalaal la'laab'.

Ke'l kaan pi nik'yaj b'eey, pi nik'yaj jook kompadr komadr. Xecha' li ta' Ko' Winan richib'iil li ta' Manweel e ajtz'ona'lab'.

1. ¿Na taq wa' kenab'iyaj che tijiwya' chi' richan la'liit?

2. ¿Jarpa' tz'onoow kaka'na' richon rajaaw la'laab' chi' richan la'liit ii chewa' kikik'am b'iik?

Scanned by CamScanner

LA'K'AAL K'O PI TYOXIIL

E pa taq li kamonb'aal mayiib' li ak'alaab' e aliit k'i e alaab' rajawxiik keloq'xek keta'ek pil kik'aslemaal xaqara' li kib'anb'aal xu' ra' e k'o pi kityoxiil ke'alxek.

E che richijixiik li kichon ke'l tib'iik chisaq, e k'an wa k'o riyab'niik li qate't iik' k'il qamaam q'iij, xaqara' ela' e ki'tin li q'iij ela' ixlikq'aab' chi riij.

Wa li ixaq k'il achen k'o jun chewa' kikiriyiij rajawxiik kitijan. Chewa' li kiriyb'aal za' kela' kitaa' la'k'aal. E kib'ixek che li kiriyin reen e la'k'aal k'o chi tyoxiil, za'rimaal rajawxiik kib'anek re xa' kela' k'ot kirraq la'k'aal. Kela' kitaa' kanima' la'k'aal k'o pi tyoxiil.

Kewa' xb'aj chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. ¿Cheeh wunaq laq'taj ke'l b'iik cha q'iij? ¿Cheren?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Jampla' li'xaqiib' ke'l ti b'iik cha qate't o qaq'iij wa yaab'?

_____

_____

_____

_____

3. Tz'onooj chikyan lachon lawujaaw che riwasiil wa k'o ixaq yab' wunaq ke'l b'iik cha qate't yaab', cha qaq'iij yaab'.

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

LI PWAQ KO'KSIS CHE LOQ'OOW

E nab'ey kan, jun wi' kiliik li pwaq ko'ksis jab'ek che loq'oow. E taq wa' jujon taq k'o li taxtoon, e la' rib'e' peso pi tziij kaxtilan. E rikojiik kib'anek, xa' pi axk'aal, p jumuuch' xaksila's jab'ek.

E nab'ey tziij, xa' pi ajlamuul kepaaj li ixiim li kinaq' jab'ek, xaaq', kalab' k'aam ko'ksis che ripajiik jun japaraaj juyob'. Xa' pi eqa'n kek'iyix li sii' jab'ek. Xa' pi jab'alaaj kek'iyix kunub'al jab'ek, kajpa' li rameran, xa' pi jachiyaaj kkik'iyix li saq'uul jab'ek. Xa' kakaw ko'ksis che rilaq'iik xa' pa che chi chetaq jab'ek.

ETB'EN IIB'

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii'?

2. ¿Che chi chetaq pi eqa'n kik'iyixek?

3. ¿Che chi chetaq pi almuul kik'iyixek?

Scanned by CamScanner

TUNAAJ B'ANOOW

Scanned by CamScanner

B'ANAW CHAAK PA TAQ AWA'N

E richukuxiik li tika'n wa' rii', xa' ta'w iib' wa k'o rimeyan jun miil wa k'o rajawaxiik che jun wunaq che pwaq kitajek, wa nik'ot richaak, naj wa k'olek, xa' ta'w iib' awa'n xarb'ana'. Awa'n che kib'ek wii'. Naj wa k'ot chek rawa'n, pina' chij asaroon chek, ta'w taq iib' re miich' ka'muul, xu' li ta'w taq iib' nab'eey e la' richalaaj. Kicha' li ta' Xaal.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

2. B'ana' qaj richib'al jun achen kitijin che chaak pi miich'.

Scanned by CamScanner

RICHO'IIK LI'JA'

Xe' taq laq'alaj q'iij kib'an richa'iik li'ja'. Kicho'ek li otz taq jaal re ke'lsis richaq richib'iil ritza'm. Xu' li chuch iib' wa' keb'anaw ren la'. Li chuch iib' laa', kikib'an li ija' kikichob'a' li kuuq xe' kipaam re k'axtaj ki'ixixek, kecha'. Naj wa kirt'ijiij rik'o'x jun, kaw wa'ki'ixix li jal. Wicha' mara' qatziij wa', e la' kitzujb'im kaan lera'.

Tek'ara'kib'antaj li'ja' kiqajsis pi saneeb'. Li'ja' xaqara' kiqajsis li re kitijek li ixiim, li kinaq', renejeel kiqajsis pi saneeb'. Chi' li nemya' re kimuquła'x, re kitijek, kitas na wi' li'ja'. Kicha' li ta' Xaal.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak jun tzujb'al rii' xaton.

2. ¿Che chi ija' qas kib'an richo'iik xaton pi li tzujb'al rii'?

3. B'ana' qaj richib'al li ija' ixiim kitijin kituxwinek.

Scanned by CamScanner

TZAKAW KAAB'

E ajar tziij, ere'en in ajtzakal kaab' xinweta'maaj jun chaak laa'. Rimaal in ch'ite'n nan, xinak che salaw ajiij, chila' k'an xinwil wii' saqa'n kik'iin li ajtzakneel. Niximim b'a jun q'iij pi nichomab'aal ti xintzakanek k'o laj nichaaq' xinrita'la' jab'ek. Enk' li wajaaw xa'apan jun q'iij kikawan ta chef che tzakanek, mal k'ax chek richaq, xa'rimaal k'an xarmakb'eej junaj ritaqa'n che riyatz'iik li ajiij. K'ot ka'apan k'an laj ajtzakaneel, xanb'aj k'an che li wajaaw, che majaa' ka'apanek, tek'ara' lara' xib'aj k'i chwan: -*B'ana' jun atoq'oob' titzaka' k'i ra'at,* xicha' chwan. Enk' re'en xinxij k'i wiib', mal xib'aj chwan: -*Wila' kib'an chiran. Kicha'. Ti xinarwab'a' chichi' li ornan.* ¡An xinna'taaj Qajaaw chikyaaj! Tek'ara' xaq'an li paroor chu' q'aaq', e ti xinpuq'on jun laq chi chaaj, xincho rwach, ti xintzaq pi li paroor. Ti pe k'an ripaq'patiik. ¡Qas k'ook', k'ook' rixlaab'! E ti xepe rito', xinna'an qas ke' kitijek. ¡Xinraq'a'n saqa'n weech li malatan! Ti xiraqan ke'lsis li kaab' chu' li q'aaq', ¡qas ke' li malatan laa'!

Tek'ara' xepe li salal ajiij, ajwachek, xakalsaaj li paroor chu' li q'aaq'. Xaq saqalaj kaab' chek xeleel. Ti xak ripajiik pi taq laq jab'ek, re ke'lsis pi parajiil jab'ek re ka'ak'iyix jab'ek. Xaq xu' wa' kinya' kan rib'ixiik. Kicha' li ta' Wanma'n.

ETB'EN IIB'

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii'?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che ke'lsis wii' li kaab'?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

AWA'N

Chire' wa' k'an ka'al riq'iij che re li awa'n ke'lsis wa' pil saneeb'. E li q'an, xaqara' li saq e tasal wa'. Li k´olb´al li juyob' che'el kiqaj wii', tek'ara' kib'an nemalaj wa'iim. Xu'ak' wa' kitij pi awa'n. E jun q'iij xe' taq kan li awa'n kwartasis kan li qaway, li'ja' cha tyoox. Ko'ksis rikantelan, ripoom re jun tyoxnek che kib'an chwa'q, pina' xaq e li rajaaw tziij kib'anaw rech, te kisaqarek wa' kijaach li'ja' chikiwach li kamoon ajchaak. Wa cha'nem kib'antaj li awa'n, e ka'awax kan li k'uum, li ulewkinaq'. Li ulewkinaq' qast k'olek wa' ajeer. K'inaqaj xiluul. Xu' wa' li b'a'k'uum, li tool, e wa' ke'awax jab' kaan, kiya' jun taq suraj kaab' chu' taq li b'a'k'uum. Japaraj kipixixek kiya' chu' li ija'. Kattijin poon che ritijiik li kaab', kati' poon li b'a'k'uum, re kikitij rwach, e la' kib'im kan ajeer. Kicha' li Ta' Xaal.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

2. ¿Che chi ija' qas ka'awax rib'aniik li xaton pi li tzujb'al rii'?

3. B'ana' qaj richib'al li b'a'k'uum kitijin kituxwinek.

Scanned by CamScanner

RETA'MXIIK JUN B'ANAW PE'S, JUN B'ANAW CHAAK

Ere'en xinmaj kununek xa'rimaal che in yaab' xinb'ek Chinab'jol rik'iiin ajkununel, lara' xib'aj chwan rajawxiik taj katb'ek kik'iin ajkununeel pi nimaq jaay ku'tzir la yab'iil che kra'nan xu' katij tz'alek, xinb'ek cha richan xiya'uul chwan li kunb'al ela' xintijan tzaatz jun yab'iil, chi o'lujuuj q'iij xinwichk'yaj che xinkunaj jun yaab' xinyakan ke'la' te xinwil chek, xepe nik'yaj wichalaal xikitz'onooj chwan: -B'ana' toq'oob' kajakunaaj che li kunb'al che utzursin aweech, xecha' chwan. Te na'taja'n chwan li wichek' otz b'ala' xincha', e li kunb'al xintij re'en ela' xinya' chikyan xe'utzrek, chire' k'an xinmaj nichaak che xinkunaaj, yaab' e xib'maj e ak'awsmaj, xicha' li ta' Paxkwaal.

1. Tz'ib'aaj qaj juntir li kunb'al jab'ek xa' etz'alek

Scanned by CamScanner

LA'TZ'AAM

Eb'aniik li atz'aam nab'eey kib'ilix li uleew cha taq'aj, wa b'iltajek tek'ara' kitzaq ya' chi riij, xa' kichikixek, ch'ana'n kib'an chan, b'a kiqaj q'iij e li ixiqiib' kikik'am li jaxab' kikimal chiran li achijaab' chi asaroon kikimalan, kikimalan, wa maltajek ke'l kaan ixeb' q'iij cha li taq'aaj ax yaak kimalek kijipix chi' taq'aaj wa b'antaj ixeb' q'iij wa k'o chek atz'aam chipam tek'ara' li achijaab' kikik'am b'iik jun kixa'k re kikib'iliij chek pil atz'ajaay, tek'ara' pi jun chek q'iij k'o jun kaxoon pulb'al kib'ix chiran ka'k ri najsisiik che li uleew che k'o pil atz'ajaay kab'lujuj xo'k kitzaaq chipam tek'ara' ko'k riyaq'iik che aqan kiyaq'taj k'an kib'an jun laj pilan chiran tek'ara' k'o jun ya' k'ina' kib'ix chiran maq'anya' kipaq'patek ela' ka'ak'am ol pi jun k'ichb'aj (ixb'a'j) kakoj jun q'aya'l a pwe' che lajaloom ko'k ta ch'ak chipam tek'ara' kawukrujuul re kanajsaaj jun pilan. Kamu' renejeel li uleew, wa mu'taj renejeel kimajtaj ritz'ujlijiik li k'ina', ka'qaj pi jun che pilan rajwal tzaq chek. E la' li ya'l atz'aam, wa naj jun pilan la', e kitzaq chek pi ixb'a'j wa b'antaj li ya'l atz'aam tek'ara' ke li ab'aj ixk'uub', wa tiktajek k'i jujon taq ixk'ub' (ixb'a'j) pi rajaloom kik'yoqb'ix wii' tek'ara' ka'tzaq li ya'l atz'aam nab'eey kapuq' rik'iin kib' riq'alaal way tek'ara' katzaq pil ixk'uub' ii katoq'aaj q'aa' chixee'. Tek'ara' chek kipe ripaq'patiik li atz'aam wa kitzaj qaj katzaq chek li ya'l atz'aam te kawilan kirb'an saq atz'aam e la' kib'an kaxetan chiran, e wa kawaaj kab'an li q'aq axupaj (aser) katzaq li atz'aam pi jun chek ixb'a'j jun richaq'e'jsisiik chek kib'anek katzaq chek juleew q'aa'. Xaqara' chixee' k'o laj taq chee satsaq rii' tzantaq kitikix la atz'aam chiran, b'a kilek wa kiqajek ka'ak'am chi'ol li atz'aam kinajsis chek kirb'an jun riq'ab' q'iij li q'aa' chixee' tek'ara' kirb'an q'aq rwach la'tz'aam, wa qaaj wa li q'aa' ka'ak'am chek li saq atz'aam kipuk'ux qaj chwach re kichupsis li jun q'aaq' la', wa b'antajek k´is li sii' ke'l kaan chila'. Kisaqrek ch'ikib' q'iij ka'ilaq ke'lsis pil ixb'a'j jun suraaj atz'aam chek nem kib'ek pi k'iib'al ela' kipirek chi ch'aqapiil kik'iyixek ela' li axupaaj, ela' richalaaj jun chaak ri'. Ela' li atz'aam weta'aam rimaal ela' nichaak ajeer re'en. Xicha' li ta' Paal.

1. Tz'ib'aj qaj kib'e' li wunaq e'ajb'anal taq atz'aam chire' pi tinimet Tujaal.

Scanned by CamScanner

RITAQKIIL JUN JI'XEEL RIK'IIN RIJII' AJAR TZIIJ

E ajer tziij chi o'lujuj q'iij karya' jak'alaj sii' jun ji'xeel chikyan rijii', xaqara' pa taq riqasb'aal chinooj karb'ana' chaak wuquub' q'iij kachukun kan. Kela' pi miich', pi ka'muul, pi jach', k'ot ra' che ketzujun li alaab' rik'iin ritz'oon xu' la' ril riwach, che kiwaay che tziij ke'uchuxek xa' k'o imib'iil kichomaaj, k'o imib'iil kitzujuuj, tichomaaj li chaak.

E cha'nem la' xa' kixtzuq nan ke'uchux kimaal kichon kijaaw. Wa kraaj kitzujun li alaab' xu' rik'iin rijii', wa k'o jun junaab' o ki'ab' junaab' q'atam chikiij k'ite la' karch'ab'eej kek'ulub'nan, xicha' li ta' Ko' Winan.

1. ¿Che kirtzujub'eej jun tzujb'al rii' xaton?

_____

_____

_____

_____

2. Tz'ibaj qaj kib'e' alo'oom altoom etz'oon jab'ek pil ajuyb'al at k'o wii'?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

RIB'ANTAJIIK JUN CHIKYACH.

E rib'aniik li chikyach, nab'eey kib'an rik'ob'iik riwa'lb'al nee' aaj, kejixek, kisalek ela'ko'k pi richaq li chikyach. Tek'ara' otz kiq'aptaj taj e kaq'an b'iik k'an ela' re'j wa nee' kikoj chiran kijach'b'ek e li re'j otz kaw ke'l jun chikyach. Xaqara' ri' kiq'ub'ix wuquub' q'iij li aaj, tek'ara' rikojiik chij riwa'b'aal ela' rinimaal wa b'antajek e chek ko'k chichii' xaqara' nee' aaj ko'ksis chiran kib'an rik'ob'iik tek'ara' kib'aal pi q'aa' q'an kirb'anan, tek'ara' ko'ksis chi' li chikyach, ela' xinwilan kib'an chiran, kicha' li ta' Ko' Ka'x.

1. Tz'ibaj qaj kib'e' taq chikach che awilim pi tinimet Tujaal.

2. ¿Na chikyan li chikach ko'ksis che ya'w taq yo'jb'al jab'ek?

3. Jun chek achaak kinya'an. Rajawxiik kaweta'maaj kab'an junaj achikyach.

Scanned by CamScanner

E rib'aniik li sintan nab'eey nan kimajtaj b'iik riq'eniik re kichakan che riwa'leem jun keem. Tek'ara' kichoka'ysisek re kitelex rik'o'x re kikoj wii' taq chee' re kirjach wa li b'atz'. Xaqara' kikoj li suu' nab'eey cha li choka'y, re k'ax ta ko'ksis rwaay li keem ti ko'k retz'b'isiik li sintan.

E li kamab', e la' kichakan che ritik'ixiik riwaay re otz qas t'ijim ke'l kan. Re qas kik'ijin rwach, k'ot cho'l wii' ke'lek li sintan. E li tziij kik'ijinek e la' kirb'aj qas suuk' rwach, qas riraqam riib' retz'b'isiik. K'o rib'e' taq etz'b'a'l k'o chipam. E k'o kumtziim cha', e k'o tiseres, xaqara' taq muxo'x chi'il xaran cha'. E k'o taq etz'ab'a'l kib'ix k'ula wasuu'. E la' keb'ek chixa'l taq retz'b'iliil li sintan.

E wa xaq suuk' li sintan kib'anek, kib' q'iij kinajtib' rib'aniik. E wa kumitziim rib'aniik kinajtib' ixeb' q'iij. Xaq ke k'i la' kinejeel li ixiqiib' e ara' keb'anaw ren li kisintan kikojon nejeel q'iij jab'ek. E jun sintan jun xk'ab' k'i nik'yaaj raqan jun k'utob' rwach.

Xaqara' kintzujuuj saqa'n rib'aniik li so't. Xa' junaam rikemexiik rik'iin li sintan. Xu' chan nem pon rwach, ch'eten raqan, parpaq rwach rib'aniik. Xaqara' kekoj kumtzim, xaran, tiseres chipam. Xa' chan ixtakta'l rib'aniik retz'b'isiik.

E chek rib'aniik jun para'j qa'l, kewa' rib'aniik: K'ey na pon riq'iin cha re li so't. Mal e lara' rii', chipam kikoj wii' riwaay. Kikoj laj chee' che kirjach rwach li b'atz' kajpa' re li sintan. Mal e li para'j k'ot etz'b'a'l kib'ek chipam, xaq suuk'. Xu' kikemxek. Ka'yaak kaq'ansis riwa'leem jun para'j qa'l. Mal nab'eey kib'an japaraaj tek'ara' kib'an japaraaj chek. Kitun rwach, e pi rituniik kikoj b'iik laj etz'ab'a'l che akuxan re q'ab', kib'an b'iik taq juchool xaran, suuk' rib'aniik ke'l kan. Tek'ara' ko'ksis che eqb'al nee' kimaal li ixiqiib' jab'ek. E jun para'j xa' ixeb' rika'yb'aal k'olek. Xu' kyaq, q'aq, saq.

1. Tz'ib'aj qaj. ¿Jarpa' rwach keem kitzujus pi jun tzujb'al rii'?

Scanned by CamScanner

LI XIB'IB'AL KIRMAJ JUN IXAQ

E naqaj ri' k'o jun chek qachib'iil qab'isinan che xb'an b'ala' petanaq che ritaqkiil, te' ril jun wunaq wa'l pil b'eey laa'. Ch'ab'ej chek xicha' kan chiran. E k'an k'uluul ritziij xaq xu' tziij ¡iiiiii´!, xicha´ol chran cha'. Li wunaq ri' xa' ch'aqwuul cha'. B'a tek'ara' xina' li teew pe chriij te' xina'an tarab' jun wunaq ri' chiriij, xa' kirton che tarnek, karaqtajaq kirna' lara', kinton rixaaq' che petnaq petnaq, kwaaj kinka'yeel, nixa' kirya' chwan k'an, che kinka'yeel maraaj xinto'tajek te' xinton, ¡laa' xal kaan!, tek'ara' xinka'yeel chwiij k'ot wunaq. Xaq te'et xaq kela' k'an xinb'an che xib'ij wiib'. Xu' ra' risuk'um kaan e kinak'wuul pi laj b'eey laa', a kinxib'iij chek wiib' kiyak'yat teew kipee chwiij.

Kewa' xib'aj chux Miyran aj Chukuma'tz.

1. ¿Che xina' li chux Miryan aj Chukuma'tz ti b'anaq chaq'ab' pil b'eey?

2. ¿Che xiton taran chi riij?

3. ¿Ril lara' rwach jun xib'ineel laa'?

Scanned by CamScanner

RINA'B'AAL JUN CHEE'

E pi jun tinimet naj, jun ak'aal rib'e' Q'oka'ib', b'ek juyaak che jiyixiik sii'. B'inek xa'pan che rijiyxiik sii'. B'inek xa'pan chinaqaj jun juyub' rib'e' Tojiil xa'pan k'an chi'el k'o wi' k'eyalaj chee'. La'k'aal ximaj rijiyixiik riq'ab' taq chee', najtib' che rijiyixiik li sii', k'ot kirraqan yaktaj riwaal e xak che kiqupuxiik ch'ite'n taq chee'. Na'taj chiran, chi kela' rib'anam kaan, kipetek karjiyiij sii' k'ot kirraqan xa'rimaal xiqopuuj nan. Te k'an reqim chek risii' xak'aw b'iik chinaqaj li k'iche'laaj. K'i te'et xik'ul jun achen qache sakatajnaq riij, qache kek' chi riij. E laj alaab' k'an xixib'ij riib', tek'ara' xitzonooj chiran.

Che xab'anan. Che chi riij che at petanaq kela', ¿na ch´ayaw awen?

E la'chen xirixmiyiiij, xaqara´ xiril li risii' reqamaj. Tek'ara' xik'ul wa ritziij.

E wa' te xab'an ra'at chwan. E wa' kikib'an kinejeel li wunaq che kikitach' li rax taq chee'. Jun q'isb'al rel ch'iich' kikiya' li wunaq che li chee' e la' kikib'an chwan re'en xaqara', e li rii' e wa' li xab'an ra'at chwan.

Laj alaab' xiril li rich'iich' te rilan che najnaq che kyek', xixi'j riib' b'ek aniim cha richan, reta'aam taj che kirchomaaj. Tzujun rik'iin rimaam tek'ara' xib'aj chiran li xirlan.

Enk' li ta'maam k'ot xib'aj ranma' chel xtoon. Tek'ara' xib'aj: -Nik'ojool too' li kinb'aj chawan. Qanejeel aj achalaal, li chee' xaqara', li awaj k'i ra'aj. Wa kiqachijiij in k'ot kiqab'an chikyan kajkita'an. E k'an wa keqaqapuuj wa rajawxik ta chaqan kajpa' li xab'an ra'at cha'nem, e li chee' ketzatzek e k'an ra'aj kiqatij k'ax.

Enk' juyak chek che b'eek che rib'aniik risii', laj alaab' xijiyiij chek pu'tziil, saqta'naal risii'. E xertach' ta chek li rax taq chee'. Wa kirraq jun riq'ab' chee' chaqe'j, qache chek kirtyoxla'.

Kicha' li chux Miryan aj Chukuma'tz

1. ¿Cheren li rinawaal li rax taq chee' jab'ek xik'ut riib' cha junaj alaab', tach'tajnaq riij?

Scanned by CamScanner

TUNAAJ

RICHALJIIL KUNUNEEM

Scanned by CamScanner

RIKUNB'ILIIL LI XIB'MAJ

E wa xib'maj jun wunaq rajawxiik kikunux pi rameran. Axyaak k'an ka'ak'awais chu' risib'aal rameran tek'ara' kikuntajek. Nab'ecy ni k'an kemaal rib'ooq', rixaaq naraanj, ribooq' maank, rixaaq alanxax, tek'ara' kitzakek, kitawarsesek re kirqumuuj b'iik li wunaq yaab' k'o wuqub' Ixlab'ib'al kunub'al rik'iin.

Kitijtaj k'i rimaal, kit'uyb'ix chu' jun xilan, kipis pi jun nem atz'yaq re ke'lsis k'atan chi riij, wa kirch'i' ta chek, ke'lsis chu' li q'aaq' ti kiwuuq' pi q'ooq', re qas ke'l rik'atanaal chi riij. Wa tzalaj rik'atanaal chriij, tek'ara' kirjal riib' ritz'yaaq chi riij. Kela' kib'an chiran che axyaak.

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii'?

2. ¿Kika'n lon kewa' lachon lawujaaw ti kikunaaj kiik che li xib'maj?

Scanned by CamScanner

Ewa k'o jun wunaq kirjal riib' ritalab', k'o rikunuxiik ra' kib'anek re ku'utzurek. Ke k'i wa' rikunuxiik kib'anek: nab'ey kisilsek, q'alaj kachapook li b'aaq, alnaq pil rk'olb'al. Wa raqataj k´an chi'el rijalam wi' riib', rajawxiik kimaaq' pi ya'l ch'am, ya'l xupaj, pi lu'may, pi b'a' ooj. Kik'am jun ch'aqap atz'yaq k'an, kemaaq' li kunub´al chipam. Tek'ara' kit'inook chila' chi'el li k'ax wi', re kimaq´sis li b'aaq xaqara' re kirraq chek rik'olb'aal. Ke k'i wa' kib'an chiran: kikach'ka'xek, tek'ara' ko'k rijikiik chiran. Nab'eey nan kixekxa'n riq'ab' chiran, tek'ara' kitak'mixa'n li b'aaq saqta'naal pil rik'olb'aal. E kraaj che li yaab' kirkaj ta richoq'aab' kirtzoqpiij, kircho'b'saaj ralwaal k'ax taj ka'aq'an li b'aaq pil rik'olb'aal. K'isb'al k'i ren, li yaab' rajawxiik kirchijiij ke'ab' iik', kirteleej ta aal jab'ek xaqara' rinejeel q'iij kirmaq' pil kunub'al laa', re kirkawarsaaj riib'. Ke'wa' xb'aj li ta' Lo'mataax.

ETB'EN IIB'

1. ¿Chewa' kirjal riib' che jun wunaq wa kirteleej aal taq chetaq?

2. ¿Che chi kunub'al ko'ksis che ritalab' jun wunaq wa kirjal riib'?

3. ¿Jarpa' iik' kirchijiij riib' jun wunaq re qas ku'utzurek?

Scanned by CamScanner

LI KUNUNEK PI LI PORNEEM

Ere'en ajar tziij, xaq yab'iil xinpataniij, pina' xintijila' kunub'al k'ot xipetb'ala'. Xaq ara' rwach li yab'iil xinak'aw wii'. Qas kinkamek, qas kinkamek xinna' la' che wiib'. Timaal k'an xinb'eek k'an rik'iin jun ajq'iij, re xanwila' riij niyab'iil. Tek'ara' lara' xib'aj chwan: -Xa' k'o wa laj aq'iij, wa laj achaak kak'ul rwach. Xicha' chwan. -Wa kak'am k'an riq'ab'iil katu'utzir ra'. Qas xib'ila' chwan.

Chire' k'an ti xink'am wii', wa nichaak, ti xinak che ajkununeel, te xinak che in ajsalal k'ax chi kiij li wunaq jab'ek. Xaq kela' wachalaal, xal niyab'iil, tzaatz li k'ax chwiij re'en. Xaq ke k'i la' e cha'nem k'an, kepe e qawunaaq kinkawanek kinwil kiij, kinwil ra' riij che chi yab'iil k'o chikyan. K'o chikyan wa kiq'iij kib'anaw chikyan, rajawxiik k'o porneem kib'anek re ke'utzurek. K'o nik'yaj chek xaq xuk'ulek yab'iil kiyab'iil.

Enk' li xaq ta yab'iil kiyab'iil, rajawxiik ko'ksis ra' jo'ob' rikantelan, jun pajb'al poom, jun pajb'aal asukar, jun pajb'al kakaw, nik'yaj pajb'al kaxlanpoom kirichb'ilaaj kijab' riq'ab' kotz'e'j b'ukran. Ela' kinkoj chipam li porneem re rikunuxiik risaliik pil k'ax k'owi'. Xicha' li ta' Ko' Xoliix.

ETB'EN IIB'

1. ¿Che chi yab'iil tzujb'is riij pi jun tzujb'al rii'?

2. ¿Che xib'an li ta' K'o Xoliix ti xutzurek?

3. ¿che chi chikansa'n ko'ksis che richomxiik wa riq'iij jun wunaq?

Scanned by CamScanner

RKUNUXIIK KUMATZIIL K'O'X

E li ak'alaab' che k'o kumatziil chikyan e rikunb'aal e li sik'yaj, kitzakek kib'ixeb' raq'ab' kiya' chikyan e ti nee' qate't, e k'an wa re'j li qate't xa' kemulb'ixek kya' xik'yaj pa taq kimuxo'x. Re kib'ix li qate't kirb'an nee' ti kiya' jun qumb'al ya'l sik'yaj ke'eralsajo'l e la' li kunb'al li kumatziil che jun ak'aal kicha'. Li ajkununeel Sikya' Matyeex. Xaq rimaal k'i wa' rajawxiik lak'alaab' saq kichetaaq kitib'iliil kikitijan re ni kipe ta kumatz pi kik'o'x.

1. Tz'ib'aj qaj kajyaak rib'e' jun tzujb'al rii'?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che chi kunub'al kirtij jun ak'aal wa k'o kumatz chiran?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

B'AQ'WACH

E jun nee' che xaq koq'ek, b'a'wach k'o chiran. Kraj ta chek rito', xaq aq'eej kra'nan, q'alaj chran kira'n yuutz' b'a' rwach, xaq kiti'tit riij, kirk'yaqatzala' riij, kirmin wi' taq raqab' pil richii'.

Li b'aq' wach rii' kirya' chikyan taq nee', rmaal che ke'iil kimal ixaqiib' che e k'o chi tyoxiil, ixaqiib' che ke alantaj. Wunaq che ke'l kanma' chikyan taq nee', jun wunaq che ripetiik cha q'iij, wunaq che k'o riq'aq'iil kikik'eel, etaq la' li kikoj b'aq'wach. K´o chiran a ku'utzurek kikawar li nee', kirtz'onooj riwaay, rito'. E wa qas k'ax li yab'iil k'o chiran kikunux kajyaak, wa kikunuxek tek''ara' kisuk'b'ek. Kikunux nan ka'yaak pil rutan richib'iil li awryentan ya' kicha' li ajkununeel Sikya' Matyeex.

1. Najsaaj qaj che ritz'ib'isiik chu' taq li juuch' rib'e' jun tzujb'al rii'.

Scanned by CamScanner

KIKUNUXIIK LA'WAJ.

E li wet am re'en che rikunuxiik jun chikap che kirq'aj raq'ab' raqan q'alaaj kisapjek, li kinkaj chiran e li ya'l atz'aam k'atan tek'ara' kink'am jun atz´yaq k´atan kinmu' pil atz'aam kint'inook che'el sapajnaq wi' xu'utzurek. E jun chek e la' sapaj e la' kirya' chikyan li chikap xaqara' e li kunub'al re li yab'iil laa' e li rax pex kikoj chiran kirchaqejsaaj rwach, xa' chi jun poq'ek, e wa poq'ek kinch'aj che ya' na'l kinch'ajan tek'ara' kinkoj nan kunb'al chiran. Kicha' li ajkununeel, la'chen rib'e' Marseliin.

1. ¿Che rib'e' jun tzujb'al rii' xaton?

_____

_____

_____

_____

2. ¿Che chi kunub'al ko'ksis che kikunuxiik li chikap?

_____

_____

_____

_____

3. Wa k'o teech' che ralwaal jun awaj, ¿che chi kunb'al ko'ksis chiran re kirchaqejsaak?

_____

_____

_____

_____

Scanned by CamScanner

OTZALAJ RIK'ASLEEMAAL TIKA'N

E ajeer wa xawtaj kaan li'xiim, rajawxiik k'o kunub'al ko'ksis kib'an che li'xiim re k'ot ixpaq'pan ke'k rik'iin. Xu' re'en rik'iin q'atz wujaaw in ak'aal nara', maja' ra' wixiqiil. Qatik chu' juyob' otztaq kinaq' ke'luul chila' wachalaal. Xaq mariyiij kicha' Qajaaw, an k'ot kunub'al niwa' kiqatzaq chi riij. E jun kununek la', k'i naqaaj la' xuluul. Kina'taj ta chek chwan, chech junaab' xa'alaq. E ajeer kinmay te re'en ke't cha'nem, wa katij laj akinaaq' katij k'ax wa' che rikunuxiik. Kinna' pi li weech cha'nem, chu' taq juyob' laa', kintik te chek. Xu' wuraal kintik chi wii', pi jun chek q'iij kintikyan. Tek'ara' kintzaq chek nikinaaq' re nab'eey taq chinooj, kina'taj chwan. Junamt chek rik'iin li ajeer.

K'ot chek qas kinaq' ixiim che li qas otz chel b'it k'ey chek kunb'al kiqatijan. Kawilan li pex, li sb'oyex, li rax iik, rinejeel k'o kunub'al rik'iin. Kicha' li Ta' Wan Tz'eken.

1. Tz'ib'aj qaj ka'yaak rib'e' jun tzujb'al rii' xaton.

2. ¿Che kika'yla', e nab'eey k'ot xaq riyab'iil li tika'n, kajpa't cha'nem?.

Scanned by CamScanner

LAJ TAQ JO'OB' Q'AQIIB'

E kikb'aj li qate't qamaam che li jupuq taq q'aqiib' rii', che ewa' taq e achijaab' e ch'ite'n che xa' junwunaq lujuj wii' q'ab' pajb'al kiqan kek'ob'ek. Kikikoj pwe' nemaq rixaaq, e k'an li kitz'yaaq q'aq rika'yb'aal, aqache kika'yek li ajxojooj kel aj Mejikaan.

Kik'ut kiib' chikiwach li wunaq eq'ab'areel, kiksutuj riij kikitz'onooj q'ampo'r chran, k'il ya' kaxmut. Wa li wunaq rii' q'ab'areel k'ot rik'iin li kitz'onos chran e kiktz'onooj kirya' rixk'yaq chikyan re laj taq ch'ite'n wi' riq'ab'. Wa li q'ab'areel k'ot kirb'aj ko'k che tziij kik'iin keb'ek pi jun k'iyiil ya' kaxmut keb'eek che tijiwya' xa' saqa'n kek'ob' rik'iin li q'ab'areel. Tek'ara' kikya' kaan.

E k'an wa li q'ab'areel kich'ojin kik'iin ela' k'an kik'am b'iik naj kakya'ol chu' taq juyob' chu' taq nemaq taq uul, kikya' kaan chu' taq chee', k'o rik'ixaal, chu' taq k'iix, chu' taq wanak, kikb'anan xaqara' kikxakb'a' kaan chu' taq k'uux, xaqara' kib'antaj chikiwach kikich'itiij b'iik pi swaan.

Kib'ixek xaqara' che laj taq wunaq rii' kik'asab' taj wan k'ot jun ajchoq'an. E kirb'aj li tziij che e li qas nab'ey ajchoq'an xikek jun che achen q'ab'areel wunaq xiraq jun wuuj pi rb'eey eb'anaq pi rijuyuub'.

E k'an pi jun wuuj rii' kirb'aj wii' li kib'inb'aal li kik'aslemaal laj taq wunaq rii'. E k'an xlawiij li wuuj te' xirlan, e k'o laj taq wunaq jo'ob' qaq rii' chnaqaaj. Tek'ara' xikib'aj chran: -Era'at at ajchoq'an rmaal era'at xajasik'yan. - Kiqaj kaj k'ob' awik'iin, era'aj katqachijiij, katqata'an pi kiq'ab' lakontran.

-E k'an li achen ri' xtz'onoj chikyan: ¿chewa' kinb'anan re'en rekixel kan junalek wik'iin?.

-E k'an lera' xikib'aj: -era'aj kajiltaj taj xaqara' kajkawnek kiqab'an ch'ite'n che qiib' che kajrib'anan pi jun b'orxan re laliix. Tek'ara' la'chen xersik' b'iik, xerya' b'iik pi rib'orxan re riliix.

E k'an li achen ri' wa k'o jun rich'ooj kik'in rikontran k'ot juyaak b'it kich'ikinek, rmaal laj taq jo'ob' qaq wunaq rii'. E ara' kech'o'jnek xat e taj li achen, xa' e li wunaq e rikontran kikiltaj che ara' taj kich'o'jnek. E k'an li ajchoq'an ke laj taq wunaq rii' xa'apan che rich'ikiik nemaq taq etz'neem kajpa' li ch'ikiw pwaq, li jun chek xikib'an e li reta'mxiik li rib'inb'aal jun wunaq, kikos taj che li chaak e lera' kekos taj.

E k'an che jun q'iij la' wa li kajchoq'an kwarek o ke'l kaan pi rchan, e laj taq jo'ob'qaq wunaq rii', ke'el b'iik che rijiyixiik q'ab'arlaab' chi e wa' qas kib'an k'ax chikyan che jun q'iij e la' ketaqla'x pi'tzeel. E wa' richalaaj kipetiik laj taq wunaq che kib'iix... (cinco negritos) chikyan.

1. ¿Che kib'e' taq alo'oom che kikta' li q'ab'arlaa'b o kik'an k'ax chikyan wa k'ot kiyaa' chikyan?

Scanned by CamScanner

Scanned by CamScanner

K'ulb'il Yol Twitz Paxil
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala

Scanned by CamScanner